

Latviešu valodas praktiskā gramatika

Recenzenti - Dr. h. filol. *Jānis Rozenbergs* un Dr. fil. *Gunta Smiltneiece*

5 1991, B. Ceplīte, L. Ceplītis

5 1997, pārstrādāts izdevums, B. Ceplīte, L. Ceplītis

SBN 9984 04 641-9

PRIEKŠVārds.....	6
Jēdziens par gramatiku.....	8
MORFOLOģija.....	9
Vārddarināšana.....	9
Vārda sastāvs.....	9
Vārddarināšanas paņēmiens un līdzekļi.....	10
Vārdšķiras.....	11
LIETVārds.....	12
SUGASVārDI UN ĪPAŠVārDI.....	12
LIETVārDA DZIMTE.....	15
LIETVārDA SKAITLIS.....	15
LIETVārDA LOCĪJUMI	16
LOCĪJUMU NOSAUKUMI.....	16
LOCĪJUMU NOZĪMES.....	16
LIETVārDA DEKLINĀCIJAS.....	21
ATGRIEZENISKIE LIETVārDI.....	26
NELOKĀMIE LIETVārDI.....	27
LIETVārDU DARINĀŠANA.....	27
LIETVārDU ATVASINĀŠANA AR IZSKAŅĀM.....	27
LIETVārDU ATVASINĀŠANA AR SUFIKSĀLAJĀM GALOTNĒM. .	36
LIETVārDU ATVASINĀŠANA AR PRIEDĒKĻIEM UN	
PUSPRIEDĒKĻIEM.....	36
SALIKTIE LIETVārDI.....	39
ĪPAŠĪBAS Vārds.....	40
KĀDĪBAS UN ATTIEKSMES ĪPAŠĪBAS VārDI.....	40
ĪPAŠĪBAS VārDA DZIMTE UN SKAITLIS.....	40
ĪPAŠĪBAS VārDA NENOTEIKTĀ UN NOTEIKTĀ GALOTNE.....	41
ĪPAŠĪBAS VārDA DEKLINĀCIJA.....	42
ĪPAŠĪBAS VārDA SALĪDZINĀMĀS PAKĀPES.....	43
ĪPAŠĪBAS VārDU DARINĀŠANA.....	45
ĪPAŠĪBAS VārDU ATVASINĀŠANA AR IZSKAŅĀM.....	45
RAKSTURĪGĀKĀS CITVALODU CILMES ĪPAŠĪBAS VārDU	

IZSKAŅAS (FINĀLES).....	47
ĪPAŠĪBAS VĀRDU ATVASINĀŠANA AR PRIEDĒKĻIEM UN PUSPRIEDĒKĻIEM.....	48
RAKSTURĪGĀKIE CITVALODU CILMES ĪPAŠĪBAS VĀRDU PRIEDĒKĻI.....	48
SALIKTIE ĪPAŠĪBAS VĀRDI.....	49
SKAITĻA Vārds.....	50
PAMATA UN KĀRTAS SKAITĻA VĀRDI.....	50
SKAITĻA VĀRDA SASTĀVS.....	51
SKAITĻA VĀRDA DZIMTE.....	54
SKAITĻA VĀRDA SKAITLIS.....	54
SKAITĻA VĀRDA DEKLINĀCIJA.....	54
DAĻSKAITĻU NOSAUKUMI.....	55
SKAITĻA VĀRDI SAVIENOJUMĀ AR LIETVĀRDU.....	56
SKAITĻA VĀRDU LOCĪŠANAS PARAUGI.....	57
VIETNIEKVārds.....	61
VIETNIEKVĀRDA NOZĪMES.....	62
VIETNIEKVĀRDA DZIMTE.....	62
VIETNIEKVĀRDA SKAITLIS.....	63
VIETNIEKVĀRDA PERSONA.....	63
VIETNIEKVĀRDU LOCĪŠANA.....	63
SVARĪGĀKIE NOSACĪJUMI DAŽU VIETNIEKVĀRDU LIETOŠANĀ	63
DARBĪBAS Vārds.....	68
DARBĪBAS VĀRDA NENOTEIKSME.....	69
TIEŠIE UN ATGRIEZENISKIE DARBĪBAS VĀRDI.....	69
PĀREJOŠIE UN NEPĀREJOŠIE DARBĪBAS VĀRDI.....	70
NEPABEIGTĀ UN PABEIGTA VEIDA DARBĪBAS VĀRDI.....	70
PATSTĀVĪGIE UN PALĪGA DARBĪBAS VĀRDI.....	71
DARBĪBAS VĀRDA SKAITLIS.....	71
DARBĪBAS VĀRDA PERSONA.....	71
DARBĪBAS VĀRDA LAIKI.....	72
DARBĪBAS VĀRDA KĀRTA.....	74
DARBĪBAS VĀRDA IZTEIKSMES.....	75
DARBĪBAS VĀRDA CELMI UN PAMATFORMAS.....	77
DARBĪBAS VĀRDA KONJUGĀCIJAS.....	79
PIRMĀ KONJUGĀCIJA.....	79
OTRĀ KONJUGĀCIJA.....	80
TREŠĀ KONJUGĀCIJA.....	80
DARBĪBAS VĀRDU KONJUGĀCIJAS PARAUGI.....	81
ĪSTENĪBAS IZTEIKSME.....	81
Pavēles izteiksme.....	84

<i>Vēlējuma izteiksme</i>	84
<i>Atstāstījuma izteiksme</i>	84
<i>Vajadzības izteiksme</i>	85
<i>Vēlējuma izteiksme</i>	87
<i>Atstāstījuma izteiksme</i>	88
<i>Vajadzības izteiksme</i>	88
Nekārtno darbības vardu būt, dot, iet konjugācija.....	88
<i>Īstenības izteiksme</i>	88
<i>Pavēles izteiksme</i>	89
<i>Vēlējuma izteiksme</i>	90
<i>Atstāstījuma izteiksme</i>	90
<i>Vajadzības izteiksme</i>	90
<i>Vajadzības izteiksmes vēlējuma paveids</i>	91
<i>Vajadzības izteiksmes atstāstījuma paveids</i>	91
DIVDABIS.....	92
DARBĪBAS VĀRDA PAREIZRAKSTĪBA.....	97
APSTĀKĻA VĀRDS	99
APSTĀKĻA VĀRDA LEKSISKO NOZĪMJU TIPI.....	99
KVALITATĪVIE APSTĀKĻA VĀRDI.....	99
MĒRA APSTĀKĻA VĀRDI.....	100
VEIDA APSTĀKĻA VĀRDI.....	100
VIETAS APSTĀKĻA VĀRDI.....	100
LAIKA APSTĀKĻA VĀRDI.....	100
CĒLOŅA UN NOLŪKA APSTĀKĻA VĀRDI.....	101
STĀVOKĻA APSTĀKĻA VĀRDI.....	101
APSTĀKĻA VĀRDU DAUDZNOZĪMĪBA.....	101
APSTĀKĻA VĀRDA SALĪDZINĀMĀS PAKĀPES	102
APSTĀKĻA VĀRDU DARINĀŠANA	102
APSTĀKĻA VĀRDU PAREIZRAKSTĪBA	102
PRIEVĀRDS	103
PRIEVĀRDU NOVIETOJUMS.....	104
PRIEVĀRDU SAISTĪJUMS AR LOCĪJUMU FORMĀM.....	104
PRIEVĀRDU NOZĪMES.....	105
SAIKĻIS	109
SAIKĻU UZBŪVE	110
SAIKĻU NOZĪMES	110
SAKĀRTOJUMA SAIKĻI.....	110
PAKĀRTOJUMA SAIKĻI.....	112
SAIKĻU PAREIZRAKSTĪBA	114
DAŽI SAIKĻU LIETOŠANAS GADĪJUMI	114
PARTIKULA	114

PARTIKULU UZBŪVE.....	115
PARTIKULU NOZĪMES.....	115
NIANSĒTAJĀS PARTIKULAS.....	115
MODĀLĀS PARTIKULAS.....	116
PARTIKULU NOVIETOJUMS.....	117
PARTIKULU PAREIZRAKSTĪBA.....	117
IZSAUKSMES VĀRDS.....	117
IZSAUKSMES VĀRDU CILME.....	118
IZSAUKSMES VĀRDI, KAS IZSAKA SAJŪTAS UN JŪTAS...118	
IZSAUKSMES VĀRDI, KAS IZSAKA GRIBU.....	119
IZSAUKSMES VĀRDI, KAS ATDARINA SKAŅAS.....	120
SINTAKSE.....	121
JĒDZIENS PAR TEIKUMU.....	121
SINTAKTISKĀS PAMATKONSTRUKCIJAS.....	122
SINTAKTISKAIS SAISTĪJUMS.....	125
SINTAKTISKIE SAKARI.....	125
SINTAKTISKO SAKARU IZTEIKŠANAS LĪDZEKĻI.....	125
SINTAKTISKO SAKARU VEIDI.....	126
SAVSTARPĒJAIS ATKARĪGUMS.....	126
SAKĀRTOJUMS.....	126
PAKĀRTOJUMS.....	127
SINTAKTISKĀS ATTIEKSMES.....	128
VIENKĀRŠS TEIKUMS.....	130
VIENKĀRŠA TEIKUMA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS.....	130
SALIKTS TEIKUMS.....	148
SALIKTA TEIKUMA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS.....	148
SEKU PALĪGTEIKUMS.....	157
SALĪDZINĀJUMA PALĪGTEIKUMS.....	158
PIEĻĀVUMA PALĪGTEIKUMS.....	158
PAMATOJUMA PALĪGTEIKUMS.....	159
RELATĪVAIS PALĪGTEIKUMS.....	159
DIVI VAI VAIRĀKI PALĪGTEIKUMI SALIKTĀ PAKĀRTOTĀ TEIKUMĀ.....	159
JAUKTS SALIKTS TEIKUMS.....	160
TEIKUMA MODALITĀTE.....	161
KOMUNIKATĪVĀ MODALITĀTE.....	161
STĀSTĪJUMA TEIKUMS.....	161
ROSINĀJUMA TEIKUMS.....	162
VĒLĒJUMA TEIKUMS.....	163

IZSAUKUMA TEIKUMS.....	163
JAUTĀJUMA TEIKUMS.....	164
LOĢISKĀ MODALITĀTE.....	164
APGALVOJUMA TEIKUMS.....	165
NOLIEGUMA TEIKUMS.....	165
RUNAS UN DOMU ATVEIDOJUMS TIEŠĀ RUNĀ.....	166
<i>PIELIKUMS.....</i>	<i>167</i>
VĀRDU SAVIENOJUMI.....	167
GALVENIE PIETURZĪMJU LIETOŠANAS NOTEIKUMI	169
DARBĪBAS VARDU PAMATFORMAS.....	175

PRIEKŠVārds

«Latviešu valodas praktiskā gramatika» sniedz pārskatu par mūsdienu latviešu literārās valodas morfoloģiskajām un sintaktiskajām formām, kā arī par raksturīgākajiem vārddarināšanas līdzekļiem.

Šāds pārskats nepieciešams visiem, kas runā un raksta latviešu valodā, lai pilnveidotu savas tekstveides iemaņas; bez tam tas būs noderīgs arī tiem, kas mācas vai māca latviešu valodu.

Ievērojot šīs grāmatas praktisko ievirzi, tajā ir tikai paši nepieciešamākie gramatikas jēdzieni, kas vajadzīgi valodas formu apzinātai izvēlei un lietošanai.

Autori galvenokārt izmantojuši akadēmiskās gramatikas un akadēmiskās vārdnīcas teorētisko un faktoloģisko materiālu (Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, 1.—2. daļa. - R., 1959, 1962; Latviešu literārās valodas vārdnīca, 1.—8. sēj.- R., 1972—1992.). Bez tam ņemtas vērā arī jaunākās skolu mācību grāmatas.

Gramatikas un vārddarināšanas normas izriet no attiecīgajiem Latvijas ZA Valodas institūta Pareizrakstības komisijas atzinumiem, kā arī no «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas» (R., 1981.) un «Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcas».

Piemēri šajā grāmatā ņemti no literārās valodas tekstiem un no valodnieciskajiem darbiem; grāmatas ierobežotā apjoma dēļ ilustratīvajam materiālam avotu norādes nav dotas. Gadījumos, kad ir jārāda vienas un tās pašas gramatiskās formas varianti (it īpaši sintaksē), izmantoti autoru pašu konstruēti piemēri.

«Latviešu valodas praktisko gramatiku» ievada īss pārskats par gramatiku. Galvenais saturs ietverts divās pamatdaļās «Morfoloģija» un «Sintakse». Vārddarināšanas un daži svarīgākie pareizrakstības jautājumi atrodami vārdšķiru apskatos.

Pielikumos sniegts ieskats vārdu savienojumu veidos, darbības vardu pamatformu saraksts, svarīgākie pieturzīmju lietošanas noteikumi.

Tekstā īpaši norādīts uz gramatiskajām formām, kuru lietošana valodas praksē reizumis vērojamas kļūmes.

SAĪSINĀJUMI

N. - nominatīvs

Ģ. - ģenitīvs

D. - datīvs

A. - akuzatīvs

I. - instrumentālis

L. - lokatīvs

V. - vokatīvs

R. - Rīga

sk. - skatīt

u. c. - un citi

u. tml. - un tamlīdzīgi

utt. - un tā tālāk

JĒDZIENS PAR GRAMATIKU

Gramatika ir valodniecības nozare, kas pētī vārddarināšanas modeļus, vārdu formas, teikumus. Par gramatiku sauc arī vārdu formu un teikumu uzbūves modeļu kopumu, kas objektīvi pastāv valodā. Šie modeļi ir jāapzinās valodas lietotājiem, lai varētu pareizi veidot izteikumus konkrētās runas situācijās.

Literārās valodas gramatikā ietverti normēti gramatiskie modeļi. To ievērošana nepieciešama, lai nodrošinātu skaidru un viegli uztveramu runas satura izteiksmi, kas it īpaši vajadzīga mūsdienu kultūras dzīvē, kurai raksturīga bagātīgas informācijas uzkrāšanās un pārraide.

Valodas attīstības gaitā ir izveidojusies visai sarežģīta gramatisko formu sistēma. Samērā liels gramatisko formu daudzums un vairāku nozīmju piemītība vienai un tai pašai formai radījusi nepieciešamību izstrādāt gramatisko jēdzienu sistēmu, kas valodnieciski atspoguļo stāvokli valodas gramatikā.

Gramatiku iedala divās apakšnozarēs - morfoloģijā un sintaksē.

Morfoloģijā ietverta mācība par vārdu sastāvu, vārddarināšanu un vārdu formām. Lai labāk uztvertu morfoloģiskās īpatnības, kas raksturīgas vārdu grupām, viss vārdu krājums ir sadalīts vārdšķirās.

Sintakse aplūko teikuma veidošanas paņēmienus. Mēdz šķirt teikuma sintaksi, kas pievēršas teikuma uzbūvei, un vārdu savienojumu sintaksi, kas pētī nosacījumus, kā teikumā savienot divus, retāk trīs vai vairākus vārdus.

Katra no šīm gramatikas apakšnozarēm atkāra no valodas parādību īpatnībām *izvirza* attiecīgus jēdzienus un klasifikācijas paņēmienus.

MORFOLOĢIJA

VĀRDDARINĀŠANA

VĀRDA SASTĀVS

Vārda sastāvu veido morfēmas - vismazākās valodas vienības, kam ir noteikta nozīme.

Galvenie morfēmu veidi ir sakne, priedēklis, piedēklis un galotne.

Sakne ir morfēma, kurā ietverta vārda nozīme: **god-s**, **god-īgs**, **pa-god-ināt**; **krās-a**, **krās-ains**, **krās-ot**. Vienā un tai pašā saknē ir iespējamās fonētiskas pārmaiņas: **snig-t**, **snieg-s**; **daļ-a**, **dal-īt**; **zīrg-s**, **zirdz-iņš**, **zīrg-elis**.

Priedēklis (prefikss) ir morfēma, kas atrodas saknes priekšā: **aiz-iet**, **ap-iet**, **pār-lidot**, **pie-saule**, **ie-sarkans**, **pie-pa-līdzēt**.

Latviešu valodā ir šādi priedēkļi: *aiz-*, *ap-*, *at-*, *bez-*, *ie-*, *iz-*, *ne-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-*.

Piedēklis (sufikss) ir morfēma, kas atrodas starp sakni un galotni: *vald-īb-a*, *savald-īg-s*, *vald-ī-t*, *vald-niek-s*, *vald-niec-e*.

Bezgalotnes vārdos vai vārdu formās sakne vai piedēklis var būt to pēdējā morfēma: *tēv!* *drusc-iņ*, *las-ot*.

Galotne ir morfēma, kas atrodas vārda beigās un mainās tā locījumos, personu formās: *kok-s*, *kok-a*, *kok-am*; *las-u*, *las-i*, *las-a*.

Ir arī vārdu bezgalotnes formas: nominatīvs *tēvs*, vokatīvs *tēv*; *es dzirdu*, *tu dzirdi*, *viņš dzird*.

Vārda sastāva raksturošanai izmanto arī jēdzienus «celms» un «izskaņa».

Celms ir vārda daļa, kam atbilst galotne: **saul-e**, **pasaul-e**, **strādniek-s**, **skaidro-t**.

Izskaņa ir vārda daļa, kurā ietilpst pēdējais piedēklis kopā ar galotni: *skaist-ums*, *saul-ains*, *saullain-ums*, *kur-ināt*.

Galvenokārt pareizrūnas vai pareizrakstības sakarā lieto terminu **fināle**. Ar to apzīmē vārda beigu daļu, kas no kāda viedokļa ir svarīga skaņu sastāva vai rakstījuma ziņā: *zin-ātne*, *jaun-atne*, *im-ūns*, *ģeo-grāfija*.

VĀRDDARINĀŠANAS PAŅĒMIENI UN LĪDZEKĻI

Vārddarināšanas paņēmieni un līdzekļi ir vārdu atvasināšana, salikteņu veidošana, vārdšķiras maiņa, saknes skaņu mija.

Vārdu atvasināšanai izmanto

- 1) piedēkļus: *saule* - **pa-saule**, *sārts* - **ie-sārts**, *braukt* - **at-braukt**,
- 2) piedēkļus: *labs* - *lab-um-s*, *lab-īb-a*, *lab-o-t*, *lab-inā-t*, *kalns* - *kaln-iņ-š*, *kaln-ain-s*.
- 3) galotnes: *skolotāj-s*, *skolotāj-a*, *skāb-s* - *skāb-e*.
- 4) piedēkļus, piedēkļus un/vai galotnes vienlaikus: *kakls* - **ap-kakl-e**, *ātrs* - **pa-ātr-inā-t**.

No atvasināšanas viedokļa šķir pirmatnīgus un atvasinātus vārdus.

Pirmatnīgiem vārdiem ir tikai sakne (*drīz*, *ka*) vai tikai sakne un galotne (*koks*, *labs*, *nest*). Atvasinātiem vārdiem ir ne tikai sakne, galotne, bet arī piedēkļi un/vai piedēkļi (*pie-būve*, *bērn-išķ-īg-um-s*).

Izsenis darina vārdu (salikteni), kurā savienotas divas vai vairākas saknes, celmi vai arī vārdi: *rindkopa*, *aizsarg-apģērbs*, *gadalaiks*, *saldskābmaize*, *brīvprātīgs*, *gandarīt*.

Lai veidotu salikteni, parasti jābūt noteiktai nozīmes motivācijai - saliktenim salīdzinājumā ar attiecīgo vārdu savienojumu jāiegūst nozīmes pārveidojums: *lielgabals* - *liels gabals*, *melnraksts* - *meln raksts*, *māteskoks* (botānika) - *matēs koks* ('koks, kas pieder mātei'), *miežgrauds* ('iekaisums') - *mieža grauds* ('sēkla') u. tml.

Reizumis sastopami salikteņi blakus tādas pašas nozīmes vārdu savienojumiem: *mātesbrālis* (arī *mātes brālis*), *rotaslieta* (arī *rotas lieta*), *transportlīdzeklis* (arī *transporta līdzeklis*) u. tml.

Vārdšķiras maiņa (konversija) ir vārda pāreja no vienas vārdšķiras citā. Vārds iegūst jaunu nozīmi, kā arī attiecīgās vārdšķiras īpatnības. Parastākie šādas pārejas veidi ir substantivācija, adjektivācija, adverbivācija.

Substantivācija ir īpašības vārdu un lokāmo divdabju pāreja lietvārdos: *vecāki*, *nabags*, *brīvprātīgais*, *pilnvarotais*, *sabiedrotais*, *kurināmais*.

Adjektivācija ir lokāmo divdabju pāreja īpašības vārdos: *ievērojams*, *nepieciešams*, *pazīstams*.

Adverbivācija ir vārda pāreja apstākļa vārdos. Tā notiek, kādai vārda formai atraujoties no savas vārdšķiras formu sistēmas un kļūstot par patstāvīgu vārdu: *brīžam*, *mūžam*, *ārā*, *iekšā*, *pilnām*, *beidzot*, *palaikam*.

Saknes skaņu miju izmanto kombinācijā ar vārdu atvasināšanu: *ūdens* - *ūdeņains*, *brālis* - *brāļoties*, *cilvēks* - *cilvēce*, *vilk* - *apvalks*.

VĀRDŠĶIRAS

Galvenās pazīmes, ko izmanto vārdu grupējumam vārdšķirās, ir 1) vispārīga nozīme, t. i., nozīme, kas piemīt vārdiem līdzās to konkrētajām nozīmēm, 2) vārdu morfoloģisko formu īpatnības un 3) vārdu sintaktiskā lietojuma iespējas.

Pēc šīm pazīmēm latviešu valodā izdala 10 vārdšķiras. Tās ir:

- 1) lietvārds jeb substantīvs,
- 2) īpašības vārds jeb adjektīvs,
- 3) skaitļa vārds jeb numerālis,
- 4) vietniekvārds jeb pronomens,
- 5) darbības vārds jeb verbs,
- 6) apstākļa vārds jeb adverbs,
- 7) prievārds jeb prepozīcija,
- 8) saiklis jeb konjunkcija,
- 9) partikula,
- 10) izsaukmes vārds jeb interjekcija.

Pēc vārdu nozīmes īpatnībām un to izmantojuma teikumā izšķir divas vārdšķiru grupas: patstāvīgos vārdus un palīgvārdus.

Patstāvīgie vārdi ir lietvārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, darbības vārdi un apstākļa vārdi. Tie apzīmē priekšmetus, parādības, darbības, procesus, pazīmes. Teikumā patstāvīgie vārdi var būt par teikuma locekļiem.

Palīgvārdi ir prievārdi, saikļi un partikulas. Tie norāda uz vispārinātām attieksmēm starp priekšmetiem, parādībām, darbībām, procesiem, pazīmēm. Palīgvārdi teikumā parasti nevar būt par teikuma locekļiem. Ārpus šāda vārdšķiru iedalījuma paliek izsaukmes vārdi.

Pēc vārdu formu specifikas un arī pēc sintaktiskā lietojuma iespējām mēdz izdalīt vārdšķiru grupu - nomenus. Šajā grupā ietilpst lietvārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi un vietniekvārdi.

LIETVĀRDS

Lietvārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) priekšmetiskuma nozīme, 2) deklinācija, 3) plašas sintaktiskā lietojuma iespējas.

Priekšmetiskuma nozīme saistīta ar abstraktu priekšmeta jēdzienu. Par priekšmetu šajā gadījumā sauc objektīvās realitātes daļu, ko dažādu iemeslu un ieskatu dēļ īpaši izdala no realitātes: *galds, akmens, mežs, prieks, skaistums, godbijība, skrējieni, skriešana, domāšana*.

Lietvārdu deklinācijā (locīšanā) izpaužas to locījumi, skaitļi, dzimtes. Par deklināciju sauc arī lietvārdu grupu ar līdzīgām galotnēm un dzimtēm.

Tā kā lietvārds apzīmē priekšmetus, tas teikumā var būt par jebkuru teikuma locekli; vienīgi izteicēju lietvārds veido nevis «patstāvīgi», bet kopā ar saitiņu, t. i., ar darbības vārdu *būt, kļūt, tikt, tapt* u. tml. formām.

Lietvārda raksturošanai morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: sugasvārdi un īpašvārdi, dzimte, skaitlis, locījums, deklinācija.

Lietvārda darināšana aplūkota 25. lpp.

SUGASVĀRDI UN ĪPAŠVĀRDI

Sugasvārdi apzīmē vai nu kādu priekšmetu klasi kopumā, vai arī konkrētu priekšmetu no šīs klases. Piemēram, sugasvārdu *sieviete* var attiecināt gan uz attiecīgo cilvēku dzimumu, gan uz kādu no šī dzimuma pārstāvēm.

Pēc nozīmes sugasvārdi ir daudzveidīgi. Nosacīti var izdalīt dažas to grupas:

- 1) priekšmetu, lietu nosaukumi - *galds, nazis, grāmata, glezna, māja, tilts*,
- 2) vielu nosaukumi - *ūdens, sāls, sudrabs*,
- 3) cilvēku nosaukumi - *ļaudis, zinātnieks, strādnieks, inteliģents, brālis, māsa*,
- 4) dzīvnieku un augu nosaukumi - *kaķis, vanags, roze, liepa*,
- 5) organizāciju, uzņēmumu, pasākumu nosaukumi - *biedrība, rūpnīca, svētki, sapulce*,
- 6) vispārinātu īpašību nosaukumi - *skaistums, gudrība*,

7) darbību, procesu, to rezultātu nosaukumi - *skriešana, skrējieni, apgāde, degšana, degums, prieks, rakums, krāsojums*.

Īpašvārdi apzīmē kādu atsevišķu priekšmetu, lai atšķirtu to no citiem tās pašas klases priekšmetiem, īpašvārdus raksta ar lielo sākumburtu.

Pie īpašvārdiem pieder

1) personvārdi, uzvārdi, pseidonīmi, iesaukas, segvārdi - *Jānis, Kļava, Rainis*,

2) dzīvnieku vārdi - *Reksis, Brūnaļa, Klukste*,

3) vietvārdi (valstu, pilsētu, apgabalu, upju, kalnu, ezeru, jūru u. tml. nosaukumi) - *Šveice, Rīga, Zemgale, Daugava, Urāli, Baikāls, Vidusjūra*,

4) iestāžu, uzņēmumu, organizāciju nosaukumi - *Latvijas Universitāte, Valsts elektrotehniskā fabrika, Dzintars*,

5) grāmatu, laikrakstu, žurnālu nosaukumi - *Zaļā zeme, Karogs*,

6) debess spīdekļu, to grupu nosaukumi - *Saule, Mēness, Galaktika, Zeme* (šie vārdi rakstāmi ar lielo burtu, ja runa ir par mūsu Galaktiku vai mūsu Saules sistēmu un to sastāvdaļām), *Marss, Venera, Piena Ceļš*,

7) dievību, mitoloģisku būtnu nosaukumi - *Dievs, Dievmāte, Svētais Gars, Zevs, Jupiters, Marss, Allahs, Afrodīte, Venera, Ūsiņš, Veļu māte*. Vārds *Dievs* uzskatāms par īpašvārdu un rakstāms ar lielo sākumburtu, ja tas apzīmē noteiktu, parasti augstāko būtni kādā reliģiskā vai mitoloģiskā sistēmā.

Ja īpašvārds sastāv no diviem vai vairākiem vārdiem, lielo sākumburtu lietošanā šķirami divi gadījumi: 1) ar lielajiem sākumburtiem rakstāmi visi vārdi, izņemot palīgvārdus, 2) lielais sākumburts ir vienā vārdā vai dažos vārdos.

1. Visos vārdos, izņemot palīgvārdus, lielos sākumburtus raksta

1) vietvārdos, it īpaši valstu nosaukumos, kā arī astronomisku objektu nosaukumos - *Lielie Kangari, Augstie Tatri, Tuvie Austrumi, Latvijas Republika, Lietuvas Republika, Francijas Republika, Zviedrijas Karaliste, Amerikas Savienotās Valstis, Lielie Greizie Rati, Piena Ceļš*,

2) Latvijas Republikas augstāko likumdevēju, varas orgānu, karaspēka nosaukumos - *Latvijas Republikas Saeima, Latvijas Republikas Ministru Kabinets, Latvijas Republikas Nacionālie Bruņotie Spēki, Latvijas Republikas Jūras Spēki*,

3) latviešu periodisko izdevumu nosaukumos - *Rīgas Balss, Lauku Avīze, Tēvijas Sargs*,

4) ļoti nozīmīgu starptautisku organizāciju nosaukumos - *Apvienoto Nāciju Organizācija, Nāciju Līga (Tautu Savienība)*.

2. Viena vārdā vai dažos vārdos lielie sākumburti lietojami pēc vairākiem nosacījumiem.

1) Vietvārdos (bet ne valstu nosaukumos!) ar mazo sākumburtu rakstāms vārds, kas apzīmē ģeogrāfisko objektu, bet pārējie vārdi - ar lielajiem sākumburtiem - *Ziemeļu Ledus okeāns, Jūgtas ezers, Egļu kalns, Salas purvs*.

2) Grāmatu, brošūru u. tml. iespaiddarbu nosaukumos lielais sākumburts ir pirmajā vārdā: *M. Zīverta Kamēr lugas, Aspazijas Kopoti raksti, A. Upīša romāns «Zaļā zeme»*. (Protams, ja nosaukumā ir personvārds, vietvārds u. tml., tas rakstāms ar lielo sākumburtu: *«Stāsti par Daugavu un Lielupi»*.)

3) No citām valodām transliterētajos periodiskajos izdevumos ar lielo sākumburtu rakstāms tikai pirmais vārds - *Naš dom*.

4) Ordeņu nosaukumos visus vārdus raksta ar lielo sākumburtu, izņemot vārdu *ordenis*: *Triju Zvaigžņu ordenis*. Turpretim medaļu, krūšu nozīmju nosaukumos lielais sākumburts ir tikai pirmajā vārdā: *Mātes medaļa, medaļa «Par drošsirdību ugunsgrēkā», Barikāžu dalībnieku pieminas zīme, Latgales artilērijas pulks*.

5) Goda, apbalvojumu nosaukumos lielais sākumburts ir pirmajā vārdā: *Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris*.

6) Uzņēmumu, iestāžu, organizāciju, to struktūrvienību nosaukumos lielais sākumburts parasti ir tikai pirmajā vārdā: *Krāsaino metālu lējumu rūpnīca, Latvijas Mākslinieku savienība, Hidrometeoroloģiskā dienesta pārvalde, Kultūras fonds, Zinātņu akadēmijas Fizikas Institūts, NBS Speciālo uzdevumu vienība*.

Kultūras iestāžu nosaukumos ar lielo sākumburtu mēdz rakstīt vārdu aiz vietas apzīmējuma: *Latvijas Universitāte, Latvijas Nacionālā opera, Latvijas Nacionālais teātris*.

7) Ar lielo sākumburtu parasti ir rakstāmi svētku, svinamu dienu nosaukumi: *Ziemassvētki, Lielā Piektdiena, Lieldienas, Vasarsvētki, Līgo diena, Jānu diena, Mātes diena, Pirmais Maijs, Darba svētki*.

Jāievēro lielo sākumburtu lietojums nosaukumos: *Augstākā Tiesa, Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā Asambleja*.

LIETVĀRDA DZIMTE

Lietvārdam ir vīriešu dzimte un sieviešu dzimte. Bez tam ir arī kopdzimtes lietvārdi.

Dzimte ir uzskatāma par motivētu, ja tā attiecas uz cilvēku vai dzīvnieku dzimumiem: *tēvs, māte, strādnieks, strādniece, gailis, vista*. Vairumā gadījumu šādas motivācijas nav.

Vīriešu dzimtes lietvārdiem vienskaitļa nominatīva ir galotne -5, -š, -is vai -us: *galds, tēvs, vējš, ceļš, brālis, kurmis, medus, tirgus*.

Dažiem vīriešu dzimtes lietvārdiem ir galotne -a: *lauva, puika, Janka, Ješka*.

Pie vīriešu dzimtes parasti pieder nelokāmie sugasvārdi: *metro, kino, depo, ragū*. Vīriešu dzimte ir arī nelokāmiem īpašvārdiem: vīriešu personvārdiem (*Bruno, Karlo, Verdi*) un vietvārdiem, ja ģeogrāfiskā objekta nosaukums (nomenklatūras vārds) latviešu valodā ir sugasvārds vīriešu dzimtē (*Ontario, Eri* - ezeri).

Sieviešu dzimtes lietvārdiem vienskaitļa nominatīvā ir galotne -a, -e vai -s: *māja, māsa, egle, zeme, klints, sirds*.

Pie sieviešu dzimtes pieder nedaudzie nelokāmie sugasvārdi: *cece, kanoe, mis, misis, pieta, pueblo* u. c. Sieviešu dzimte ir arī nelokāmiem īpašvārdiem: sieviešu personvārdiem (*Marlo, Kristi*) un vietvārdiem, ja ģeogrāfiskā objekta nosaukums (nomenklatūras vārds) latviešu valodā ir sugasvārds sieviešu dzimtē (*Haiti* - valsts, *Baku, Kalē* - pilsētas, *Ili, Po* - upes).

Kopdzimtes lietvārdiem vienskaitļa nominatīvā parasti ir galotne -a, retāk -e. Tie attiecas gan uz vīriešu, gan sieviešu dzimuma personām: *auša, badmira, bende, bezkauņa, gulšņa, ložņa, muldoņa, nejēga, nelga, nepraša, paziņa, plikadīda, plāpa, plukata, tiepša, slepkava, varmāka*. Kopdzimtes vārdi ir arī sieviešu un vīriešu uzvārdi ar galotni -a vai -e (*Auza, Laiva, Liepa, Egle, Priede, Reņģe*), nelokāmi uzvārdi (*Kiri*), kā arī nelokāmi profesiju nosaukumi (*konferansjē*).

LIETVĀRDA SKAITLIS

Lietvārdam ir divi skaitļi - vienskaitlis un daudzskaitlis: *galds* - *galdi*, *putns* - *putni*, *kurmis* - *kurmji*, *tirgus* - *tirgi*, *māja* - *mājas*, *zeme* - *zemes*, *klints* - *klintis*.

Ir lietvārdi, ko parasti vai vienmēr lieto tikai vienā skaitlī.

Lietvārdus, ko parasti lieto vienskaitlī, sauc par vienskaitliniekiem.

Vienskaitlinieki apzīmē priekšmetu, parādību, cilvēku grupu u. tml., ko valoda atspoguļo kā kaut ko vienu vienotu: *piens, gaļa, medus, zelts, sirsnība, attīstība, dzīvošana, vienatne, egoisms, fizika, materiālisms, jaunatne, artilērija, āboliņš, virza, timotiņš, cituriene, kuriene*.

Vienskaitliniekiem ir iespējami daudzskaitļa locījumi, tikai tos reti izmanto, piemēram, *pastāv dažādi materiālisti* (parastāk - *materiālista skolas, virzieni*) *greznoties vienos zeltos; divu sirsnību nav*.

Lietvārdus, ko parasti vai vienmēr lieto daudzskaitlī, sauc par daudzskaitliniekiem. Ir divas daudzskaitlinieku grupas:

- 1) daudzskaitlinieki, kam nav vienskaitļa formu, - *durvis, milti, rudzi, ļaudis,imenti, kāzas, svētki, iesnas, masalas, meli, Cēsis, Talsi,*
- 2) daudzskaitlinieki, kam ir vienskaitļa formas, bet kuras reti lieto, - *putraimi, dūmi, spaļi, izdedži, slūžas, audi*.

LIETVĀRDA LOCĪJUMI

LOCĪJUMU NOSAUKUMI

Latviešu valodā ir septiņi locījumi:

- 1) nominatīvs - atbild uz jautājumu *kas?*,
- 2) ģenitīvs - atbild uz jautājumu *kā?*,
- 3) datīvs - atbild uz jautājumu *kam?*,
- 4) akuzatīvs - atbild uz jautājumu *ko?*,
- 5) instrumentālis - atbild uz jautājumu *ar ko?*,
- 6) lokatīvs - atbild uz jautājumu *kur?*,
- 7) vokatīvs - bez jautājuma.

LOCĪJUMU NOZĪMES

Locījumi konkretizē vārda saistījumu ar kādu citu vārdu teikumā.

Teikumos *Ezers ir liels, Zvejojam zivis ezerā, Zvejojam ezera zivis* vārds *ezers* parādās trīs atšķirīgos saistījumos atkarībā no locījuma.

Vārdu saistījumus nereti nodrošina ne tikai locījumi paši par sevi, bet arī locījumi kopā ar prievārdiem. Vietas nozīmi izsaka gan lokatīvs *ezerā* (*Zivis dzīvo ezerā*), gan prievārdiski savienojumi ar lietvārdu citā locījumā (*Mēs dzīvojam pie ezera, Mēs ejam uz ezeru, Putni lidinās virs ezera* u. tml.).

Katram locījumam ir vairākas nozīmes. Visbagātākais nozīmju ziņā ir ģenitīvs.

Nominatīvs saistās ar darbības vārdiem, lietvārdiem, īpašības vārdiem.

1. Darbības veicējs: *skolēni raksta; meitenes dzied; viri strādā.*
2. Tas, kas izjūt darbību, norisi, stāvokli, tas, uz ko attiecas darbība, norise, stāvoklis: *galva sāp; māja tiek celta; diena ir pagājusi.*
3. Tas, kam ir kāda pazīme, īpašība: *meitene ir maza; ziedi bija krāšņi; rudens būs bagāts.*
4. Tas, ar kuru ko raksturo, identificē u. tml.: *zēns bija labs pailgs; rudens ir bagāts gadalaiks; tas ir ezers.*
5. Darbības objekts, ja darbības vārds ir vajadzības izteiksmē: *jālasa grāmata; jāpērk piens; jānoskatās filma.*

Ģenitīvs saistās ar lietvārdiem, īpašības vārdiem, vietniekvārdiem, skaitļa vārdiem, darbības vārdiem.

1. Piederība, piemītība (piederības ģenitīvs): *māsas grāmata; koka zari; pilsētas centrs; skolas direktors; upes ūdens; sirds gudrība.*
2. Viela, materiāls, no kā kas sastāv, ir gatavots (vielas ģenitīvs): *dēļu grīda; zelta gredzens; melhiora karote; smilšu valnis; niedru jumts.*
3. Izmantojamība, lietojamība (noderības ģenitīvs): *piena kannā; siena šķūnis; kāpostu muca; putnu ferma.*
4. Tas, no kā izriet lietvārda nosauktā darbība, stāvoklis (subjekta ģenitīvs): *bērna raudāšana* (sal.: *bērns raud*); *pērķona spēriens* (sal.: *pērķons sper*); *suņa rejas* (sal.: *suns rej*).
5. Objekts, uz ko attiecas lietvārda nosauktā darbība (objekta ģenitīvs): *bērna audzināšana* (sal.: *bērnu audzina*); *saistību izpilde* (sal.: *saistības izpilda*); *veļas mazgāšana* (sal.: *veļu mazgā*).
6. Tas, kas norāda uz lietvārda nosauktā priekšmeta, parādības kvalitāti vai kvantitāti (īpašības ģenitīvs): *goda vīrs; svētku laiks; pienākuma cilvēks; liela apjoma detaļa.*
7. Tas, ar ko raksturo lietvārda nosaukto priekšmetu, parādību, norādot uz tās konkrēto paveidu, apakšgrupu u. tml. (pasugas jeb pielikuma ģenitīvs): *Daugavas upe; latviešu tauta; liepas koks; dienas laiks; Kaudzītes Matīss; Kalniņa kungs; Kalninas kundze.*

8. Tas, kas tiek pakļauts mērīšanai ar lietvārda nosaukto mērvienību, mēru (dalāmais ģenitīvs): *kilograms sviesta; ducis karošu; maiss cukura; kukulis maizes; vezums malkas.*

9. Pastiprinājums saistījumā ar tās pašas saknes lietvārdu (pastiprinājuma ģenitīvs): *gadu gadiem; grēdu grēdām; juku jukām; kaudžu kaudzes.*

10. Tas, uz ko attiecas ar īpašības vārdu nosauktā īpašība, pazīme. Šāda nozīme ģenitīvam parasti ir saistījumā ar *bagāts, cienīgs, kārs, pilns, vērts*: *panākumu bagāts; uzslavas cienīgs; slavas kārs; sniega pilns vai pilns sniega.*

11. Darbības mērķis - saistījumā ar darbības vārdiem, kas izsaka tiekšanos pēc kā (*alkt, kārot, ilgoties, slāpt, tvīkt* u. tml.): *alkt laimes; alkt skaistuma.* (Blakus šādiem saistījumiem izmantojami arī prievārdiski savienojumi ar *pēc*: *alkt pēc laimes; ilgoties pēc draudzības.*)

12. Objekts, uz ko attiecas darbības vārda nosauktā darbība, stāvoklis (pieverba objekta ģenitīvs). Mūsdienu valodā biežāk sastop nevis šādu objekta ģenitīvu, bet gan akuzatīvu.

Ģenitīva formas ar objekta nozīmi mēdz lietot atkāra no darbības vārda nozīmes.

1) Ģenitīvs var būt saistījumā ar noliegtu pārejošu darbības vārdu, it īpaši, ja teikumā ir divkāršs noliegums: *neņemt žurnāla; nedzert piena; neredzēt neviena putna.* Literārajā valodā ir spēcīga tendence šādos gadījumos lietot akuzatīvu: *neņemt žurnālu; nedzert pienu; neredzēt nevienu putnu.*

2) Ģenitīvam pie darbības vārda līdz ar objekta nozīmi var parādīties arī daudzuma nozīme: *ēst siera; gribēties augļu.* Arī šādos saistījumos mūsdienās bieži sastopams akuzatīvs: *ēst sieru; gribēties augļus.*

3) Ģenitīvs vai - biežāk - akuzatīvs sastopams pie darbības vārdiem *gaidīt, gribēt, lūgt, meklēt, prasīt, vajadzēt*: *gaidīt vakara vai gaidīt vakaru; gribēt ogu vai gribēt ogas; lūgt padoma vai lūgt padomu; meklēt zīmuļa vai meklēt zīmuli; prasīt palīdzības vai prasīt palīdzību.*

4) Ģenitīvs vai konstrukcija ar prievārdu *no* sastopama pie darbības vārdiem *baidīties, bēgt, bīties, kaunēties, kautrēties, sargāties, vairīties*: *baidīties suņa vai baidīties no suņa; bīties soda vai bīties no soda; kautrēties sveša cilvēka vai kautrēties no sveša cilvēka; vairīties slimības vai vairīties no slimības.*

13. Tas, no kā izriet darbības vārda nosauktā darbība, stāvoklis

(pieverba subjekta ģenitīvs). Šādā nozīmē ģenitīvs lietojams saistījumā ar darbības vārdiem *nebūt, trūkt, netrūkt, pietikt, nepietikt: nav sniega; trūkst drosmes; netrūkst izejvielu; pietiek līdzekļu; nepietiek spēka.*

Datīvs saistās ar darbības vārdiem, lietvārdiem un īpašības vārdiem.

1. Darbības netiešais objekts, t. i., objekts, ko labvēlīgi vai nelabvēlīgi ietekmē darbība, stāvoklis vai kam ir paredzēta darbība, stāvoklis.

Datīvu ar šādu nozīmi mēdz saukt par objekta datīvu, arī par nolūka datīvu: *veltīt dzejoli māmuļai; sniegt roku tēvam; pastāstīt draugam; palīdzēt bērniem; kalpot zinātnei; kaitēt veselībai; gatavoties pārbaudījumiem.*

2. Tas, kam kas pieder, ir tā rīcībā, arī tas, kas atrodas kādā stāvoklī, attiecībā ar ko (subjekta datīvs): *zēnam ir grāmatas; mātei pieder glezna; tēvam patīk; meitenei ir brālis; vāverei ir kupla aste; draugam ir žēl; ceļiniekam slāpst; cilvēkam jāstrādā.*

3. Adresāts, t. i., tas, kam kas ir paredzēts, domāts, nolemts: *dāvana dēlam; atbilde draugam; ticība nākotnei; līdzīgs zeltam; kaitīgs veselībai.*

Akuzatīvs saistās ar darbības vārdiem, īpašības vārdiem.

1. Darbības tiešais objekts, t. i., objekts, uz ko iedarbojas tieši (piemēram, to gatavojot, pārveidojot) vai ko tieši iekļauj kādās attiecībās, situācijā u. tml. (objekta akuzatīvs): *cept maizi; celt māju; rakstīt vēstuli; iepriecināt tēvu; apciemot draugu; gaidīt bērnus; izgaidīties vilcienu; uzlabot veselību; atcerēties pasaku.*

2. Laikposms (laika akuzatīvs): *strādāt gadu; gaidīt stundu; braukt dienu; mirkli domāt; gadu vecs; mēnesi garš atvaļinājums; brīdi aizturēt elpu.*

3. Telpas daļa, posms (vietas akuzatīvs jeb izplatījuma akuzatīvs): *iet garu ceļu; nobraukt lielu gabalu; nākt mazu gabaliņu.*

4. Masa, mērs - savienojumā ar darbības vārdiem *svērt, liet, griezt, bērt* u. tml.: *iekārta sver trīs tonnas; ieliet vienu litru; nogriezt divus metrus; iebērt maisu kartupeļu.*

5. Mērs - savienojumā ar īpašības vārdiem *augsts, plats, dziļš, garš, resns, biezs* u. tml.: *piecus stāvus augsts; metru plats; trīs metrus dziļš; kilometru garš.*

6. Darbības saturs - savienojumā ar tās pašas saknes darbības vārdu vai nozīmē tuvu darbības vārdu (satura akuzatīvs): *darīt darbu; dziedāt dziesmu; domāt domu; runāt nopietnu valodu; gulēt dziļu miegu.*

7. Izsaukums: *to prieku! tādu neapdomīgu rīcību! tavu traku*

skriešanu?

Instrumentālis saistās ar darbības vārdiem, lietvārdiem, īpašības vārdiem, vietniekvārdiem.

Instrumentāla nozīmes izveidojušās no divām pamatnozīmēm: ‘kopība ar ko’ un ‘līdzeklis kā veikšanai’.

1. Pavadoņi, darbības vai stāvokļa līdzdalībnieks (pavadoņa instrumentālis): *pastaigāties ar bērnu; pastaiga ar bērnu; draudzēties ar kolēģām; draudzība ar kolēģām; rotaļāties ar suni; sarunāties ar kaimiņu.*

2. Īpašība (pazīmes jeb īpašības instrumentālis): *elpot ar pilnu krūti; sagaidīt ar sirsniņu smaidu; zēns ar gaišiem matiem; pils ar augstiem torņiem.*

3. Līdzeklis (līdzekļa instrumentālis): *rakt ar lāpstu; rakstīt ar zīmuli; skatīties ar acīm; apklāt ar segu; piepildīt ar ūdeni; barot ar pienu; apstādīt ar kokiem.*

4. Veids (veida instrumentālis): *klausīties ar interesi; uzklaut ar nepatiku; kustēties ar mokām; iet lieliem soļiem; ziedēt sārtiem ziediem.*

5. Laikposms (laika instrumentālis): *sākt darboties ar rītdienu.*

6. Cēlonis - savienojumā ar darbības vārdiem *slimot, vārgt, mirt* u. tml. (cēloņa instrumentālis): *slimot ar angīnu; vārgt ar iesnām; mirt ar tīfu.*

Lokatīvs saistās ar darbības vārdiem, lietvārdiem, īpašības vārdiem, apstākļa vārdiem.

1. Vieta (vietas lokatīvs): *ieiet mežā; atrasties istabā; nomest zemē; vilkt mugurā; ieraksts apliecībā; atspulgs ūdenī; kalnā kāpējs.*

2. Veids (veida lokatīvs): *runāt skaļā balsī; dzīvot bēdās un asarās; laiks paiet darbā.*

3. Rezultāts (rezultāta lokatīvs): *sasalt ledū; samest kaudzē; saplēst druskās; pārvērsties šķidrumā.*

4. Nolūks (nolūka lokatīvs): *iet ogās un sēnēs; doties viesos; braukt medībās.*

5. Laikposms, laika moments (laika lokatīvs): *pārnākt vakarā; reizi gadā; nekad mūžā; kādreiz jaunībā; sprādziens notika vienā mirklī.*

6. Cēlonis (cēloņa lokatīvs): *apklust pārsteigumā; apstāties izbrīnā; samelot bailēs; locīties smieklos.*

7. Tas, uz ko attiecas ar īpašības vārdu vai lokāmo divdabi nosauktā īpašība, pazīme (ierobežojuma lokatīvs): *nepārspējams asprātībā; straujš dusmās; sīks augumā; spēcīgs matemātikā.*

8. Darbības norises saturs - savienojuma ar tās pašas saknes darbības vārdu (satura lokatīvs): *augt augumā; pļēties pļāsumā*.
Vokatīvu lieto, uzrunājot dzīvas būtnes, priekšmetus, parādības: *tēvi; brāli!; saule!*.

LIETVĀRDA DEKLINĀCIJAS

Lietvārdi ir iedalīti sešās deklinācijās. Iedalījuma pamatā ir lietvārda dzimte un vienskaitļa nominatīva, dažiem lietvārdiem arī ģenitīva galotne.

Atsevišķi tiek aplūkoti atgriezeniskie lietvārdi un nelokāmie lietvārdi.

I deklinācija - vīriešu dzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni -s vai -š un vienskaitļa ģenitīva galotni -a:

galds, tēvs, gans, kārkls, lakats, krēsls, celms, kanāls, kombains, buldozers, gruzīns, partizāns, biedrs, vējš, ceļš, varš, teļš, mežs.

II deklinācija: 1) vīriešu dzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni -is: *brālis, kurmis, spainis, kaķis, zutis, vēzis, mēnesis* (laika mērvienība),

2) vīriešu dzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva un vienskaitļa ģenitīva galotni -s: *akmens, asmens, mēness* (debess spīdekļi), *rudens, sāls, ūdens, zibens,*

3) lietvārds *suns*.

II deklinācijas lietvārdiem raksturīga līdzskaņu mija. Lietvārdiem ar vienskaitļa nominatīva galotni -is un lietvārdam *suns* līdzskaņu mija ir vienskaitļa ģenitīvā un daudzskaitlī visos locījumos. Šais locījumos galotnes priekšā mijas noteikti līdzskaņi vai to grupas (piemēros parādītas vienskaitļa nominatīva, vienskaitļa ģenitīva un daudzskaitļa nominatīva formas).

p - pj: ūpis, ūpja, ūpji,

b - bj: gulbis, gulbja, gulbji,

m - ml: kurmis, kurmjā, kurmji,

v - vj: cirvis, cirvja, cirvji,

t - š: zutis, zuša, zuši,

d - ž: briedis, brieža, brieži,

c - c: lucis, luča, luči,

dz - dž: dadzis, dadža, dadži,

s - š: lasis, laša, laši,

z - ž: āzis, āža, āži,

n - n: līnis, līņa, lini; suns, suņa, suni,

l - /: brālis, brāļa, brāli,

sn - šņ: sliekšnis, sliekšņa, sliekšņi,

zn - zn: lauznis, laužņa, laužņi,

sl - šļ: kāpslis, kāpšļa, kāpšļi,

zl - žļ: zizlis, zižļa, zižļi,

In - ļņ: alnis, aļņa, aļņi.

Lietvārdiem *akmens, asmens, mēness, rudens, sāls, ūdens, zibens* līdzskaņu mija ir tikai daudzskaitļa locījums: *akmeni, akmeņu, akmeņiem, ar akmeņiem, akmeņos.*

Līdzskaņu mijas nav:

1) vārdiem *viesis, tētis,*

2) vārdiem, kas beidzas ar *-astis (strupastis), -jis (simtkājis), -ķis (kaķis), -ģis (skauģis), -matis (gaišmatis, tumš-matis), -ris (mūris, stūris), -skatīs (tālskatis),*

3) divzīlbu personvārdiem ar *-tis, -dis (Aldis, Andis, Antis, Atis, Centis, Gatis, Guntis, Madis, Raitis, Rūdis, Uldis, Valdis, Zintis)*; ja personvārdiem ar *-tis, -dis* ir vairāk par divām zīlēm, var būt mija (*Visvaldis - Visvalža*),

4) uzvārdiem ar *-skis, -ckis (Čaikovskis, Beļinskis, Janševskis, Hmeļnickis, Savickis, Višockis).*

III deklinācija - vīriešu dzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *~us: alus, apvidus, dienvidus, klepus, ledus, lietus, medus, tirgus, vidus, viltus, Edžus, Ingus, Krišus, Mikus, Saldus.*

Pie III deklinācijas pieder arī trīs novecojuši vārdi: *dzirnas, pēļus, ragus.* Tie ir sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki. Locīšanas paraugs: *dzirnus, dzirnu, dzirnām, dzirnus, ar dzirnām, dzirnās.*

IV deklinācija - sieviešu dzimtes, arī vīriešu dzimtes vai kopdzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-a: sieviešu dzimtes vārdi -- māja, lapa, māsa, laiva, mala, krāsa, sala, vīriešu dzimtes vārdi - puika, lauva, Janka, Dauka, Aļoša, kopdzimtes vārdi - liepa, auša, bezkauņa, nejēga, plēsoņa, plukata, tiepša.*

IV deklinācijas vīriešu dzimtes lietvārdiem vienskaitļa datīva galotne ir *-am: puikam, Jankam.*

Kopdzimtes vārdiem datīva galotne ir *-ai (sieviešu dzimtē) vai -am (vīriešu dzimtē): aušai - aušam, plēsoņai - plēsoņam.*

V deklinācija - sieviešu dzimtes, arī vīriešu dzimtes vai kopdzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-e: sieviešu dzimtes vārdi - māte, zeme, pasaule, egle, laime, meitene, vīriešu dzimtes vai*

kopdzimtes vārdi - *bende, Egle, Roze, Bērce, Apse.*

V deklinācijas vīriešu dzimtes lietvārdiem (tie ir vīriešu personvārdi) vienskaitļa datīvā ir galotne *-em*: *Eglēm, Rozēm, Apšēm.*

Kopdzimtes vārdam *bende* datīva galotne ir *-em* (vīriešu dzimtē) vai *-ei* (sieviešu dzimtē): *bendēm - bendei.*

V deklinācijas lietvārdiem raksturīga līdzskaņu mija daudzskaitļa ģenitīvā.

p - pj: stepe - stepju,

b - bj: piekabe - piekabju,

m - mj: zeme - zemju,

v - vj: dzērve - dzērvju,

c - č: sliece - slieču,

t - š: māte - māšu, palete - palešu, aspirante - aspiranšu,

d - ž: sliede - sliežu, epizode - epizožu, sekunde - sekunžu,

dz - dž: kaudze - kaudžu,

s - š: lāse - lāšu, adrese - adrešu, narcise - narcīšu,

z - ž: vāze —vāzu, devīze - devīžu, diagnoze - diagnožu,

n - n: sēne - sēņu,

l - ļ: pīle - pīļu,

sn - šn: loksne - lokšņu,

zn - žn: zvaigzne - zvaigžņu,

kst - kš: rīkste - rīkšu, sacīkstes - sacīkšu, zebiekste - zebiekšu.

Līdzskaņu mijas nav:

1) vārdiem, kas beidzas ar *-aste* (*strupaste*), *-fe* (*žirafe*), *-ģe* (*skauģe*), *-ke* (*zeķe*), *-matē* (*gaišmate, tumšmate*), *-pēde* (*logopēde, ortopede*), *-re* (*biedre, iecere, trenere*), *-ste*, ja pirms s nav k (*ārste, aste, hercogiste, piekraste, tūriste, veste, žurnāliste*),

2) vārdiem *apaļmute, apšaude, balamute, balle* (mērvienība), *bāze, bise, bote, brīze, flote, fronte, gāze* (vielas stāvoklis), *gide, kase, kušete, mise, _mute, pase, piešaude, planšete, rase, sarakste, šprote, takse, tirāde.*

Paralēlformas ar līdzskaņu miju vai bez tās ir vārdiem: *cunfte - cunfšu* vai *cunftu*, *čakste - čakšu* vai *čakstu*, *čurkste - čurkšu* vai *čurkstu*, *finanses - finanšu* vai *finansu*, *sekste - sekšu* vai *sekstu*, *torte - toršu* vai *tortu*.

VI deklinācija: 1) sieviešu dzimtes lietvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-s*: *acs, asins, ass, azots* (biežāk *azote*), *auss, avs, balss, birzs* (mežs), *blakts, cilts, dakts, debess, dūkst, dzelzs, govs, ilkss, izkaps,*

kārts, klēts, klints, krāsns, krūts, kūts, līksts, leceks, maksts, nāss, nakts, oleks, pāksts, palts, pils, pirts, sirds, smilts, šalts, takts (mūzikā), telts, uguns, uts, uzacs, valsts, vats, vests, zivs, zoss, žults; daudzskaitlinieki ir *aktis* (dokumenti), *brokastis*, *Cēsis*, *durvis*,

2) vīriešu dzimtes lietvārds (dauzskaitlinieks) *ļaudis*.

VI deklinācijas lietvārdiem raksturīga līdzskaņu mija daudzskaitļa ģenitīvā.

v - vj: zivs - zivju,

t - š: nakts - nakšu,

d - ž: sirds - siržu,

s - š: ilkss - ilkšu,

z - ž: birzs - biržu,

n - n: uguns - uguņu,

l - /: pils - pilu,

sn - šn: krāsns - krāšņu,

st - š: pāksts - pakšu.

Līdzskaņu mijas nav vārdiem: *acs*, *aktis* (dokumenti), *ass*, *auss*, *balss*, *brokastis*, *Cēsis*, *dakts*, *debess*, *dzelzs*, *kūts*, *maksts*, *pirts*, *šalts*, *takts* (mūzikā), *uts*, *uzacs*, *valsts*, *vēsts*, *zoss*, *žults*.

Paralēlformas ir vārda *dūksts* daudzskaitļa ģenitīvam: *dūkšu* vai *dūkstu*.

Lietvārdu deklinācijas paraugi

Skaitlis un locījums	Pirmā deklinācija			Otrā deklinācija	
vsk. N.	galds	vējš	cels	brālis	akmens
Q.	galda	vēja	ceļa	brāļa	akmens
D.	galdam	vējam	ceļam	brālim	akmenim
A.	galdu	vēju	ceļu	brāli	akmeni
I.	galdu	vēju	ceļu	brāli	akmeni
L.	galdā	vējā	ceļā	brālī	akmenī
V.	galds	vējš	ceļš	brāli	akmens
dsk. N.	galdi	vēji	ceļi	brāli	akmeņi
Ģ.	galdu	vēju	ceļu	brāļu	akmeņu
D.	galdiem	vējiem	ceļiem	brāļiem	akmeņiem
A.	galdus	vėjus	ceļus	brāļus	akmeņus
I.	galdiem	vējiem	ceļiem	brāļiem	akmeņiem
L.	galdos	vėjos	ceļos	brāļos	akmeņos
V.	galdi	vēji	ceļi	brāļi	akmeņi

Skaitlis un locījums	Trešā deklinācija	Ceturtā deklinācija
----------------------	-------------------	---------------------

vsk. N.	lietus	sala	puika
Q.	lietus	salas	puikas
D.	lietum	salai	puikam
A.	lietu	salu	puiku
I.	lietu	salu	puiku
L.	lietū	salā	jpuikā
V.	lietus	sala	puika
dsk. N,	lieti	salas	puikas
Q.	lietu	salu	puiku
D.	lietiem	salām	puikām
A.	lietus	salas	puikas
I.	lietiem	salām	puikām
L.	lietos	salās	puikās
V.	lieti	salas	puikas

Skaitlis un locījums	Piektā deklinācija		Sestā deklinācija	
vsk. N.	egle	mute	pils	balss
G.	egles	mutēs	pils	balss
D.	eglei	mutei	pilij	balsij
A.	egli	muti	pili	balsi
I.	egli	muti	pili	balsi
L.	egle	mutē	pilī	balsī
<i>Acti XT</i>	egle	mute	pils	balss
USK. fvj	egles	mutēs	pilis	balsis
G.	egļu	mutu	pilu	balsu
D.	egļēm	mutēm	pilīm	balsīm
A.	egles	mutēs	pilis	balsis
I.	egļēm	mutēm	pilīm	balsīm
L.	egļēs	mutēs	pilīs	balsīs
V.	egles	mutēs	pilis	balsis

Daži normu jautājumi deklinācija. Samēra sarežģīts ir vokatīvs, jo tam var būt formas varianti. Dažkārt atkāpes no normas rada vārdu pāreja no vienas deklinācijas citā. Bez tam iespējamās kļūdas dažu deklināciju locījumos.

Vokatīvam var būt bezgalotnes forma, īpaša galotne vai nominatīvam līdzīga galotne.

1. Bezgalotnes formas vienskaitļa vokatīvam parasti ir visiem deminutīviem, kā arī vārdiem ar piedēkli *-tāj-*, *-āj-*, *-ej-*, *-niek-*: *brālīt, puisīt, meitiņ, māsiņ, skolotāj, ara/, kalēj, skol-niek, skolniec.*

Bezgalotnes formas var būt I, II, IV, V deklinācijas vārdiem (nereti

Daudzskaitlis

N. sarakstīšanās, klausītajies	klausītajās	vēlējumiēs
Ģ. sarakstīšanos, klausītājos	klausītājos	
D. - —		
A. sarakstīšanās, klausītājos	klausītājās	vēlējumos
I. - -		vēlējumos
L. - -		

NELOKĀMIE LIETVĀRDI

Nelokāmajiem lietvārdiem nav skaitļa un locījumu formu. Skaitlis un locījums tiem atklājas teikumā.

Nelokāmi ir aizgūti sugasvārdi un citvalodu cilmes īpašvārdi, kas beidzas ar:

- 1) *-ā - bakarā, pa, pleta, Hiūma, Petipa, Zola,*
23
- 2) *-e vai -e - ateljē, foajē, frotē, komunikē, Bizē, Ķalē, Me-rime, kanoe,*
- 3) *-i vai -l - haki, Debisl, Deli, Gori, Ķapri, Ķarači, Kiri, Komi,*
Lametri, Navoji, Nizami,
- 4) *-o - auto, bordo, domino, fiasko, foto, indigo, kino, laso, radio,*
rokoko, skerco, solo, Ako, Didro, Hugo, Igo, Koredžo, Korofenko,
Medeo, Montekarto, Oslo, Po, Riodežaneiro, Romeo, Ruso, Sevčenko,
Tobago,
- 5) *-u vai -ū - ragū, Baku, Curdžou, Honsju, Peru, Tartu.*

Bez tam nelokāmas ir aizgūtās angļu pieklājības formas *mis, misis*.

LIETVĀRDU DARINĀŠANA

LIETVĀRDU ATVASINĀŠANA AR IZSKAŅĀM

Atvasinot lietvārdus ar izskaņām, tās pievieno vai nu pie saknes (*skola - skol-nieks, egle - egl-ājs*), vai pie celma (*skolo-tājs, parbaudīj-ums*).

Ar izskaņām lietvārdus atvasina

- 1) no lietvārdiem: *skola - skolnieks,*
- 2) no īpašības vārdiem: *labs - labums,*
- 3) no darbības vārdiem: *klausīties - klausīšanās, dalāms - dalāmība,*
- 4) no skaitļa vārdiem: *viens - vienatne,*

5) no apstākļa vārdiem: *tagad - tagadne*.

Ar visbiežāk sastopamajām izskaņām atvasinātie lietvārdi tiks aplūkoti grupas pa nozīmēm, ko lietvārdam piešķir izskaņa. Vienai un tai pašai izskaņai var būt vairākas nozīmes.

Personu nosaukumi

Personu nosaukumus (vārdus, kas apzīmē cilvēkus pēc to profesijas, veiktas darbības, piederības pie kādas teritorijas, sociālas grupas u. tml.) parasti atvasina ar izskaņām: *-ājs, -ala, -ējs, -ēja, -ene, -ēns, -iene, -tētis, -iete, -iķis, -iķe, -(i)nieks, -(i)niece, -onis, -one, -ona, -tājs, -tajā, -ulis, -ule*.

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-ājs -āja	no I konjugācijas darbības vārdu pagātnes celma	<i>pārcēla - pārcēlājs, pārcēlāja ēda - ēdājs, ēdāja</i>
-ējs -ēja	no I konjugācijas darbības vārdu, kā arī no <i>iet, dot</i> pagātnes celma	<i>pārdeva - pārdevējs, pārdevēja apmeta - apmetējs, apmetēja gāja - gājējs, gājēja deva - devējs, devēja</i>
-ene	no vīriešu dzimtes lietvārdiem	<i>draugs - draudzene vecis - vecene</i>
-ēns	no lietvārdiem	<i>brālis - brālēns skola - skolēns</i>
-iene	no vīriešu dzimtes lietvārdiem	<i>kalējs - kalējiene Zemītis - Zemītiene</i>
-ietis -iete	parasti no lietvārdiem	<i>vīrs - vīrietis sieva - sieviete Varšava - varšavietis, varšaviete</i>
-iķis -iķe	no īpašības vārdiem, darbības vārdiem	<i>klibš - klibiķis, klibiķe junt - jumīķis</i>
-(i)nieks -(i)niece	no lietvārdiem, īpašības vārdiem, skaitļa vārdiem, apstākļa vārdiem, darbības vārdiem (no to saknes, retāk no nenoteiksmes)	<i>zeme - zemnieks, zemniece Rīga - rīdzinieks, rīdziniece gudrs - gudrinieks, gudriniece trīs - trijnieks pretī - pretinieks, pretiniece mērīt - mērnieks, mērniece jāt - jātnieks, jātniece</i>
-onis -one	no darbības vārdu saknes, retāk no lietvārdiem	<i>varēt - varonis, varone dziedāt - dziedonis, dziedone tumsa - tumsonis, tumsone</i>

-oņa	no darbības vārdu saknes	<i>plēst - plēsoņa</i> <i>muldēt - muldoņa</i>
-tājs -tajā	no II un III konjugācijas darbības vārdu nenoteiksmes celma	<i>dejt - dejtājs, dejtāja</i> <i>darīt - darītājs, darītāja</i> <i>peldēt - peldētājs, peldētāja</i>
-ulis -ule	no īpašības vārdiem, darbības vārdu saknes vai celma	<i>mazs- mazulis, mazule</i> <i>skops- skopulis, skopule</i> <i>brēkt- brēkulis, brēkule</i>

Dzīvnieku nosaukumi

Dzīvnieku nosaukumus parasti atvasina ar izskaņām *-aļa, -ene, -ulis*.

Izskaņa	No ka atvasina	Piemēri
-aļa	no lietvārdiem, īpašības vārdiem, kārtas skaitļa vārdiem	<i>zieds - Ziedaļa</i> <i>brūns - Brūnaļa</i> <i>piektā - Piektaļa</i>
-enis -ene	mūsdienās nelieto atbilstošo vārdu	<i>sisenis, circenis, glodene, lapsene, kamene</i>
-ulis	mūsdienās nelieto atbilstošo vārdu	<i>sermulis, zvirbulis, grundulis, ķivulis</i>

Augu nosaukumi

Augu nosaukumus parasti atvasina ar izskaņām *-ājs un -ene*.

Izskaņa	No ka atvasina	Piemēri
-ājs	no lietvārdiem	<i>avene - avenājs</i> <i>brūklene - brūklenājs</i>
-ene	no lietvārdiem, īpašības vārdiem	<i>celms - celmene</i> <i>dzērve - dzērvene</i> <i>zils - zilene</i> <i>skābs - skābene</i>

Priekšmetu nosaukumi

Priekšmetu nosaukumus parasti atvasina ar izskaņām *-eklis, -ēklis, -īklis, -īkla, -kl(i)s, -nīca, -nieks, -(s)lis, -tava, -tuve, -ulis*.

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-eklis -ēklis -īklis -īkla -kl(i)s	parasti no darbības vārdiem (to saknes vai celma)	<i>grābt - grābeklis</i> <i>tēmēt - tēmēklis</i> <i>adīt - adīklis</i> <i>šaudīt - šaudīkla</i> <i>irt - irklis</i> <i>art - arkls</i>
-nīca	no lietvārdiem	<i>pavārs - pavārnīca</i> <i>sāls - sālnīca</i>
-(i)nieks	no lietvārdiem	<i>bagāža - bagāžnieks</i> <i>bura - burinieks</i>
-(s)lis	no darbības vārdu saknes	<i>kāpt - kāpslis</i> <i>degt - deglis</i>
-tava (s) -tuve (s)	parasti no I konjugācijas darbības vārdu nenoteiksmes celma	<i>šķilt - šķiltavas</i> <i>sēt - sētuve</i> <i>nest - nestuves</i> <i>pārbraukt - pārbrauktuve</i>
-ulis	no darbības vārdu saknes	<i>zīmēt - zīmulis</i> <i>vēstīt - vēstule</i>

Vietu nosaukumi

Vietu nosaukumus parasti atvasina ar izskaņām *-aine*, *-ājs*, *-iena*, *-iene*, *-lēns*, *-ija*, *-nlca*, *-tava*, *-tuve*.

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-aine	no lietvārdiem	<i>smiltis - smiltaine</i>
-ājs	no lietvārdiem	<i>purvs - purvājs</i>
-iena -iens	no lietvārdiem	<i>skaida - skaidiena, skaidiens</i>
-iene	no lietvārdiem, īpašības vārdiem, apstākļa vārdiem	<i>augsts - augstiene</i> <i>tur - turiene</i> <i>egle - egliene</i>
-ija	no lietvārdiem	<i>polis - Polija</i> <i>anglis - Anglija</i>
-nīca	no lietvārdiem, īpašības vārdiem	<i>darbs - darbnīca</i> <i>slims - slimnīca</i>

-tava -tuve	no darbības vārdu nenoteiksmes celma	<i>lasīt - lasītava</i> <i>cept - ceptuve</i>
----------------	---	--

Darbību nosaukumi

Darbību nosaukumus parasti atvasina ar izskaņām *-iens, -ona, -sāna, -ums*.

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-iens	no darbības vārdu pagātnes, retāk tagadnes celma	<i>sauca - sauciens izteica - izteiciens</i>
-ona	no darbības vārdu saknes	<i>ņirbēt - ņirboņa</i> <i>klaudzēt - klaudzona</i>
-sāna	no darbības vārdu nenoteiksmes celma	<i>augt - augšana</i> <i>mācīt - mācīšana</i>
-ums	no darbības vārdu pagātnes celma vai no darbības vārdu saknes	<i>jautāju - jautājums lasīju - lasījums lūgt - lūgums</i> <i>spīdēt - spīdums</i>

Īpašību nosaukumi

Īpašību nosaukumus parasti atvasina ar izskaņām *-ība* un *-ums*.

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-ība	parasti no īpašības vārdiem, lietvārdiem, darbības vārdiem (divdabjiem)	<i>tīrs - tīrība</i> <i>draugs - draudzība</i> <i>dīgt - dīdzība</i> <i>dalāms - dalāmība</i> <i>saliedēts - saliedētība</i>
-ums	no īpašības vārdiem	<i>ass - asums</i> <i>rūgts - rūgtums</i> <i>vecs - vecums</i>

Pamazinājuma, mīlinājuma, nievājuma nozīmes

Lietvārdus ar pamazinājuma, mīlinājuma, nievājuma nozīmēm atvasina ar izskaņām *-elis, -ele, -ene, -ēns, -iņš, -iņa, -ītis, -īte, -sniņa, -tiņš, -tiņa*.

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-elis -ele	no vīriešu un sieviešu dzimtes lietvārdiem	<i>suns - šunelis</i> <i>roka – roķele</i>
-ene	no dažiem sieviešu dzimtes lietvārdiem	<i>meita - meitene</i>
-ēns	no vīriešu un sieviešu dzimtes lietvārdiem	<i>dēls - dēlēns</i> <i>teļš – telēns</i> <i>pīle – pīlēns</i>
-iņš -iņa	no I, IV, arī no dažiem III deklinācijas lietvārdiem	<i>dēls - dēliņš</i> <i>māsa - māsiņa</i> <i>tirgus - tirdziņš</i>
-ītis -īte	no II un V deklinācijas lietvārdiem	<i>brālis - brālītis</i> <i>karte - kartīte</i> <i>upe - upīte</i>
-sniņa	no dažiem VI deklinācijas lietvārdiem	<i>sirds - sirsniņa</i>
-tiņš -tiņa	no dažiem I, II, III, VI deklinācijas lietvārdiem	<i>gredzens - gredzentiņš</i> <i>akmens - akmentiņš</i> <i>alus - alutiņš</i> <i>lietus - lietutiņš</i> <i>medus - medutiņš</i> <i>zoss - zostiņa</i>

Dažu abstraktu nojēgumu nosaukumi

Abstraktas nozīmes lietvārdus atvasina ar izskaņām *-atne, -enis, -iba, -klis, -tne, -ums*.

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-atne	parasti no īpašības vārdiem	<i>jauns - jaunatne</i>
-enis	no darbības vārdiem	<i>likt - liktenis</i> <i>plūst - plūdenis</i>
-ība	no īpašības vārdiem, darbības vārdiem (parasti divdabjiem)	<i>pelēks - pelēcība</i> <i>uzskatāms - uzskatāmība</i> <i>nomākts - nomāktība</i> <i>būt - būtība</i>
-(e)klis	no darbības vārdu saknes	<i>jukt - juceklis</i>

- (ē)klis	vai celma	<i>kavēt - kavēklis</i>
-(o)klis		<i>stāvēt - stāvoklis</i>
-tne	no darbības vārdu nenoteiksmes vai pagātnes celma	<i>zināt - zinātne</i> <i>pagāja - pagātne</i>
-ums	no īpašības vārdiem, darbības vārdu pagātnes celma, retāk no darbības vārdu saknes	<i>cēls - cēlums</i> <i>dižs - dižums</i> <i>atradu - atradums</i> <i>pārsteigt - pārsteigums</i> <i>mirdzēt - mirdzums</i>

Nozīme vai skaņu sastāva tuvas izskaņas. Svarīgi ir šķirt izskaņas (fināles), kurām nozīmes ir tuvas vai skanējums maz atšķiras.

! • **-ājs - -ējs.** Ja ar šīm izskaņām lietvārdi ir atvasināti no viena un tā paša darbības vārda, tad *-ājs, -āja* galvenokārt apzīmē tādu darītāju, kas pamatvārda nosaukto darbību veic pastāvīgi, bieži, intensīvi vai kam ir tieksme veikt darbību: *cēlājs, dzērājs*. Turpretī izskaņas *-ējs, -ēja* galvenokārt apzīmē tādu darītāju, kas tikai kādu laiku vai patlaban veic pamatvārda nosaukto darbību: *cēlējs, dzērējs*.

-tne - -atne. Izskaņas *-tne* priekšā ir garais *ā* vārdos *atklātne, pagātne, piestātne* un *zinātne*. Pārējos gadījumos lietvārdiem ir izskaņa *-atne* (ar īso *a*): *jaunatne, senatne, vienatne*.

-eklis - -ēklis. Izskaņa (fināle) *-ēklis* ir lietvārdiem, kas atvasināti no darbības vārdiem, kuriem tagadnes 3. personā ir galotne *-ē*: *audzē - audzēklis, kavē - kavēklis, mērķē - mērķēklis, perē - perēklis, traucē - traucēklis*. Pārējos gadījumos lietojama izskaņa *-eklis*: *jauneklis, māceklis, pieminēklis, puteklis, skābeklis, staipeklis, sūneklis*.

-inieks - -nieks. Izskaņas *-inieks, -iniece* pievieno vienziļbes celmiem un galvenokārt tad, ja *-nieks, -niece* priekšā var rasties grūti izrunājamas līdzskaņu kopas: *darbinieks* (bet *bezdarbnieks*), *laucinieks, liecinieks, talcinieks, bundzinieks, rīdzinieks, kuģinieks, mākslinieks, salinieks, ceļinieks, vaļinieks, dziesminieks, posminieks, vaininieks, vieninieks, bruņinieks, bērinieks, gudrinieks, drošinieks, klaušinieks, laivinieks, nāvi-nieks, mantinieks, ostinieks* u. tml.

-nieks - -enieks - -inieks - -ietis - -ēns. Ar izskaņām *-nieks, -niece, -ietis, -iete* atvasina iedzīvotāju nosaukumus no vietvārdiem. Latvijas rietumdaļas iedzīvotāju nosaukumus parasti atvasina ar izskaņām

-nieks, -niece: Dobeles - dobelnieks, dobelniece; Liepāja - liepājnieks, liepājniece; Ventspils - ventspilnieks, ventspilniece. Šādos vārdos izskaņas -nieks, -niece priekšā var būt e vai l : Saldus - saldenieks, saldeniece; Skrunda - skrudenieks, strundeniece; Rīga - rīdzinieks, rīdziniece. Dažos iedzīvotāju nosaukumos parādās skaņu mija (g—dz, k—c, sk—šk): Kuldīga - kuldldznieks, kuldldzniece; Kolka - kolcenieks, kolceniece; Bauska - baušķenieks, baušķeniece.

Pārējos personu nosaukumos, kas atvasināti ar izskanu *-nieks, -niece*, izskaņas priekšā var atrasties vienīgi patskanis *i*: *darbinieks, darbiniece, laucinieks, lauciniece.*

Ar izskaņām *-ietis, -iete* mēdz atvasināt Latvijas austrumdaļas iedzīvotāju nosaukumus. *Daugavpils - daugavpiliētis, daugavpiliete; Madona - madonietis, madoniete; Rūjiena - rūjienietis, rūjieniete.*

Šād os vārdos izskaņas *-ietis, -iete* priekšā var būt skaņu kopa *-ēn-*: *Ērgļi - ērglēnietis, ērglēniete; Ogre - ogrēnietis, ogrēniete; Rauna - raunēnietis, raunēniete.*

Dažos iedzīvotāju nosaukumos parādās skaņu mija (g—dz, k—c): *Vīldoga - vīldodziešis, vīldodziete; Valka - valcenietis, valcēniete.*

Dažkārt Latvijas ziemeļdaļas iedzīvotāju nosaukumi ir atvasināti ar izskaņu *-nieks, -niece*: *Ādaži - ādažnieks, ādažniece; Cēsis - cēsnieks, cēsiece; Lēdurga - lēdurdznieks, lēdurdzniece; Suntaži - suntažnieks, suntažniece.*

Nedaudzu Vidzemes iedzīvotāju nosaukumus atvasina ar izskaņu *-ēns*: *Nītaure - nītaurēns, Piebalga - piebaldzēns.*

-tava - -tuve. Ar izskaņu *-tava* parasti atvasina vietu nosaukumus no II un III konjugācijas darbības vārdiem: *dzesināt - dzesinātava, dziedināt - dziedinātava, gludināt - gludinātava, lasīt - lasītava, mazgāt - mazgātava, peldēt - pedētava, šķirot - šķirotava, tīrīt - tīrītava.*

Ar izskaņu *-tuve* parasti atvasina vietu nosaukumus no I konjugācijas darbības vārdiem: *liet - lietuve, rakt - raktuve, siet - sietuve, vērpt - vērptuve.*

-ība - -ums. Parasti atvasinājumiem ar *-ums* ir konkrētāka nozīme, turpretī atvasinājumiem ar *-ība* ir augstāka abstrakcijas pakāpe. *Pamazām iestājās pilnīgs aklums. Laikam viņu bija pārņēmusi aklība, ka nespēja vairs novērtēt pareizi pēdējos notikumus.*

Matu cietums un rupjums ir atkarīgs no iedzimtības. Šādi apstrādāts

tērauds nezaudē savu cietību.

Citvalodu cilmes lietvārdu izskaņas (fināles). Ieskatam sniegtas biežāk sastopamo citvalodu cilmes lietvārdu izskaņas (fināles).

-ācija: *amputācija, deklamācija, gazifikācija, elektrizācija, racionalizācija, radiofikācija*

-āde: *dekāde, fasāde, olimpiāde, parāde, šarāde*

-āgs: *arhipelāgs, landtāgs, polifāgs*

-aks: *konjaks, salmiaks, zodiaks*

-ānis: *afrikānis, amerikānis, republikānis*

-ants: *aspirants, debitants, disertants, konsultants*

-ārijs: *akvārijs, planetārijs, terārijs*

-ārs: *antikvārs, kolekcionārs, komunārs, reakcionārs, revolucionārs, sanitārs*

-āte: *aktivitāte, autoritāte, ģenialitāte, produktivitāte*

-(at)ors: *aviators, dekorators, ekspluatators, pulverizators, racionalizators; diktors, donors, motors, režisors, traktors*

-āts: *agregāts, akrobāts, advokāts, aparāts, demokrāts, kandidāts*

-āzē, -ēze, -īze: *ekstāze, emfāze, enklīze, ģenēze, katalīze*

-āža: *instruktāža, masāža, metrāža, montāža, pasāža*

-ēma: *fonēma, leksēma, teorēma*

-īds: *celuloīds, indivīds, oksīds*

-ieris: *brigadieris, komandieris, kontrolieris*

-eris: *bokseris, snaiperis, šoferis*

-ers: *dokers, geizers, greiders, karjers, kurjers, okers*

-ija: *direkcija, matērija, partija, režija*

-ijs: *embrijs, epitēlijs, ģēnijs, morfijs, opijs*

-ika: *grafika, gramatika, keramika, kritika*

-ilis: *automobilis, bacilis, reptilis, ventilis*

-ils: *daktils, hlorofils, krokodils, profils, slavofils*

-ings: *dempings, kempings*

-īns: *aspirīns, hinīns, margarīns, nikotīns, penicilīns, vazelīns, želatīns*

-isms: *egoisms, feodālisms, materiālisms, naturālisms, reālisms*

-ists: *ideālists, humānists, pianists, portretists, seminārists, sociālists, velosipēdists*

-īts: *dinamīts, dolomīts, grafīts, granīts*

-īvs: *aktīvs, masīvs, pasīvs, reaktīvs*

-oma: *fibroma, glaukoma, lipoma, mioma*

-ons: *bekons, buljons, feļetons, odekolons*

-orija: *akvatorija, auditorija, krematorija, sanatorija*
-ors, sk. *-(at)ors*
-oze: *diagnoze, glikoze, hipnoze, neiroze, skleroze*
-ūra: *arhitektūra, aspirantūra, kultūra, literatūra*

LIETVĀRDU ATVASINĀŠANA AR SUFIKSĀLAJĀM GALOTNĒM

Lietvārdus var atvasināt arī ar galotnēm *-a, -e, -is*. Sējā gadījumā galotnēm ir piedēkļa (sufiksa) funkcija, tāpēc tās mēdz saukt par sufiksālām galotnēm.

Ar sufiksālajām galotnēm visbiežāk ir atvasināti

- 1) darbību nosaukumi - *atvadas, čala, duna, plauja, saruna, apgāde, apskate, apstrāde, atprase, ieguve, izdale, jaunrade, pārbūve, pārveide,*
- 2) personu nosaukumi - *nekauna, nepraša, braucēja, ēdēja, vadītāja, kandidāte, režisore, Briedē, Gaile, pārgalvis, nerātnis,*
- 3) priekšmetu nosaukumi - *apkakle, ierīce, smaile, spuldze, skrāpis, režģis, urbis,*
- 4) īpašību nosaukumi - *brīve, kāre, līksme.*

Sufiksālās galotnes izmanto lietvārdu darināšanā kopā ar piedēkļiem, kā arī salikteņu veidošanā (*apmetnis, gaišmatis* u. tml.).

LIETVĀRDU ATVASINĀŠANA AR PRIEDĒKĻIEM UN PUSPRIEDĒKĻIEM

Nodaļā sniegtas raksturīgākās piedēkļu un puspriedēkļu nozīmes.

Priedēkļi *aiz-, ap-, at-, bez-, ie-, ne-, no-, pa-, pār-, pie-, uz-* un puspriedēkļi (priedēkļiem līdzīgas morfēmas) *apakš-, ar-, caur-, iekš-, līdz-, pakaļ-, pēc-, pirms-, pret-, priekš-, starp-, virs-, zem-* aplūkoti vienkopus alfabētiskā secībā.

aiz- Norāda uz vietu, kas atrodas aiz ka: *aizdurve, aizkrāsne, aizmugure, aizdegune.*

ap- Norāda uz to, kas atrodas kam apkārt: *apkakle, aproce, apmērs, apkārtne, apgaita*

apakš- 1. Norāda uz to, kas ir kam apakšā, zemāk par ko: *apakšstāvs, apakšlūpa, apakšžoklis, apakšmala,*

apakšpuse, apakšzeme.

2. Norāda uz kādu pakļautības pakāpi: *apakšnodaļa, apakšīrnieks, apakšvienība, apakšvirsnieks.*

ar- Norāda uz to, kas atrodas ārpus kā, ārā no kā: *ārzemnieks, ārvalstnieks, ārzemes, ārpilsēta.*

at- 1. Norāda uz to, kas ir vērsts atpakaļ: *atceļš, atnadzis, atskabarga.*
2. Norāda uz kā atkārtojumu: *atbalss, atkāzas, atmiegs, atvasara.*

bez- Norāda uz kā trūkumu: *bezbārdis, bezkājis, bezsirdis, bezprātis, bezvējš, bezrūpība, bezdarbība, bezveidība.*

caur- Norāda uz ka virzību kam cauri: *caurbraukšana, caurgājējs, caurspīdība, caurtece, caur laidība.*

ie- Norāda uz to, kas atrodas kur iekšā: *iemutis, ierocis, ieradzis.*

iekš- Norāda uz to, kas atrodas kur iekšā, kā iekšpusē: *iekšdurvis, iekšlogs, iekšpuse, iekškabata, iekšdarbi.*

līdz- Norāda uz to, kas darbojas, pastāv kopā, ir savstarpēji: *līdzbraucējs, līdzdalībnieks, līdzjūtība, līdzdalība, līdztiesība.*

ne- 1. Norāda uz kā noliegumu, arī uz kā pĦnīgu vai daļēju trūkumu: *neciena, neizpratne, nekārtība, nelabvēlis, nelaime, iespēks, neuzmanība, neveiksme.*

2. Norāda uz to, kam piemīt kas nevēlams, arī uz to, kas nav piemērots, izdevīgs: *necilvēks, nedarbs, negadījums, nelaiks, nestunda, neraža, nezvērs.*

no- 1. Norāda uz izplatību lejup, atrašanos kā lejas daļā, zem kā: *nokalne, nokraste, nokāje, nojume.*

2. Norāda uz attālu, nomaļu vietu: *nomale, nostūris.*

3. Norāda uz nodalītu vietu: *nogabals.*

4. Norāda uz laikposmu, kas pastāv neilgi pirms kā: *novakars.*

pa- 1. Norāda uz vietu, telpu zem kā, arī uz atrašanos zem kā: *pagalde, pagulte, paklēte, pakrāsne, patilte, pagalvis, paliktis, palodze.*

2. Norāda uz kā līdzīgumu, atbilstību, arī uz pamazina jumu vai pakārtojumu: *pamāte, pameita, pamiers, pakalns, pasuga, paveids.*

3. Norāda uz tuvību kam laikā: *pavakare, pavasaris.*

pakaļ- 1. Norāda uz to, kas atrodas kā pakaļējā daļā, aizmugurē:

pakaļdaļa, pakaļdurvis, pakaļkāja, pakaļpuse, pakaļritenis, pakaļnācējs.

2. Norāda uz to, kas ir atdarināts, viltots, arī uz ko saistītu ar atdarināšanu, viltošanu: *pakaļdarinājums, pakaļdarinātājs.*

pār- Norāda uz kā pārākumu, arī pārmēru: *pārcilvēks, pārgudrinieks, pārgalvība, pārspēks.*

pēc- Norāda uz to, kas pastāv, notiek vēlāk par ko, arī kā pēdējā posmā: *pēcapstrāde, pēcdarbība, pēcmaksa, pēceksāmens, pēckaltēšana, pēcvārds, pēcspēle.*

pie- 1. Norāda uz vietu blakus, tuvu kam: *piekalne, piekraste, piepilsēta, pierobeža, pievārte.*
2. Norāda uz laikposmu, kas ir neilgi pirms cita laikposma: *pievakare.*

3. Norāda uz to, kas ir pievienots kam, papildina ko: *piegarša, piekrāsa, piesakne, pieskaņa.*

pirms- Norāda uz to, kas pastāv, notiek pirms kā: *pirmskara, pirmsrevolūcijas, pirmssvētku.*

pret- 1. Norāda uz kā novietojuma, darbības pretēju virzienu: *pretatspere, pretķīlis, pretmala, pretvirzulis.*

2. Norāda uz pretdarbību kam, vēršanos pret ko: *pretdarbība, pretpakalpojums, pretuzbrukums, pretviela.*

priekš- 1. Norāda uz to, kas atrodas priekšējā daļā, priekšā: *priekšdaļa, priekšdurvis, priekškāja, priekšnams, priekšpilsēta, priekšpuse.*
2. Norāda uz to, kas pastāv, notiek pirms kā: *priekšsacīkstes, priekšstodze.*

starp- Norāda uz to, kas atrodas, notiek kam starpā, kā vidū: *starpgadījums, starpsauciens, starplaiks, starpkārta, starpjosla, starpprodukts.*

uz- Norāda uz to, kas atrodas virs kā: *uzpurnis, uzpirkstenis, uzrocis, uzacis, uzplecis.*

virš- Norāda uz to, kas atrodas kam virsū: *virskārta, virskrekls, virsraksts, virsbūve.*

zem- Norāda uz to, kas atrodas zem kā: *zemāda, zemapziņa, zemteksts, zemūdene.*

Ir grupa ar priedēkļiem vai puspriedēkļiem atvasinātu lietvārdu, kas lietojami vienīgi ģenitīva formā - tā sauktie ģenitīveņi: *ar rindas, ārštata, bezalkohola, bezgaisa, bezierunu, bezmaksas, bezsala, bezzobu,*

beztermiņa, pēckara, piemājas, pirmskara, pirmsrevolūcijas, pirmsskolas, pirmssvētku, pretgaisa, pretgāzu, pretkara, priekšplaujas, priekšsvētku, starpbibliotēku, starpplanētu, starpšūnu, virszemes. Dažos ar piedēkļiem vai puspriedēkļiem atvasinātos vārdos piedēkļu nozīme nav skaidri izjūtama: *aizdomas, aizdusa, aizgāds, ienaidis, nodoms, nomods, noskaņa, nozare.*

SALIKTIE LIETVĀRDI

Salikto lietvārdu pirmajā daļā var būt:

- 1) lietvārds - *dziesmusvētki, galvaspilsēta, ceļmala, ugunsgrēks,*
  - 2) īpašības vārds - *lielceļš, sarkankrūtītis, garkājis,*
  - 3) skaitļa vārds - *sestiena, trijstūris, ceturtdaļa, pirmizrāde, divkauja,*
  - 4) vietniekvārds - *pašapziņa, viņsaule, mūsmājas,*
  - 5) divdabis - *rakstāmgalds, adāmadata, ēdamkarote, sakāmvārds,*
  - 6) darbības vārds - *stāvlampa, skrejceļš, peldkostīms, raidstacija, sprāgstviela, celtpēja, dzīvotgriba,*
  - 7) apstākļa vārds - *atpakaļ gājiens, mājupceļš, līdzjutējs.* Biežāk sastopamās salikteņu pirmās daļas: *pus-, vien-, paš-, div-, trīs-, daudz-, jaun-, maz-, radio-, liel-, kop-, pamat-, ūdens-, lab-, pirm-, sirds-, elektro-, sīk-* (*pusvadītāji, daudzskaldnis, ūdenskrātuve, labdabīgs, sīklopi*).
- Biežāk sastopamās salikteņu otrās daļas: *-veida, -veidīgs, -dienu, -koks, -āda, -skābe, -augš, -mala, -mālē, -malis, -zeme, -krāsa, -darbs, -gals, -lapa, -mašīna, -reiz, -māte, -viela* (*gāzveida, gāzveidīgs, lietaskoks, tīģerāda, iespieddarbs, lasāmviela*). Daļa salikteņu ir ģenitīveņi: *daudzdienu, vienstāva, sirdsveida.*
- Par salikteņu nozīmēm sk. 7. Ipp.

ĪPAŠĪBAS VĀRDS

Īpašības vārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: **1)** īpašības nozīme, **2)** deklinācija, **3)** plašas sintaktiskā lietojuma iespējas.

Īpašības nozīme saistīta ar īpašības jēdzienu, īpašības piemīt priekšmetiem vai parādībām un nosaka šo priekšmetu vai parādību atšķirību vai līdzību. Nereti gramatikās norādīts, ka īpašības vārds nosauc pazīmi - parādību, priekšmetu, īpašību, pēc kuras ir iespējams ko noteikt, identificēt.

Piemēri dažiem īpašības vārdiem savienojumā ar lietvārdu: *pelēks akmens, trīsstūrainis galds, plāna skaida, zaļa zāle, smalks lietus, strauja kustība, vienaldzīga klausīšanās, dziļš miegs, mazs putns, īsspalvainis suns, kalsnējs cilvēks.*

Īpašības vārdu deklinācijā (locīšanā) ir tādi paši locījumi, skaitļi, dzimtes kā lietvārdam.

Teikumā ar īpašības vārdu izsaka apzīmētāju, izteicēju, dubultlocekli. Substantīvetu īpašības vārdu teikuma lieto tāpat kā lietvārdu.

Īpašības vārda raksturošanai morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: kādības un attieksmes īpašības vārdi, dzimte, skaitlis, nenoteiktā un noteiktā galotne, locījums, salīdzināmā pakāpe.

Īpašības vārdu darināšana aplūkota 43. Ipp.

KĀDĪBAS UN ATTIEKSMES ĪPAŠĪBAS VĀRDI

Kādības īpašības vārdi apzīmē īpašības, kas priekšmetam vai parādībai var piemist lielākā vai mazākā pakāpē: *liels, ātrs, gudrs.*

Attieksmes īpašības vārdi apzīmē īpašības, kas saistītas ar priekšmetu vai parādību attiecībām pret ko, piemēram, laika, telpas ziņā: *augšējais, galējs, pirmītējais.*

ĪPAŠĪBAS VĀRDA DZIMTE UN SKAITLIS

Īpašības vārdam ir vīriešu un sieviešu dzimte un divi skaitļi - vienskaitlis un daudzskaitlis.

Īpašības vārda dzimti un skaitli nosaka lietvārds, ar kuru īpašības vārds ir saistīts: *balts zieds - balti ziedi, balta roze - baltas rozes*.

ĪPAŠĪBAS VĀRDA NENOTEIKTĀ UN NOTEIKTĀ GALOTNE

Īpašības vārdam ir divējādas galotnes: nenoteiktā galotne un noteiktā galotne.

Īpašības vārdu nenoteiktā galotne vienskaitļa nominatīvā vīriešu dzimtē ir *-s* vai *-s*, sieviešu dzimtē *-a*: *sārts zieds, klajš laukums, zaļš asns, vājš dzīvnieks, liksma meitene, liela egle*.

Īpašības vārdus ar nenoteikto galotni lieto, runājot par teksta lasītājam vai klausītājam vēl nezināmu, nepazīstamu, nenoteiktu lietvārda nosauktu priekšmetu vai parādību:

Jāņa istabā ienāca māsiņa, kas tikko bija sākusi strādāt sanatorijā. Tā bija jauna meitene ar klusu, melodisku balsi un sirsnīgu skatienu.

Īpašības vārdus ar nenoteikto galotni lieto arī tad, ja par lietvārda nosaukto priekšmetu runā vispār:

Labāk dzīvo īsu mūžu ar godu, nekā garu ar negodu.

38

39

Ir daži īpašības vardi, kas lietojami tikai vai parasti ar noteikto galotni, - lietvārdi, kas ar tiem saistīti, pēc tradīcijas nosauc zināmus, pazīstamus priekšmetus: *galvenais, malējais, pārējais, pērnais, pēdējais, turpmākais, vakarējais, vienīgais*.

Noteiktās galotnes lietojums var izrietēt no īpašības vārda saistījuma ar dažiem vārdiem vai no gramatiskajām formām, kam ir noteiktības nozīme.

1. Noteikto galotni lieto, ja īpašības vārdam blakus ir vārdi *šis, tas, pats, tas pats, viss, mans, tavs, savs, viņa, viņas, mūsu, jūsu, viņu, nekāds* (pie izteicēja):

Es lasu šo (to, to pašu, manu, tavu, savu, viņa, viņas, mūsu, jūsu, viņu) interesanto grāmatu.

Salapojis viss lielais mežs.

Dārzs nebija nekāds lielais.

Aiz mans, tavs var būt īpašības vārds ar nenoteikto galotni izsaukumos:

Ak, tu manu baltu dieniņu!

Tavu lielu prieku!

2. Īpašības vārds ar noteikto galotni ir tādās konstrukcijās ar *no* kā *daži no čaklajiem talciniekiem, retais no zēniem, viens no talantīgākajiem mūziķiem*.

3. Īpašības vārdu ar noteikto galotni parasti lieto blakus lietvārdam ģenitīvā, ja tie abi ir saistīti ar vienu un to pašu vārdu: *saules spilgtā gaisma* vai *spilgtā saules gaisma, draudzenes interesantā grāmata* vai *interesantā draudzenes grāmata, cimdu krāšņais raksts* vai *krāšņais cimdu raksts*.

4. Īpašības vārdu ar noteikto galotni parasti lieto par apzīmētāju pie īpašvārda: *cienījamais Kalniņš, čaklā Marta*.

5. Īpašības vārdu ar noteikto galotni lieto uzrunā: *Labais cilvēk! Dārgais draugs!*

6. Noteiktā galotne parasti ir īpašības vārdam vispārākajā pakāpē: *Tā bija visliksmākā diena. Šī diena bija visliksmākā*.

7. Noteiktā galotne ir īpašības vārdam pārākajā pakāpē, ja tam ir vispārākās pakāpes nozīme:

Marga ģimenē bija vecākā māsa. Šogad tā bija liksmākā diena.

8. Īpašības vārds ar noteikto galotni var izteikt īpašības pastiprinājumu: *Lielais paldies! Tīrie brīnumi!*

ĪPAŠĪBAS VĀRDA DEKLINĀCIJA

Īpašības vārdus ar nenoteikto galotni vīriešu dzimtē loka tāpat kā I deklinācijas lietvārdus, bet sieviešu dzimtē - tāpat kā IV deklinācijas lietvārdus.

Īpašības vārdus ar noteikto galotni loka īpatnēji. Jāievēro, ka tiem ir paplašināta noteiktā galotne vienskaitļa datīvā un lokatīvā, daudzskaitļa datīvā, instrumentālī un lokatīvā.

Šais locījumos paplašināto galotņu nav īpašības vārdiem ar izskaņu *-ējais, -ejā*.

Reizumis īpašības vārdiem ar trim vai vairākām zilbēm pieļauts paplašinātās noteiktās galotnes vietā lietot nenoteikto galotni. Tomēr šāda galotņu aizstāšana nav vēlama, jo mazina teksta informatīvumu. Piemēram, ja teikumā *Mēs piegājām tuvu cekulainajam cīrulim* lietotu formu *cekulainam*, zustu nojēgums par cīruļu sugu.

ĪPAŠĪBAS VĀRDA SALĪDZINĀMĀS PAKĀPES

Īpašības vārdam ir trīs salīdzināmās pakāpes: pamata pakāpe, pārākā pakāpe un vispārākā pakāpe.

Īpašības vārds **pamata pakāpē** nosauc īpašību kā neatkarīgu, patstāvīgu: *sārta roze, liels suns, vecs uzskats*.

Īpašības vārds **pārākajā pakāpē** norāda, ka īpašība priekšmetam vai parādībai piemīt lielākā pakāpē nekā kādam citam līdzīgam priekšmetam vai kādai citai līdzīgai parādībai: *sārtāka roze, lielāks suns, vecāks uzskats*.

īpašības vardu locīšanas paraugi

Vīriešu **dzimtē**

	Nenoteikta	galotne	Noteiktā	galotne
	N. balts	pretējs	baltais	pretējais
co	Ģ. balta	pretēja	baltā	pretējā
5	D. baltam	pretējam	baltajam	pretējam
"č3	A. baltu	pretēju	balto	pretējo
^				
s	I. baltu	pretēju	balto	pretējo
p>o>	L. baltā	pretējā	baltajā	pretējā
ī^r				
>	V. -	-	baltais!	pretējais!
			balto!	pretējo!

40

41

^00	N. balti	pretēji	baltie	pretējie
^	Ģ. baltu	pretēju	balto	pretējo
^4				
cn	D. baltiem	pretējiem	baltajiem	pretējiem
N	A. baltus	pretėjus	baltos	pretėjos
•u	I. baltiem	pretējiem	baltajiem	pretējiem
3	L. baltos	pretėjos	baltajos	pretėjos
ca				
Q				
	V. -	"	baltie!	pretējie!

Sieviešu d:

simtē

	Nenoteiktā	galotne	Noteiktā	galotne
	N. balta	pretēja	baltā	pretējā
OT	Ģ. baltas	pretējas	baltās	pretējās
"ē3	D. baltai A.			pretējai
^	balto	pretējai pretēju	baltajai balto	pretējo
c/D	I. balto	pretēju	balto	pretējo
n				
.0)	L. baltā	pretējā	baltajā	pretējā
>•	V. -	-	baltā!	pretējā!
			balto!	pretējo!
c/3	N. baltas	pretējas	baltās	pretējās
72	Ģ. balto	pretēju	balto	pretējo
ca	D. baltam A.	pretējām	baltajam baltās	pretējām
^i	baltas	pretējas		pretējās
C/3				
M				
T3	I. baltām L.	pretējām	baltajām	pretējām
3	baltās	pretējās	baltajās	pretējās
CS				
Q	V. -	"	baltās!	pretējās!

Dažos gadījumos īpašības vārds pārākajā pakāpē norāda, ka īpašība piemīt mazākā mērā nekā pamata pakāpes nosauktā īpašība:

Pa priekšējām durvīm trolejbusā iekāpa vecāka sieviete (t. i., samērā veca sieviete); sal.: *Trolejbusā iekāpa veca sieviete*.

Pārākās pakāpes formu darina no īpašības vārda celma, pievienojot piedēkli: *-āk-*: *sārts - sārtāks, sārtāka, sārtākais, sārtākā; liels - lielāks, lielāka, lielākais, lielākā; vecs - vecāks, vecāka, vecākais, vecākā*.

» Īpašības vārdus pārākajā pakāpē lieto kopā ar *nekā* vai *par*, ja teikumā darbības vārds nav noliegts: t *Prieks ir labāks nekā bēdas. Prieks ir labāks par bēdām*.

Ja darbības vārds ir nolieguma formā, īpašības vārdus pārākajā pakāpē lieto kopā ar *kā* vai *par*: *Stulbs draugs nav labāks kā ienaidnieks. Stulbs draugs nav labāks par ienaidnieku*.

42

Īpašības vārds vispārākajā pakāpē norāda, ka īpašība kādam priekšmetam vai parādībai piemīt vislielākajā pakāpē salīdzinājumā ar citiem līdzīgiem priekšmetiem vai citam līdzīgam parādībām:

vissārtākā roze, vislielākais suns, visvecākais uzskats.

Vispārākās pakāpes formu darina no pārākās pakāpes formas un morfēmas *vis-*: *vissārtākais, vissārtākā; vislielākais, vislielākā; visvecākais, visvecākā.*

Īpašības vārdu vispārākajā pakāpē parasti lieto ar noteikto galotni: *vissārtākās rozes, vissārtākajām rozēm.*

Vispārākās pakāpes nozīmi var izteikt arī pārākā pakāpe savienojumā ar *pats*: *pati sārtākā roze, pats lielākais suns, pats vecākais uzskats.*

ĪPAŠĪBAS VĀRDU DARINĀŠANA

ĪPAŠĪBAS VĀRDU ATVASINĀŠANA AR IZSKAŅĀM

Īpašības vārdus parasti atvasina ar izskaņām *-āds, -āda, -ains, -aina, -ējs, -ēja, -ens, -ēna, -gans, -gana, -īgs, -īga, -inš, -ina, -isks, -iska.*

Ar izskaņām īpašības vārdus atvasina

- 1) no lietvārdiem: *prieks - priecīgs,*
- 2) no īpašības vārdiem: *tīrs – tīrīgs,*
- 3) no skaitļa vārdiem: *viens - vienāds, viens - vienīgs,*
- 4) no vietniekvārdiem: *cits - citāds, dažs - dažāds,*
- 5) no darbības vārdiem: *censties - centīgs, strādāt - strādīgs,*
- 6) no apstākļa vārdiem: *pretī - pretīgs, vakar - vakarējs.*

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
-āds	no skaitļa vārdiem,	<i>divēji - divējāds, divējāda</i>
-āda	vietniekvār- diem	<i>savs - savāds, savāda</i>
-ains -aina	no lietvārdiem	<i>kalns - kalnains, kalnaina bedre - bedrainis, bedraina</i>
-ējs -ēja	no apstākļa vārdiem, lietvārdiem, īpašības vārdiem	<i>pretī - pretējs, pretēja vakar - vakarējs, vakarēja gals - galējs, galēja kalsns - kalsnējs, kalsnēja</i>

43

Izskaņa	No kā atvasina	Piemēri
---------	----------------	---------

-ens -ēna	no īpašības vārdiem, lietvārdiem, darbības vārdiem	<i>skābs - skābens, skābena</i> <i>slava - slavens, slavena</i> <i>drupt - drupens, drupena</i>
-gans -gana	no īpašības vārdiem	<i>brūns - brūngans,</i> <i>brūngana</i>
-īgs -īga	no lietvārdiem, īpašības vārdiem, apstākļa vārdiem, darbības vārdu pagātnes celma	<i>laime - laimīgs, laimīga</i> <i>vesels - veselīgs, veselīga</i> <i>pretī - pretīgs, pretīga</i> <i>deva - devīgs, devīga</i>
-īnš -īņa	no īpašības vārdiem	<i>mazs - maziņš, maziņa</i> <i>smalks - smalcīnš, smalcīņa</i>
-isks -iska	no lietvārdiem, īpašības vārdiem	<i>zinātne - zinātnisks,</i> <i>zinātniska</i> <i>garens - garenisks,</i> <i>gareniska</i>
-ots -ota	no lietvārdiem	<i>zābaks - zābakots, zābakota</i> <i>sniegs - sniegots, sniegota</i>

Nozīmē tuvas izskaņas. Svarīgi ir šķirt izskaņas un atvasinājumus, kam nozīmes ir tuvas.

-ējs-----īgs. Ar *-ējs* atvasinātie īpašības vārdi izsaka attieksmi pret vietu, laiku, darbības veidu. Ar *-īgs* atvasinātie īpašības vārdi apzīmē abstraktu, parasti pastāvīgu īpašību: *pretējā siena - pretīgs paradums, kopēja virtuve - kopīgi uzskati, vispārēja mobilizācija - vispārīgas intereses, pirmatnējā kopiena - pirmatnīgs spēks.*

-ains-----ots. Abām izskaņām viena no nozīmēm ir kopīga 'tāds, kam kas piemīt lielākā daudzumā'. Tāpēc atvasinājumi var būt sinonīmi: *sniegains - sniegots, sudrabains - sudrabots, vilņains - vilņots*. Vērojama tendence galvenokārt lietot sinonīmu ar *-ains*.

cilvēciņš - cilvēciņš. Vārdam *cilvēciņš* ir nozīmes 'humāns', 'labvēlīgs', 'labdarīgs', 'saprotošs', 'draudzīgs': *cilvēciņa rīcība, cilvēciņa attieksme*. Vārdam *cilvēciņš* ir nozīme 'tāds, kas atgādina cilvēku': *pērtiņa cilvēciņš skatiens, putna cilvēciņš kliedziens*.

dabīgs - dabīciņš. Vārdam *dabīciņš* ir nozīme 'tāds, kas at-

44

45

vienreizējs - vienreizīgs. Vārds *vienreizējs* apzīmē ko tādu, kas ir noticis vienu reizi, bet var atkārtoties: *vienreizējs uzaicinājums, vienreizējs sauciens*. Vārds *vienreizīgs* apzīmē ko tādu, kas nemēdz atkārtoties un

parasti ir izcils, ievērojams: *vienreizīgs mākslas darbs*.

RAKSTURĪGĀKĀS CITVALODU CILMES ĪPAŠĪBAS VĀRDU IZSKAŅAS (FINĀLES)

Ieskatam sniegta biežāk sastopamo citvalodu cilmes īpašības vārdu izskaņas (fināles).

-āls: *formāls, fenomenāls, frontāls, fundamentāls, ģeniāls, horizontāls, ideāls, industriāls, oriģināls, provinciāls, sociāls, spektrāls*

-ars: *disciplinārs, fragmentārs, kapilārs, leģendārs, literārs, molekulārs, primārs, regulārs*

-ils: *civils, fosils, mobils, senils, stabils* -īvs: *atributīvs, efektīvs, eksplozīvs, fleksīvs, ekspresīvs, impulsīvs, intensīvs, konspektīvs, objektīvs, produktīvs, subjektīvs* -lzs: *kaprīzs, precīzs*

-ozs: *graciozs, grandiozs, gripozs, kuriozs, nervozs, odiozs, reliģiozs, tifozs, virtuozs*

Citvalodu cilmes īpašības vārdos fināle *-istisks* bieži l apzīmē saistību ar kādu zinātnes, mākslas, politikas vir-ļ ziedu, uzskatu kopumu. Šī fināle sevišķi jāievēro, ja valodā ir īpašības vārdi ar tādu pašu celmu, bet ar citu fināli ar citādu nozīmi: *inter'nacionālistisks* 'saistīts ar internacionālismu' - *internacionāls* 'starptautisks', *nacionālistisks* 'saistīts ar nacionālismu' - *nacionāls* 'saistīts ar tautu, nāciju', *objektīvistisks* 'saistīts ar objektī-vismu' - *objektīvs* 'neatkarīgs no apziņas, patiens', *plato-nistisks* 'saistīts ar Platona filozofiju' - *platonisks* (piemēram, *platoniska mīlestība, platoniskas ieceres*), *poziti-vistisks* 'saistīts ar pozitīvismu' - *pozitīvs* 'labs, vēlams, derīgs', *separātisks* 'saistīts ar separatīvismu' - *separāts* 'atsevišķs, nošķirts' u. tml.

Ir ieteikums tajos gadījumos, kad īpašības vārdam un lietvārdam ir vienāda izruna un rakstība, nošķirt īpašības vārdu, pievienojot fināli *-isks*: *autogēns* - *autogēnisks*, *minors* - *minorisks*, *motors* - *motorisks* u. tml. Šis ieteikums vēl netiek realizēts pilnīgi. Bez tam paliek samērā daudz sakritīgu īpašības vārdu un lietvārdu, kam finālu atšķirība vēl nav izveidota: *komplekts, masīvs, materiāls, okulārs, ordinārs, pozitīvs, reaktīvs, reljefs, revolucionārs* u. c.

ĪPAŠĪBAS VĀRDU ATVASINĀŠANA AR PRIEDĒKĻIEM UN PUSPRIEDĒKĻIEM

Nodaļā sniegtas raksturīgākās priedēkļu un puspriedēkļu nozīmes.

Priedēkļi *at-, bez-, ie-, ne-, pa-, pār-* un puspriedēkļi *caur-, līdz-, pret-, starp-* aplūkoti vienkopus alfabētiskā secībā.

at- Norāda uz īpašības pamazinājumu: *attāls*.

bez- Norāda uz īpašības trūkumu: *bezbailīgs, bezidejisk, bezjēdzīgs, bezjūtīgs, bezkrāsains, bezpersonisks, bezrūpīgs*.

caur- Norāda, ka īpašība saistīta ar kā virzību kam cauri: *caurlaidīgs, caurspīdīgs*.

ie- Norāda uz īpašības pamazinājumu: *ieapaļš, iebrūns, iedzeltens, iegarens, iesārts, iesirms, iezilgans*.

līdz- Norāda, ka kā īpašība ir kopīga, vienlaicīga: *līdzcietīgs, līdzjūtīgs*.

ne- 1. Norāda uz īpašības noliegumu, daļēju vai pilnīgu trūkumu, neesamību: *neapdomīgs, neass, nebēdīgs, nebrīvs, nedzīvs, negatavs, negaumīgs, neīsts, nelīdzens, nemorāls, neprātīgs, nesaderīgs, nevērīgs, nevienāds*.

2. Norāda uz samērā mazu lielumu: *nedziļš, neilgs*.

pa- Norāda uz īpašības pamazinājumu, nepilnīgumu: *paagrs, paass, pabailīgs, pabrūns, padārgs, pamālains, pamuļķīgs, parets, pastīprs, pastrups, pašaurš, patumšs*.

pār- Norāda uz īpašības pastiprinājumu vai pārmēru: *pāragrs, pārbagāts, pārcilvēcisks, pārdabisks, pārdrošs, pārgudrs, pārsmalks*.

pret- Norāda uz pamatvārdam krasi pretēju īpašību: *pretdabisks, pretcilvēcisks, pretfašistisks, prettautisks, pret zinātnisks*.

starp- Norāda, ka īpašība saistīta ar attiecībām starp diviem vai vairākiem priekšmetiem vai parādībām: *starptautisks*.

Ir vārdi, kuros priedēkļu nozīme nav skaidri izjūtama: *pareizs, patiess, negants*.

RAKSTURĪGĀKIE CITVALODU CILMES ĪPAŠĪBAS VĀRDU PRIEDĒKĻI

a- (nolieguma nozīme) *amorāls, alopīgs, apolitisks, asimetrisks, asociāls*,

anti- (nozīmes 'pret', 'pretējs') *antifašistisks, antisabiedrīks, antitautisks, antizinātnisks*,

inter- (nozīme 'starp') *internacionāls*,
kontr(a)- (nozīme 'pret') *kontrrevolucionārs*,
super- (nozīmes 'Virš', 'pāri') *superizturīgs*,
ultra- (nozīmes 'tālāk', 'vairāk nekā') *ultraīss, ultrareakcionārs, ultraviolets*.

SALIKTIE ĪPAŠĪBAS VĀRDI

Salikts īpašības vārds rodas, savienojoties saliktenī diviem vārdiem, no kuriem otrais ir īpašības vārds: *saldskābs, godprātīgs, četrkājains*.

Salikteņa pirmajā daļā var būt

- 1) īpašības vārds: *kurlmēms, sarkanbalts, sensens, zilganzaļš*,
- 2) lietvārds: *brīnumjauks, draudpilns, dzintardzeltens, dzīvespriecīgs, kristāldzids, krūmveidīgs, ledusauksts, lietderīgs, lietpratīgs, mantkārīgs, māņticīgs, mēlnesīgs, miermīlīgs, plānveidīgs, purpursārts, pusdzīvs, sirdsveidīgs*,
- 3) skaitļa vārds: *astoņgadīgs, divdomīgs, divkosīgs, divreizējs, pirmreizējs, pirmšķirīgs, simtgadīgs, sešdaļīgs, trīsstūrainis, trīsprocentīgs, trīsžuburains, vienlīdzīgs, vienmērīgs, vienreizējs*,
- 4) vietniekvārds: *daždažāds, paškritisks, pašgudrs, pašpalāvīgs, pašreizējs, pašsavaldīgs, paštaisns, patmīlīgs, patvarīgs, visvisāds*,
- 5) apstākļa vārds: *ārprātīgs, gaišzils, vaļsirdīgs, tumšzils, zilpelēks*.

SKAITĻA VĀRDS

Skaitļa vārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) skaitliskuma nozīme, 2) deklinācija, 3) plašas sintaktiskā lietojuma iespējas.

Skaitliskuma nozīme izpaužas divējādos veidos.

1. Skaitļa vārds apzīmē skaitu: *viens akmens, divas mājas, trīspadsmit koku, simt divdesmit četri studenti, divarpus stundu.*

48

Lielāka daļa skaitļa vardu apzīmē noteiktu skaitu (*četri, divdesmit, simts* u. tml.), un tos sauc par noteiktajiem skaitļa vārdiem. Ir arī skaitļa vārdi, kas apzīmē nenoteiktu daudzumu saistījumā ar lietvārdiem; šādus skaitļa vārdus sauc par nenoteiktajiem skaitļa vārdiem: *daudz, nedaudz, maz, mazāk, nemaz, vairāk, cik, necik, tik, cik necik.* (Šie vārdi uzskatāmi par apstākļa vārdiem saistījumā ar darbības vārdiem, īpašības vārdiem vai apstākļa vārdiem: *nedaudz nogaršot, maz kaitīgs, daudz labāk.*)

2. Skaitļa vārds apzīmē secību, kas iegūta skaitīšanā: *pirmais akmens, otrā māja, trīspadsmitais koks, simt divdesmit ceturtais students.*

Skaitļa vārdu deklinācijā (locīšanā) ir tādi paši locījumi, skaitļi, dzimtes kā lietvārdiem.

Skaitļa vārda sintaktisko lietojumu nosaka tas, ka daļa no skaitļa vārdiem funkcionāli ir tuvi īpašības vārdam, daļa - lietvārdam. Tāpēc skaitļa vārdam ir iespējams abu minēto vārdšķiru sintaktiskais lietojums. Skaitļa vārda raksturošanai morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: pamata un kārtas skaitļa vārdi, skaitļa vārda sastāvs, dzimte, skaitlis, deklinācija, īpaši aplūkots jautājums par daļskaitļu nosaukumiem un par skaitļa vārda savienojumiem ar lietvārdu.

PAMATA UN KĀRTAS SKAITĻA VĀRDI

Pamata skaitļa vārdi apzīmē skaitu: *trīs, piecdesmit, tūkstotis, abi, divēji.*

Īpaša pamata skaitļa vārdu grupa ir daļskaitļi: *divas trešdaļas, četras piektdaļas, viena astotdaļa.*

Kārtas skaitļa vārdi apzīmē skaitīšanā iegūtu secību: *pirmais, septītais, deviņpadsmitais, simtais.*

Rakstos skaitļa vārdus bieži apzīmē ar arābu vai romiešu pāriem: *24 koki, 3. māja, VI klase, X nodaļa.* Romiešu ciparus gandrīz vienmēr

izmanto kārtas skaitļa vārdu apzīmēšanai.

Aiz arābu cipariem, kas apzīmē kārtas skaitļa vārdus, liekams punkts: 4. klase, 5. nodaļa. Aiz romiešu cipariem punktu rasti neliek: III klase, V nodaļa; punktu liek tad, ja romiešu cipars ir nodaļu virsrakstu priekšā: I. Bērnība. II. Jaunība.

Aiz cipariem, kas apzīmē kārtas skaitļa vārdus datumos, parasti liek punktu: 1997. gada L marts. Datumu pierakstam t būt arī šādi paveidi: 1997 01 03, 19970103, 97.01.03., 1103, 1997. g. L III.

SKAITĻA VĀRDA SASTĀVS

Pēc sastāva skaitļa vārdi ir vienkārši vai salikti. Vienkāršajiem skaitļa vārdiem ir tikai viena sakne: viens, septiņi, deviņi, piektais, astotais, desmitais. Saliktie skaitļa vārdi ir

1) skaitļa vārdu salikteņi: vienpadsmit, deviņpadsmit, divdesmit, deviņdesmit, divsimt, deviņsimt, trīspadsmitais, piecdesmitais,

2) skaitļa vārdu savienojumi, kuros ietilpst divi vai vairāki atsevišķi rakstāmi skaitļa vārdi: divi desmiti, trīs simti, četri tūkstoši, trīsdesmit seši, divi simti piecpadsmit, tūkstoš deviņi simti deviņdesmitais, divi tūkstoši pieci simti divdesmit otrs.

PĀRSKATS PAR PAMATA UN KĀRTAS SKAITĻA VĀRDIEM

Pamata skaitļa vārdi		Kārtas skaitļa vārdi	
viens	1	pirmais	1., I
divi	2	otrais	2., II
trīs	3	trešais	3., III
četri	4	ceturtais	4., IV
pieci	5	piektais	5., V
seši	6	sestais	6., VI
septiņi astoņi	7 8	septītais astotais	7., VII 8., VIII
deviņi	9	devītais	9., IX
desmit, desmits	10	desmitais	10., X

vienpadsmit divpadsmit	11	vienpadsmitais	11., XI 12.,
trīspadsmit četrpadsmit	12	divpadsmitais	XII 13.,
piecpadsmit sešpadsmit	13	trīspadsmitais	XIII 14.,
septiņpadsmit	14	četrpadsmitais	XIV 15.,
astoņpadsmit	15	piecpadsmitais	XV 16.,
deviņpadsmit divdesmit	16	sešpadsmitais	XVI 17.,
	17	septiņpadsmitais	XVII 18.,
	18	astoņpadsmitais	XVIII 19.,
	19	deviņpadsmitais	XIX 20.,
	20	divdesmitais	XX
divdesmit viens	21	divdesmit pirmais	21., XXI
divdesmit divi	22	divdesmit otrais	22., XXII
trīsdesmit	30	trīsdesmitais	30., XXX
četrdesmit	40	četrdesmitais	40., XL
piecdesmit sešdesmit	50	piecdesmitais	50., L 60.,
	60	sešdesmitais	LX
septiņdesmit astoņdesmit	70	septiņdesmitais	70., LXX
deviņdesmit	80	astoņdesmitais	80., LXXX
	90	deviņdesmitais	90., XC
simt, simts	100	simtais	100, C

50

Pamata skaitļa vārdi	↓ skaitļa	Kārtas vārdi
divsimt, divi simti 200	divsimtais	200., CC
trīssimt, trīs simti 300	trīssimtais	300., CCC
četrsimt, četri simti 400	četrsimtais	400., CD
piecsimt, pieci simti 500	piecsimtais	500., D
tūkstoš, tūkstotis 1000		
10^3	tūkstošais	1000., M
divtūkstoš, divi tūkstoši 2000		
$2 \cdot 10^3$	divtūkstošais	2000.
trīstūkstoš, trīs tūkstoši		

3000			
3-10 ³		trīstūkstošais	3000.
Četr­tūkstoš, četri tūkstoši			
4000			
4-10 ³		četr­tūkstošais	4000.
desmit­tūkstoš, desmit			
10000			
tūkstoši	10	desmit­tūkstošais	10000.
-10 ³			
divdesmit­tūkstoš,			
20 000			
divdesmit tūkstoši	20 -	divdesmit­tūkstoša	20 000.
10 ³		is	
simt­tūkstoš,			
100000			
simt tūkstoši	100-	simt­tūkstošais	100000.
10 ³			
divsimt­tūkstoš,			
200 000			
divsimt tūkstoši		divsimt­tūkstošais	200 000.
200- 10 ³			
miljons	1		
000 000			
10 ⁶		miljonais	1 000 000.
desmit miljoni			
10000000			
10-10 ⁶		desmit miljonais	10000000.
divdesmit miljoni			
20000000			
20- 10 ⁶		divdesmit	20 000 000.
		miljonais	
simt miljoni			
100000000			
100- 10 ⁶		simt miljonais	100000000.
divsimt miljoni	200		
000 000			
200- 10 ⁶		divsimt miljonais	200 000 000.
miljards	1 000		

000 000			
10^9		miljardais	1 000 000 000.
triljons	1 000 000		
000 000			
10^{12}		triljonais	000 000 000 000.
		1	
kvadriljons	1 000 000 000		
000 000			
10^{15}		kvadriljonais	000 000 000 000 000.
		1 000	

SKAITĻA VĀRDA DZIMTE

Vīriešu un sieviešu dzimtes formas ir lokāmajiem pamata skaitļa vārdiem un kārtas skaitļa vārdiem: *viens koks - viena grāmata, četri rieksti - četras zilēs, deviņi mēneši - deviņas dienas, otrais sols - otrā rinda, septītais numurs - septītā biļete.*

Tikai vīriešu dzimtes formā ir tādi pamata skaitļa vārdi, kas „lietoti skaitļu apzīmēšanai matemātikā: *pieci un četri ir deviņi, 1 divi reiz trīs ir seši.*

Skaitļa vārdam *trīs* dažos locījumos nav īpašu vīriešu un sieviešu dzimtes galotņu: *trīs gadi - trīs dienas, trim ga-*iem - trim dienām.*

51

SKAITĻA VĀRDA SKAITLIS

Tā kā skaitļa vārdi izsaka zināmu daudzuma nojēgumu, tad tiem īstēni nav tādas vienskaitļa un daudzskaitļa nozīmes, kādas ir lietvārdam.

Atsevišķiem skaitļa vārdiem ir vienskaitļa un daudzskaitļa formas: *viens, viena - vieni, vienas, desmits - desmiti, simts - simti, tūkstotis - tūkstoši, miljons - miljoni.*

SKAITĻA VĀRDA DEKLINĀCIJA

Ir gan nelokāmi, gan lokāmi skaitļa vārdi.

Nelokāmi ir visi skaitļa vārdi, kam nav galotnes: *desmit, simt, tūkstoš, divdesmit, trīssimt, piectūkstoš, vienpadsmit, četrpadsmit, deviņpadsmit.*

Pulksteņa laika apzīmējumos nelokāmie skaitļa vārdi iegūst datīva un instrumentāla kopējo formu vai lokatīvu: *Viņi ieradīsies ap*

divpadsmiņiem. No desmiņiem būšu brīvs. Izrāde sākas divdesmitos.

Lokāmajiem skaitļa vārdiem ir galotnes.

Skaitļa vārdus *viens, divi, četri, pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi, abi, divēji, treji, četrēji* vīriešu dzimtē loka tāpat kā I deklinācijas lietvārdus, sieviešu dzimtē - kā IV deklinācijas lietvārdus.

Skaitļa vārdu *trīs* loka īpatnēji.

Pamata skaitļa vārdus *desmits, simts, miljons, miljards* loka tāpat kā I deklinācijas lietvārdus.

Tūkstotis loka kā II deklinācijas lietvārdus.

Kārtas skaitļa vārdus loka tāpat kā īpašības vārdus ar noteikto galotni.

Vienskaitļa datīvā, lokatīvā un daudzskaitļa datīvā, instrumentālī un lokatīvā tiem ir paplašinātā galotne: *pirmajam, pirmajai, pirmajā, pirmajiem, pirmajām, ar pirmajiem, ar pirmajām, pirmajos, pirmajās.*

Dažiem skaitļa vārdiem ir lokāmas un nelokāmas formas: *desmit* vai *desmits, simt* vai *simts, tūkstoš* vai *tūkstotis*. Šo vārdu lokāmajām formām parasti ir lietvārda nozīme: *ieradās pirmais cilvēku desmits; samaksājām veselu simtu*. Skaitļa vārda nozīme lielākoties ir nelokāmām formām: *desmit grāmatu, simt hektāru, tūkstoš cilvēku*.

Retumis kā nelokāmu formu lieto *simts*: *simts grāmatu, simts grāmatām*.

Jāievēro, ka gadu skaitļos lietojama vienīgi forma *tūkstoš*: *tūkstoš deviņi simti deviņdesmit septītais gads*.

52

DAĻSKAITĻU NOSAUKUMI

Daļskaitļu nosaukumu darināšanā izmanto vairākus paņēmienus.

1. Daļskaitļu nosaukumus darina, saistot Ketvardu *dala* un kārtas skaitļa vārdu. Tā veidojas vai nu vārdu savienojums (*piektā daļa, simtā daļa*), vai arī saliktenis (*piektdaļa, simtdaļa*)[^]

Vārdu savienojumu parasti lieto, ja nosauc tikai daļu (no matemātikas viedokļa - pamatdaļu vai saucēju): *centimetrs ir simtā daļa metra*.

Salikteni mēdz lietot, ja ir nosaukts daļu skaits (skaitītājs): *divas piektdaļas, sešdesmit četras simtdaļas*. Tomēr arī šādos gadījumos iespējams vārdu savienojums: *divas piektās daļas*.

Šādos daļskaitļu nosaukumos loka visas sastāvdaļas (protams, ja pirmajā'sastāvdaļā ir lokāms skaitļa vārds): *divas piektās daļas, divu piekto daļu, divām piektajām daļām* utt., *divas piektdaļas, divu piektdaļu, divām piektdaļām* utt., bet - *desmit simtdaļas, desmit*

simtdaļu, desmit simtdaļām utt.

2. Daži daļskaitļu nosaukumi ir salikteni, kuru pirmajā daļā ir *pus-* un otrajā daļā kārtas skaitļa vārda ģenitīva forma: *pusotra - pusotras, pustreša - pustrešas, pusceturta - pus-ceturtās, puspiekta - puspiektas*. Šiem daļskaitļu nosaukumiem ir locījumu formas, izņemot nominatīvu: *nopirkt pusotra litra piena; ierasties pēc pusotrām dienām*.

3. Daļskaitļu nosaukumos (salikteņos) pirmajā daļā var būt pamata skaitļa vārds un otrajā----*ārpus*: *divarpus, trīšarpus, četrarpus, piecarpus*. Blakus salikteņiem iespējami vārdu savienojumi *divi ar pusi, trīs ar pusi* utt. vai - retāk - *divi ar pus, trīs ar pus* utt.

4. Decimāldaļskaitļu apzīmējumus parasti lasa, atdalot daļu nosaukumu no veselā skaitļa nosaukuma ar vārdu *komats*:

0,25 - *nulle, komats, divdesmit pieci*, 30,14 - *trīsdesmit, komats, četrpadsmit*, 3,130 - *trīs, komats, simts trīsdesmit*.

SKAITĻA VĀRDI SAVIENOJUMĀ AR LIETVĀRDU

1. Ar lietvārdu dzimtē un locījumā ir *s_* a skaņot i visi «artas skaitļa vārdi, kā arī pamata skaitļa vārdi no *viens* līdz *ieviņi* (izņemot *trīs* dažos locījumos): *sestais žurnāls - sestā (rāmata, sestā žurnāla - sestās grāmatas* utt.) *viens žurnāls - Mena grāmata, viena žurnāla - vienas grāmatas* utt.; *pieci māli - piecas grāmatas, piecu žurnālu - piecu grāmatu* utt.

53

2. Ir skaitļa vārdi, kas piesaista lietvārdu ģenitīva, ja vārdu savienojumam ir nominatīva vai akuzatīva nozīme: 1) *desmit, divdesmit* u. c. *desmitnieki*, 2) *vienpadsmit, divpadsmit* u. c. *padsmitnieki*, 3) *simt, simts* u. c. *simtnieki*, 4) *tūkstoš, tūkstotis, divtūkstoš* u. c. *tūkstošnieki*, 5) *miljons, triljons* utt., 6) nenoteiktie skaitļa vārdi *daudz, maz* u. tml., 7) daļskaitļu nosaukumi *piektdaļa, pusotra, trīšarpus* u. tml.:

Plauktā ir desmit grāmatu.

Nopirkām desmit grāmatu (vai grāmatas).

Ja vārdu savienojumam ir ģenitīva, datīva, instrumentāla vai lokatīva nozīme, lietvārds pie minētajiem skaitļa vārdiem ir attiecīgajā locījumā:

Sagādāti desmit grāmatu apvākt.

Sagādāti apvākt desmit grāmatām.

Iepazināties ar desmit grāmatām.

Meklējām datus desmit grāmatās.

3. Savienojumos ar *divi, abi, četri* līdz *deviņi* vīriešu dzimtes lietvārdu akuzatīvā var būt senā divskaitļa galotne *-i*. Tāda pati galotne tad ir arī skaitļa vārdam: *nopirkt divi kilogrami miltu* vai *nopirkt divus kilogramus miltu, nodzīvot pilsētā četri gadi* vai *nodzīvot pilsētā četrus gadus*. Bez tam formas ar *-i* lieto prievārdiskos savienojumos: *pēc četri gadi* vai *pēc četriem gadiem, par septiņi lati* vai *par septiņiem latiem*.
4. Retumis *desmits, simts, tūkstotis* ir saskaņots dzimtē ar sieviešu dzimtes lietvārdiem: *dzirdēt simtām reižu*.

SKAITĻA VĀRDU LOCĪŠANAS PARAUGI

Vienskaitlis

Vīriešu dzimte	Sieviešu dzimte
-------------------	--------------------

N. viens	viena
----------	-------

Ģ. viena	vienas
----------	--------

D. vienam	vienai
-----------	--------

A. vienu	vienu
----------	-------

I. vienu	vienu
----------	-------

L. vienā	vienā
----------	-------

viens

Daudzskaitlis

Vīriešu dzimte

vieni

vienu

vieniem

vienus

vieniem

vienos

Sieviešu dzimte

vienas

vienu

vienām

vienas

vienām

vienās

54

divi, trīs

Vīriešu dzimte

Sieviešu dzimte

N. divi Ģ. divu D. diviem A. divus I. diviem L. divos

trīs

triju

trim, trijiem

trīs

trim, trijiem

trijos, trīs

divas

divu

divām

divas

divām

divās

trīs

triju

trim, trijām

trīs

trim, trijām

trijās, trīs

Vīriešu dzimte

N. abi Ģ. abu D. abiem A. abus I. ar abiem L. abos

pieci

piecu

pieciem

piecus

pieciem

piecos

abi, pieci

Sieviešu dzimte

abas piecas

abu piecu

abām piecām

abas piecas

abām piecām

abās piecās

N. desmits Ģ. desmita D. desmitam A. desmitu I. desmitu L. desmitā

desmits, simts, tūkstotis

Vienskaitlis

simts

simta

simtam

simtu

simtu

simtā

tūkstotis

tūkstoša

tūkstotim

tūkstoti

tūkstoti

tūkstoti

Daudzskaitlis

N. desmiti ' Ģ. desmitu D. desmitiem A. desmitus I. desmitiem L.

desmitos

simti

simtu

simtiem

simtus

simtiem

simtos

tūkstoši

tūkstošu

tūkstošiem

tūkstošus

tūkstošiem

tūkstošos

55

simt(s) divdesmit seši

Vīriešu dzimte

Sieviešu dzimte

N. simt(s) divdesmit seši

simt(s)

Ģ. simt(s) divdesmit sešu

simt(s)

D. simt(s) divdesmit sešiem

simt(s)

A. simt(s) divdesmit sešus

simt(s)

I. simt(s) divdesmit sešiem

simt(s)

L. simt(s) divdesmit sešos

simt(s)

divdesmit sešas divdesmit sešu divdesmit sešām divdesmit sešas
divdesmit sešām divdesmit sešās

N. četras piektdaļas

Ģ. četru piektdaļu

D. četrām piektdaļām

A. četras piektdaļas

I. četrām piektdaļām

L. četrās piektdaļās

četras piektdaļas

pusotra

Vienskaitlis

Vīriešu dzimte

N. - Ģ. pusotra D. pusotram A. pusotru I. pusotru L. pusotrā

Sieviešu dzimte

pusotras

pusotrai

pusotru

pusotru

pusotrā

N. - Ģ. pusotru D. pusotriem A. pusotrus I. pusotriem L. pusotros

Daudzskaitlis

pusotru

pusotrām

pusotras

pusotrām

pusotrās

56

Vīriešu dzimte

četri, komats, pieci

Sieviešu dzimte

N. četri, komats, pieci Ģ. četri, komats, piecu D. četri, komats, pieciem

A. četri, komats, piecus I. četri, komats, pieciem L. četri, komats,

piecos

četri, komats, piecas četri, komats, piecu četri, komats, piecām četri,

komats, piecas četri, komats, piecām četri, komats, piecās

pirmais, otrais, otrs

Vienskaitlis

Vīriešu dzimte

N. pirmais Ģ. pirmā D. pirmajam A. pirmo I. pirmo L. pirmajā
otrais, otrs otrā, otra otrajam, otram otro, otru otro, otru otrajā, otrā
Sieviešu dzimte

pirmā

pirmās

pirmajai

pirmo

pirmo _

pirmajā

otra, otra otrās, otras otrajai, otram otro, otru otro, otru otrajā, otrā

N. pirmie Q. pirmo D. pirmajiem A. pirmos I. pirmajiem L. pirmajos

N. pirmās Ģ. pirmo D. pirmajām A. pirmās I. pirmajām L. pirmajās

Daudzskaitlis

Vīriešu dzimte

otrie,

otri

otro,

otru

otrajiem,

otriem

otros,

otrus

otrajiem,

otriem

otrajos,

otros

Sieviešu dzimte

otrās,

otras

otro, _

otru

otrajām,

otram

otrās,

otras

otrajām,

otrām

otrajās,

otrās

VIETNIEKVĀRDS

Vietniekvārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) abstrakta norādījuma nozīme, 2) deklinācija, 3) tekstuāli nosacītas sintaktiskā lietojuma iespējas.

Vietniekvārda nozīmei raksturīgs norādījums uz priekšmetiem, parādībām, to īpašībām vai skaitu. Konkrētu saturu vietniekvārds parasti iegūst tekstā saistījumā ar citiem vārdiem, kurus tas aizstāj.

Vietniekvārds aizstāj

1) lietvārdu: *Istabā bija izmētāti priekšmeti. Tās bija rotaļlietas.*

Dažas bija uzsviestas uz tahtas, citas atradās zem galda,

- 3) skaitļa vārdu: *Dārzā bija trīs bumbieres. Ziemā visas bumbieres nosala.*

Vietniekvārda deklinācijā ir tādi paši locījumi kā lietvārdam.

Vietniekvārda sintaktiskais lietojums atkarīgs no tā, kuras vārdšķiras vārdu tas aizstāj tekstā. Tāpēc vietniekvārdam var būt lietvārda, īpašības vārda vai skaitļa vārda sintaktiskais lietojums.

Vietniekvārda raksturošanai morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: vietniekvārda nozīmes (resp. grupējums pēc nozīmēm), dzimte, skaitlis, persona, locījums. Bez tam aplūkoti nosacījumi vietniekvārdu lietošanai.

VIETNIEKVĀRDA NOZĪMES

Pēc abstraktās norādījuma nozīmes vietniekvārdus iedala 10 grupās.

1. Personu vietniekvārdi: *es, tu, viņš, viņa, mēs, jūs, viņi, viņas.*
2. Atgriezeniskais vietniekvārds *sevis.*
3. Piederības vietniekvārdi: *mans, tavs, savs, manējs, tavējs, savējs, viņējs.*
4. Norādāmie vietniekvārdi: *šis, tas, viņš, tāds, šāds, sitas, šitāds.*
5. Nenoteiktie vietniekvārdi: *cits, dažs, kas, kāds, kurš, kaut kas, kaut kāds, kaut kurš, diezin kas, diezin kāds, kurš katrs.*
6. Jautājamie vietniekvārdi: *kas, kāds, kurš.*
7. Attieksmes vietniekvārdi: *kas, kāds, kurš.*

58

- 8. Vispārināmie vietniekvārdi:** *viss, katrs, kurš katrs, ikkatrs, jebkāds, jebkas, jebkurš, ikkurš, ikviens, viss kas.*

- ## 9. Noteicamais vietniekvārds *pats*.

10. **Noliedzamie vietniekvārdi:** *nekas, nekāds, neviens.*

VIETNIEKVĀRDA DZIMTE

Vīriešu un sieviešu dzimtes formas ir lielākajai daļai vietniekvārdu: *viņš* - *viņa* - *viņi* - *viņas*, *šis* - *ši* - *šie* - *šās*, *tas* - *tā* - *tie* - *tās*, *tāds* - *tāda* - *tādi* - *tādas*, *kāds* - *kāda* - *kādi* - *kādas*, *viss* - *visa* - *visi* - *visas*.

Atšķirības dzimtē nav šādiem vietniekvārdiem: *es, tu, mēs, jūs, sevi, kas* (un *kaut kas, jebkas, nekas* u. tml.).

VIETNIEKVĀRDA SKAITLIS

Vienskaitļa un daudzskaitļa formas ir lielākajai daļai vietniekvārdu: *viņš* - *viņi*, *viņa* - *viņas*, *šis* - *šie*, *ši* - *šās*, *tas* - *tie*, *tā* - *tās*, *tāds* - *tādi*, *tāda* - *tādas*, *kāds* - *kādi*, *kāda* - *kādas*, *viss* - *visi*, *visa* - *visas*.

Atšķirības skaitlī nav šādiem vietniekvārdiem: *sevis*, *kas* (un *kaut kas*, *jebkas*, *nekas* u. tml.).

VIETNIEKVĀRDA PERSONA

Persona kā gramatiska pazīme piemīt personas un piederības vietniekvārdiem. Šiem vietniekvārdiem ir atšķirīgas formas pirmajā, otrajā un trešajā personā: *es* - *tu* - *viņš*, *mēs* - *jūs* - *viņi*, *mans* - *tavs*.

VIETNIEKVĀRDU LOCĪŠANA

Vietniekvārdu lielāko daļu loka kā I vai IV deklinācijas lietvārdus (*viņš*, *viņa*, *kurš*, *kura*, *katrs*, *katra*, *jebkurš*, *jebkura* u. c.).

Dažus vietniekvārdus loka īpatnēji - *es*, *tu*, *mēs*, *jūs*, *sevis*, *kas*, *tas*, *šis*, *pats*.

Nedaudziem vietniekvārdiem iespējama nenoteiktā un noteiktā galotne: *manējs* - *manējais*, *tavējs* - *tavējais*, *savējs* - *savējais*.

Vietniekvārdu locīšanu skat. tabulā.

59

SVARĪGĀKIE NOSACĪJUMI DAŽU VIETNIEKVĀRDU LIETOŠANĀ

niēs. Vietniekvārds *mēs* attiecas gan uz runātāju, gan vēl uz vienu vai vairākām personām: *Mēs labi saprotamies*, *jo mums ir vienādi uzskati*.

Vietniekvārdu locīšanas paraugi

Vienskaitlis

N. es	tu	viņš	viņa	kurš	kura	viss	visa
-------	----	------	------	------	------	------	------

—

G. manis	tevis	viņa	viņas	kura	kuras	visa	visas
----------	-------	------	-------	------	-------	------	-------

sevis

D. man	tev	viņam	viņai	kuram	kurai	visam	
--------	-----	-------	-------	-------	-------	-------	--

visai sev

A. mani	tevi	viņu	viņu	kuru	kuru	visu	visu
---------	------	------	------	------	------	------	------

sevi

I. mani	tevi	viņu	viņu	kuru	kuru	visu	visu
---------	------	------	------	------	------	------	------

sevi

L. manī	tevi	viņā	viņā	kurā	kurā	visā	visā
---------	------	------	------	------	------	------	------

sevi

Daudzskaitlis

N. mēs	jūs	viņi	viņas	kuri	kuras	visi	visas
--------	-----	------	-------	------	-------	------	-------

—

Ģ. mūsu	jūsu	viņu	viņu	kuru	kuru	visu	visu
---------	------	------	------	------	------	------	------

sevis

D. mums	jums	viņiem	viņām	kuriem	kurām	visiem	visām
---------	------	--------	-------	--------	-------	--------	-------

sev

A. mūs	jūs	viņus	viņas	kurus	kuras	visus	visas
--------	-----	-------	-------	-------	-------	-------	-------

sevi

I. mums	jums	viņiem	viņām	kuriem	kurām	visiem	visām
---------	------	--------	-------	--------	-------	--------	-------

sevi

L. mūsos	jūsos	viņos	viņās	kuros	kurās	visos	visas
----------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

sevi

Vienskaitlis

N. kas	tas	tā	šis	šī	mans	mana	manējs
--------	-----	----	-----	----	------	------	--------

manējais

Ģ. kā	tā	tās	šī, šā	šīs, šās	mana	manas	manēja
-------	----	-----	--------	----------	------	-------	--------

manējā

D. kam	tam	tai	šim	šai	manam	manai	manējam
--------	-----	-----	-----	-----	-------	-------	---------

manējam

A. ko	to	to	šo	šo	manu	manu	manēju
-------	----	----	----	----	------	------	--------

manējo

I. ko	to	to	šo	šo	manu	manu	manēju
-------	----	----	----	----	------	------	--------

manējo

L. kur ¹	tajā,	tai,	šai,	šai,	manā	manā	manējā
---------------------	-------	------	------	------	------	------	--------

manējā

tai,	tajā,	šajā,	šajā,
------	-------	-------	-------

tanī	tanī	šinī	šinī
------	------	------	------

Daudzskaitlis

N. kas	tie	tās	šie
--------	-----	-----	-----

Ģ. kā	to	to	šo	šo	manu	manu	manēju
-------	----	----	----	----	------	------	--------

manējo

D. kam	tiem	tām	šiem	šām	maniem	manām	manējiem
--------	------	-----	------	-----	--------	-------	----------

manējiem

A. ko	tos	tās	šos	šās	manus	manas	manējus
-------	-----	-----	-----	-----	-------	-------	---------

manējos

I. ko tiem tām šiem šām maniem manām manējiem
manējiem

L. kur¹ tais, tais, šais, šais, manos manās manējos
manējos

tajos, tajās, šajos, šajās,
tanīs tanīs šinīs šinīs

¹ Vietniekvārdam **kas** nav lokatīva formas. Tās vietā lieto
apstākļa vārdu kur.

60

f Taču nepareizi ir teikt: *_Mēs ar jums labi saprota-f mies, jo mums ar
tevi ir vienādi uzskati, ja mēs ar jums • vai mums ar tevi attiecas uz
divām personām.*

kas - **kurš**. Ar jautājamo vietniekvārdu *kas* jauta vispār par priekšmetu
vai dzīvu būtni. *Kas šodien par datumu? Kas tur atnāca?* Ar jautājamo
vietniekvārdu *kurš* jautā par atsevišķu priekšmetu vai dzīvu būtni no
zināmas priekšmetu vai dzīvu būtnu kopas:

Kurš atminēs manu miklu?

Pa kuru ceļu mums jāiet?_

Attieksmes vietniekvārds *kas* lietojams palīgteikuma ievadīšanai, ja vien
nerodas neskaidrības dzimtes un skaitļa uztverē:

Vējš augstākās priedes nolauza, kas kapās pie jūrmalas stāvēja.

Tas bija cilvēks, kas mitēja mākslu un visu skaisto.

Koki, k o vētra bija nolauzusi, gulēja uz ceļa.

Izlasīju grāmatu, par k o biju dzirdējis daudz laba.

Vietniekvārds *kas* bez īpašas vajadzības nebūtu aizstājams ar *kurš*.

Attieksmes vietniekvārdu *kurš* galvenokārt lieto šādos gadījumos:

1) ja ar *kas* nevar pietiekami skaidri izteikt vajadzīgās attieksmes starp
priekšmetiem vai parādībām (vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvā un
lokatīva) —

*Nav daudz vārdu, kuru nebūtu šai vārdnīca. Nevaru atrast, kurā
grāmata viņa ielikusi manu vēstuli,*

2) ja saliktā teikumā ir vairāki palīgteikumi, kas attiecas katrs uz savu
vārdu —

*Istabas vidū atradās liels galds, kas bija pārklāts ar zaļu galdaugu, kura
malās kā smalki tīmekļi vizēja sudrabainas bārkstis.*

Lietojot *kas* un *kurš* teikumos, kuros ir vairāki palīgteikumi, jāievēro
divi nosacījumi.

1) Ja saliktā teikumā visi palīgteikumi attiecas uz vienu un to pašu vārdu, tie visi ievadāmi vai nu ar *kas*, vai ar *kurš*.

Gan es tevi iemācīšu, Ko upīte burbuleja, ko dziedāja bāra bērni Bez saulītes vakarā.

Viņš prata atrast vārdus, kuru nebija citiem cilvēkiem un kuros tā patika klausīties.

2) Ja katrs no palīgteikumiem saistīts ar citu vārdu, jālieto attiecīgi *kas* un *kurš*.

61

Katram literāram darbam ir noteikts saturs, kas kļūst skaidrs pakāpeniskā stāstījumā, kurā izpaužas atsevišķas, teikumos ietvertas domas.

sevis. Vietniekvārds *sevis* attiecināms uz vienskaitļa vai daudzskaitļa visām trim personām:

Es apņēmos sevi par notikušo klusēt.

Tu esi nolauzis aiz sevis tiltu.

Mazā cieši piespieda sev klāt neglīto lelli.

Mums jārūpējas ne jau tikai par sevi.

Ja esat nemierā ar sevi, tad ir labi.

Viņi bija iepazinuši s evi un viens otru.

savs. Vietniekvārds *savs* attiecināms uz vienskaitļa vai daudzskaitļa visām trim personām:

Tai brīdi es nespēju paredzēt savas rīcības sekas.

Pastāsti par savu ceļojumu.

Mēs bijām prasīgi pret saviem bērniem.

Jums ir pamats lepoties ar sav u darbu.

Katram savs krekls tuvāks.

Ja tekstā var rasties pārpratumi, jālieto attiecīgo personu piederības vietniekvārdi *mans*, *tavs* vai personu vietniekvārdu ģenitīvi *viņa*, *viņas*, *mūsu*, *jūsu*, *viņu*:

Atļaujiet man parunāt ar manu dēlu (savs radītu neskaidrību, vai runa ir par izteikuma autora vai uzrunātās personas dēlu).

Lika nodot tev sveicienus no sevis un taviem draugiem.

viņš - tas. Vietniekvārds *viņš* parasti attiecas uz dzīvām būtnēm, galvenokārt uz cilvēkiem:

Istabā ienāca zēns. Viņš bija gadus astoņus vecs.

Un šķērsām pār ceļu gliemezis lien, un gudrs viņš ir un vecs.

Vietniekvārds *tas* norāda kā uz priekšmetiem, tā uz dzīvām būtnēm:

*Sliekšņa vietā pie pirtiņas durvīm bija plakans akmens. Iekšā ejot, es
parasti pret to apdauzīju kājas.
Istabā ienāk zēns. Tas ir mans brālis.*

DARBĪBAS VĀRDS

Darbības vārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) darbības nozīme, 2) konjugācija, 3) plašas sintaktiskā lietojuma iespējas.

Darbības nozīme gramatikā tiek attiecināta ne tikai

62

uz darbībām parastajā nozīme - iedarbībām, lai ko pārveidotu (*adīt, cept, mazgāt*), bet arī uz dažādiem procesiem un stāvokļiem (*spīdēt, ziedēt, stāvēt, sēdēt, atrasties, būt*).

Konjugācija ir darbības vārda formu sistēma, kas pamatos saistīta ar gramatisko laiku, personu, skaitli. Par konjugāciju sauc arī darbības vārda formu maiņu modeli, kam pakļauta kāda no darbības vārdu grupām, _ piemēram, vārdiem *meklēt, sekmēt* šis modelis ir citāds nekā vārdiem *klausīt, lasīt*: *es meklēju, sekmēju, tu meklē, sekmē - es klausu, lasu, tu klausī, lasī* utt.

Konjugācija un deklinācija _ noder par formālu pazīmi, kas šķir darbības vārdus no lietvārdiem, it īpaši no tiem lietvārdiem, kas apzīmē darbību (*meklēšana, sekmēšana, klausīšana, lasīšana*).

Sintaktiskajā lietojumā sevišķi nozīmīga ir darbības vārda spēja veidot izteicēju - teikuma uzbūves pamatelementu. Bez tam ar darbības vārdu formām var izteikt arī pārējos teikuma locekļus.

Darbības vārdam ir daudzveidīga formu sistēma. Lai to raksturotu, morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: nenoteiksme, tiešie un atgriezeniskie darbības vārdi, pārejošie un nepārejošie darbības vārdi, nepabeigtā un pabeigtā veida darbības vārdi, patstāvīgie un palīga darbības vārdi, skaitlis, _ persona, laiks, kārtā, izteiksme, celms un pamatforma, konjugācija, divdabis.

Darbības vārdus atvasina ar priedēkļiem vai piedēkļiem.

Priedēkļi ir: *aiz-, ap-, at-, ie-, iz-, ne-, no-, pa-, pār-, pie-, sa-, uz-*.

Lielākajai daļai šo priedēkļu nozīmes ir pamatos tādas pašas kā attiecīgajiem prievārdiem vai citu vārdšķiru priedēkļiem: *alz-braukt, ap-iet, ne-domāt, no-slldet, pa-llst, pār-lidot, pie-nākt, uz-mest*.

Tiem priedēkļiem, kam nav atbilstošo prievārdu, ir šādas raksturīgākās nozīmes:

at- 'atpakaļ, arī nost, prom, sānis, vaļā' - *atvest, atšķelt, atiet, atvērt*,

ie- 'iekšā' - *ienākt, iecirst, iegravēt*; 'darbības sākums' - *iešūpot*,

ierunāties, iešalkties; 'pabeigta darbība' - *Iedot, Iegūt*,

Iz- 'ārā' - *Iziet, Izbraukt, Izliet*; 'pabeigta, pilnīga, arī intensīva darbība' -

Izgatavot, Izkrāsot, Iztaisīt, izlīksmoties, izskraidīties, sa- 'kopā' - *sabērt, salipt, sasaukt, saskriet;* 'darbība, ko veic daudzi vai kas attiecas uz daudziem' - *sastāties, sacept;* 'ilgstoša darbība' - *sadarīt, sadzīvot* (ilgu mūžu).

63

Piedēkļi ir: *-a-*, *-e_f-i-*, *-o_f-ale-*, *-ala-*, *-ele-*, *-ina-*, *-uļo-----vad-ā~t*, *slav-ē-t*, *graiz-ī-t*, *gudr-o-t*, *tek-alē-t*, *kāp-aļā-t*, *skraid-elē-t*, *maz-inā-t*, *vārg-uļo-t*.

Raksturīgākās darbības vārdu piedēkļu nozīmes ir: 1) 'atkārtota darbība' - *sauk-ā-t*, *skraid-ī-t*, *brauk-alē-t*, *kāp-aļā-t*, 2) 'darbība, ko ierosina, vada kāds cilvēks, parādība u. tml.' (liekamie darbības vārdi) - *kaus-ē-t*, *sild-ī-t*, *audz-inā-t*.

Salikto darbības vārdu ir maz, tos lielākoties lieto tikai nenoteiksmes vai divdabju formā: *caurbraukt, caurbraucot, c aurb raukdams; klātsēdēt, klātsēžot, klātsēdēdams*.

DARBĪBAS VĀRDA NENOTEIKSME

Nenoteiksme (infinitīvs) nosauc darbību, bet nenorāda uz laiku, personu, skaitli.

Nenoteiksmei ir galotne *-t* vai *-ties*: *ie-t*, *nes-t*, *pēti-t*, *vērtē-t*, *skatī-ties*, *priecā-ties*, *vēlē-ties*.

Vārdnīcās un arī gramatikās nenoteiksmi izmanto, lai nosauktu konkrētus darbības vārdus. Tad nenoteiksme «pārstāv» visu attiecīgā darbības vārda formu kopumu.

TIEŠIE UN ATGRIEZENISKIE DARBĪBAS VĀRDI

Pēc formas un nozīmes darbības vārdi ir tieši vai atgriezeniski (refleksīvi).

Tiešie darbības vārdi parasti norāda, ka darbība vēršas projām no darītāja. Šo darbības vārdu nenoteiksmei ir galotne *-t*: *ie-t*, *do-t*, *gulē-t*, *ģērb-t*, *mazgā-t*, *mācī-t*, *sveicinā-t*.

Atgriezeniskie darbības vārdi norāda, ka darbība vēršas uz pašu darītāju vai arī ka tā ir savstarpēja. Šo darbības vārdu nenoteiksmei ir galotne *-ties*: *do-ties*, *ģērb-ties*, *mazgā-ties*, *mācī-ties*, *sasveicinājies*, *cens-ties*, *sacens-ties*, *klausī-ties*, *skatī-ties*, *brīnī-ties*.

Retumis atgriezeniskajiem darbības vārdiem ir ciešamās kārtas nozīme, parasti tad, ja tie apzīmē darbību, kurā darītāja aktivitāte izpaužas vāji: *Grāmatas glabājas bibliotēkā*.

*Nazis pilnīgi noliekties.
Labība pildās apcirkņos.*

64

Raksturīga ir tendence ar atgriezenisko darbības vardu apzīmēt kļūdainu darbību, it kā vainojot priekšmetu, nevis darītāju: *cimds noadījies par garu; nagla iesitusies greizi; pīrāgi izcepušies melni* u. tml.

» Atgriezenisko darbības vardu nav pieļaujams lietot tiešā darbības vārda vietā, apzīmējot situācijas, kur • darītāja aktivitāte nevar būt samazināta: *biļetes pārdod kasē* vai *biļetes tiek pārdotas kasē* (nevis *biļetes pārdodas kasē*); *izrādi ir patīkami skatīties* (nevis *izrāde skatās patīkami*) ; *vienošanos izpilda veiksmīgi* vai *vienošanās tiek izpildīta veiksmīgi* (nevis *vienošanās izpildās veiksmīgi*).

PĀREJOŠIE UN NEPĀREJOŠIE DARBĪBAS VĀRDI

Pēc nozīmes un saistījuma ar citiem vārdiem teikumā darbības_vārdi ir pārejoši (transitīvi) vai nepārejoši (intransitīvi).

Pārejošie darbības vārdi teikumā saistīti ar papildinātāju akuzatīvā (t. i., ar darbības objekta nosaukumu): *stādīt (puķes), uzpost (telpu), cienīt (cilvēkus), pievērst (uzmanību), mīlēt (dzīvniekus), just (prieku)*.

Pie nepārejošiem darbības vārdiem šāds papildinātājs akuzatīvā nav nepieciešams: *ritēt, klusēt, skumt, plaukt, vīst, salt, skanēt*.

Ir arī tādi darbības vārdi, kas dažās nozīmēs ir pārejoši, dažās - nepārejoši: *redzēt tauriņu - kaķēns jau redz; zīmēt māju - viņai patīk zīmēt; rakstīt iesniegumu - bērns prot rakstīt*.

NEPABEIGTĀ UN PABEIGTA VEIDA DARBĪBAS VĀRDI

Pēc tā, kā apzīmētā darbība īstenojas laikā, mēdz šķirt nepabeigtā un pabeigtā veida (aspekta) darbības vārdus (imper-fektīvos un perfektīvos darbības vārdus).

Nepabeigtā veida darbības vārdi apzīmē neierobežoti ilgstošu darbību: *iet, lasīt, klausīties, krāt, veseloties, plūkt, darīt, nirt, vākt, domāt, liet, aut, gērbt, vest*.

Pabeigtā veida darbības vārdi apzīmē laikā ierobežotu, pabeigtu darbību: *aiziet, izlasīt, noklausīties, sakrāt, izveseloties, noplūkt, padarīt, ienirt, novākt, izdomāt, ieliet, apaut, saģērbt, atvest*.

65

Latviešu valoda šie veidi nav tik krasi pretstatīti ka, piemēram, krievu valodā. Pabeigtā veida darbības vārdiem parasti ir priedēklis (*ēst - apēst, izēst, noēst*). Tomēr priedēklis tikai retumis piešķir darbības vārdam vienīgi pabeigtības nozīmi (*darīt - padarīt*). Lielākoties priedēklis maina vārda nozīmi (*skriet - ieskriet, uzskriet; mācīt - pamācīt*). Ir tādi priedēkļa darbības vārdi, kas apzīmē gan pabeigtu, gan nepabeigtu darbību (atkāra no konteksta): *atzīt, palīdzēt, pavēlēt, uztraukties*.

PATSTĀVĪGIE UN PALĪGA DARBĪBAS VĀRDI

Pēc leksiskās nozīmes pilnīguma teikumā mēdz šķirt patstāvīgos darbības vārdus un palīga darbības vārdus.

Patstāvīgajiem darbības vārdiem teikumā ir pilnīga leksiskā nozīme: *dziedāt, lasīt, skriet*.

Palīga darbības vārdiem (*būt, tikt, tapt, kļūt*) teikumā parasti nav pilnīgas leksiskās nozīmes, un tos lieto salikto laika formu veidošanā, kā arī ciešamās kārtas formu veidošanā: *esmu dziedājis, bija aizgājis, būs atnācis, tiek celts, top mācīts, kļūst gudrāks*. Tomēr darbības vārdus *būt, tikt, tapt* lieto arī kā patstāvīgus darbības vārdus: *Miers ir. Laime būs. Tu tiksī tam pāri. Top pilsēta*.

DARBĪBAS VĀRDA SKAITLIS

Darbības vārdiem ir divi skaitli:

- 1) vienskaitlis (ja ir viens darītājs) - *es strādāju, tu palīdzi, meitene lasa*,
- 2) daudzskaitlis (ja ir divi vai vairāki darītāji) - *mēs strādājam, jūs palīdzat, meitenes lasa*.

Uz skaitli norāda darbības vārda formas, kā arī ar tām saistītie vietniekvārdi vai lietvārdi. Par 3. personas formas skaitli liecina tikai ar darbības vārdu savienotie vārdi: *koks aug, koki aug*.

66

DARBĪBAS VĀRDA PERSONA

Persona ir gramatikas jēdziens, kas atspoguļo runātāja attieksmes pret

darbības veicēju.

Darbības vārdam ir trīs personas: pirmā persona, otrā persona un trešā persona.

Darbības vārds pirmajā persona norāda, ka darbību veic runātājs vai vairāki darītāji, pie kuriem pieder arī runātājs: *Es lasu. Es klausos. Mēs lasām. Mēs klausāmies.*

Darbības vārds otrajā persona norāda, ka darbību veic uzrunātā persona vai vairāki darītāji, kas tiek uzrunāti: *Tu lasi. Tu klausies. Jūs lasāt. Jūs klausāties.*

Darbības vārds trešajā persona norāda, ka darbību veic runā pieminētā persona vai pieminētas personas: *Viņš lasa. Viņa klausās. Viņi lasa. Viņas klausās.*

Uz personu norāda darbības vārda formas, kā arī ar tiem saistītie vietniekvārdi vai lietvārdi: *tu meklē, viņš (vai zēns) meklē.*

DARBĪBAS VĀRDA LAIKI

Laiks ir gramatikas jēdziens, kas atspoguļo runātāja attieksmi pret runas momentu (tagadni) un_ laikposmiem pirms un pēc tā (pagātni un nākotni). Darbības vārda formas, kas radušās no šāda atspoguļojuma, valodā iegūst papildu nozīmes nianšes.

Darbības vārdam ir trīs vienkāršie laiki un trīs saliktie laiki: vienkāršā tagadne, vienkārša pagātne, _vien-kāršā nākotne, saliktā tagadne, salikta pagātne, salikta nākotne.

Darbības vārds vienkāršajā tagadnē norāda, ka darbība notiek tagadnē un nav vēl pabeigta: *Es eju. Mēs sēžam.*

Darbības vārdu vienkāršajā tagadnē lieto arī, lai izteiktu nenoteikta, vispārināta laika nozīmi:

Mazs cinītis gāž lietu vezumu.

Kas vēju sēj, tas vētru pļauj.

Zeme griežas ap Sauli.

Daži augi satur indīgas vielas.

Bērniem garšo saldumi.

Darbības vārdu vienkāršajā tagadnē lieto daiļdarbu, kinofilmu, operu u. tml. satura atstāstījumos: *Filmas darbība notiek mazā pilsētiņā. Tur dzīvo kāds ārsts ar ģimeni. Ģimenē ir divi bērni. Bērnus audzina vecmāmiņa.*

5*

1 (Sados atstāstījumos nav veļams lietot pagātnes formas.)

Dažreiz tagadnes formas lieto nākotnes formu vietā, ja darbība notiks drīz: *Rit mēs braucam ekskursijā.*

Darbības vārds vienkāršajā pagātnē norāda, ka darbība notikusi pagātnē: *Es gāju. Mēs sēdējām.*

Darbības vārdu vienkāršajā pagātnē lieto stāstījumos, aprakstos, tēlojumos:

Arvien vēl pūta dienvidus vakara vējš, un arvien vēl milzīgais ledus gabals peldēja tālāk un tālāk jūrā iekšā. Līdzjutēji aplaudēja, daudzja kājām grīdu, urravoja.

Uzpūta vējiņš, un gulētāja pieri pieskārs zāles stiebrs.

Darbības vārds vienkāršajā nākotnē norāda, ka darbība notiks nākotnē: *Es iešu. Mēs sēdēsim.*

Darbības vārdu vienkāršajā nākotnē lieto arī, lai izteiktu nenoteikta, vispārināta laika nozīmi:

Ko pats vārīsi, to pats ēdīsi.

Īleni maisā nenoslēpsi.

Darbības vārds saliktajā tagadnē norāda, ka darbība ir pabeigta no tagadnes viedokļa: *Es esmu gājis. Mēs esam sēdējuši.*

Darbības vārds saliktajā pagātnē norāda, ka darbība notikusi pirms kādas citas pagātnē notikušas darbības:

Es biju gājis kādu kilometru, kad apjautu savu kļūdu.

Mēs bijām tērējuši kādu stundu, kad ieradās pēdējais viesis.

Darbības vārds saliktajā nākotnē norāda, ka darbība būs notikusi pirms kādas citas darbības:

Kad būšu nogājis trešdaļu ceļa, tad apsēdīšos kādā pļavmalā un atpūtišos.

Mēs būsim izsalušie un izsalkuši pēc slēpošanas.

Dažreiz saliktās nākotnes formas liecina par apgalvojuma nedrošumu:

Viņi laikam būs jau atbraukuši.

Valodas praksē nav ieteicams pārāk bieži aizstāt salikto laiku formas ar vienkāršo laiku formām (šādai • aizstāšanai, jādomā, cēlonis ir krievu valodas ietekme): *Jau pagājusi nedēļa, kopš ziedi ir izplaukuši* (nevis - *Jau pagāja nedēļa, kopš ziedi izplauka*).

Laiku skaits darbības vārda izteiksmēs ir dažāds. Tabulā laika esamība attiecīgajā izteiksmē apzīmēta ar +, laika trūkums apzīmēts ar —.

Laiki	Izteikš ies u				
	Īstenī- bas	Pavē- les	Vēlē- juma	Atstās - tījuma	Vaja- dzības
Vienkāršā tagadne	+	—	+	+	+
Vienkāršā pagātne	+	-	-	-	+
Vienkāršā nākotne	+	-	-	+	+
Saliktā tagadne	+	-	+	+	+
Saliktā pagātne	+	-	-	-	+
Saliktā nākotne	+	-	-	+	+

DARBĪBAS VĀRDA KĀRTA

Darbības vārda kārtā izsaka sakarus starp darītāju, darbību un darbības objektu (priekšmetu).

Darbības vārdiem ir divas kārtas - darāmā kārtā (aktīvs) un ciešamā kārtā (pasīvs).

Darbības vārds darāmajā kārtā izsaka darbību, kas iziet no darītāja un var pāriet uz darbības objektu (ja tāds ir iespējams): *Zēns lasa grāmatu. Jauno skolu ceļ labākā brigāde. Bērns priecīgi skatās un smejas. Saule spīd. Kokiem plaukst pumpuri. Vējš bija aizputinājis ceļu.*

Darāmajā kārtā lieto kā tiešos, tā atgriezeniskos darbības vārdus.

Darbības vārds ciešamajā kārtā izsaka darbību, kuras veicējs teikumā nav minēts. Ciešamās kārtas formas ir tikai tiešajiem darbības vārdiem. Ciešamo kārtu veido, savienojot palīga darbības vārdu *tikt* (visbiežāk), *tapt*, *klūt*, *būt* un pagātnes ciešamās kārtas divdabi ar *-ts* - *grāmata tiek lasīta, grāmata bija izlasīta.*

Savienojumos ar ciešamās kārtas formām lietvārds nominatīvā apzīmē darbības objektu:

Grāmata tiek lasīta.

Jaunā skola top celta.

Vāzē atkal tiek plaucēti pumpuri.

Dziesma ir veltīta jubilārei.

Ceļi bija aizputināti.

Ciešamo kārtu lieto, ja darbības veicējs nav zināms vai nav vajadzības to minēt: *Telefona automātam norauta klausule. Pie ziņojuma dēļa*

piesprausts paziņojums.

69

Sados gadījumos nav ieteicams lietot darāmas kārtas formas: *Telefona automātam norāvuši klausuli. Pie ziņojuma dēļa piesprauduši paziņojumu.*

DARBĪBAS VĀRDA IZTEIKSMES

Darbības vārda **izteiksmes** (modi) atspoguļo darbības attiecina jumu pret īstenību. Sajā attiecinājumā_ var izpausties, piemēram, runātāja ieskats par darbības realitāti, darbības nepieciešamības konstatējums. Darbības vārdam ir piecas izteiksmes: īstenības izteiksme (indikatīvs), pavēles izteiksme (imperatīvs), vēlējuma izteiksme (kondicionālis), atstāstījuma izteiksme (relatīvais mods) un vajadzības izteiksme (debitīvs). Atstāstījuma izteiksmei ir pavēles paveids, vajadzības izteiksmei - atstāstījuma paveids un vēlējuma paveids.

Darbības vārds **īstenības izteiksmē** izsaka, ka darbība patiešām notiek, notika vai notiks: *Vakar nebija sala. Šodien sāk piesalt un snigt, ceļas vējš. Ja nakti snigs, rīt ceļi būs aizputināti.*

īstenības izteiksmei ir visi seši laiki: *dziedu, dziedāju, dziedāšu, esmu dziedājis, biju dziedājis, būšu dziedājis.*

Darbības vārds **pavēles izteiksmē** izsaka rosinājumu (aicinājumu, lūgumu, aizliegumu, pavēli): *Droši meties ļaužu drūzmā, darbojies un cīnies plūsmā!*

Pavēles izteiksmei nav laiku. Tās formām ir tagadnes nozīme.

Vienskaitļa otrās personas formas ir vienādas ar īstenības izteiksmes tagadnes vienskaitļa 2. personas formām: *nāc! dzied!*

Pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas formai ir galotne *-iet* vai *-ieties*.

Šīs galotnes priekšā ir tas pats celma beigu līdzskanis, kas ir vienskaitļa otrajā personā: *smel! - smeliet!, met! - ^w metiet!, sāc! - sāciet!, nāc! - nāciet!, bēdz! - bēdziet!, slēdz! - slēdziet!, griezies! - griezieties!, sēdies! - sēdieties!*

Ar daudzskaitļa 1. personas formas nozīmi lieto īstenības izteiksmes nākotnes vai tagadnes daudzskaitļa 1. personas formu: *nāksim! (retāk nākam!), dziedāsim! (retāk dziedam!)* .

70

Ar 3. personas nozīmi lieto īstenības izteiksmes 3. personas formu kopā ar partikulu *lai*: *lai nāk!, lai dzied!*

Darbības vārds **vēlējuma izteiksmē** izsaka vēlēšanos, lai darbība tiktu īstenota, vai arī norāda, ka darbība ir iespējama:

Būtu labi, ja jūs atnāktu un parunātu ar viņu.

Ja tu būtu zinājis, ko ar tevi runāšu, tad tu vis tik ātri nebūtu šurp atsteidzies.

Kaut rīt nelītu!

Vēlējuma izteiksmei ir divi laiki - vienkāršā tagadne un saliktā tagadne:

es lasītu, es būtu lasījis, tu klausītos, tu būtu klausījies, viņš ietu, viņš būtu gājis.

Darbības vārds **atstāstījuma izteiksmē** izsaka darbību, par kuras realitāti runātājs neatbild. Atstāstījuma izteiksmi lieto tad, kad runātājs atstāsta no citiem dzirdēto:

Tu rakstot grāmatu, un jau nākamajā gadā tā iznākšot.

Viņš esot ieradies pēc desmitiem, kad viņu neviens vairs neesot gaidījis.

Atstāstījuma izteiksmei ir četri laiki - vienkāršā tagadne, vienkāršā nākotne, saliktā tagadne un saliktā nākotne: *es stāstot, es stāstīšot, es esot stāstījis, es būšot stāstījis.*

Atstāstījuma izteiksmei ir pavēles paveids. To lieto, atstāstot izteikumu, kurā ir darbības vārds pavēles izteiksmē:

Māte: Brauciet drīzāk mājās! - Māte vēlas, lai mēs drīzāk braucot mājās.

Kaimiņš: Uzvedieties klusāk! - Kaimiņš lūdz, lai mēs uzvedoties klusāk.

Darbības vārds **vajadzības izteiksmē** izsaka vajadzību, nepieciešamību īstenot darbību: *Sieviete bija tā, kam jāsaliek uz galda ēdiens, pa dienviņu jāiet zālēs uz muižas grāvmalām, jānes mājā smagas nastas, jāslauc govīs, jāvelē drēbes, jāizvada gani un vakarpusē jāiet atkal līdz vīrietim darbā.*

Vajadzības izteiksmei ir visi seši laiki (saliktos laikus lieto reti):

Man ir jāstrādā.

Man bija jālasa.

Mums būs jāpasteidzas.

Man ir bijis jāstrādā.

Man bija bijis jālasa.

Mums būs bijis jāpasteidzas.

Vajadzības izteiksmei ir divi paveidi - atstāstījuma paveids un vēlējuma paveids.

Vajadzības izteiksmes atstāstījuma paveidu lieto, izsakot vajadzību, nepieciešamību atstāstījuma veidā:

Man esot jādodas ceļā.

71

Tev esot jāpiezvana mātei.

Viņam rīt būšot jāuzstājas.[^]

Vajadzības izteiksmes atstāstījuma paveidam ir divi laiki - vienkāršā tagadne un vienkāršā nākotne: *man esot jāatpūšas, man būšot jāatpūšas.*

Vajadzības izteiksmes vēlējuma paveidu lieto, izsakot vēlēšanos, lai kas vajadzīgs, nepieciešams īstenotos:

Man vēl būtu jāpastrādā šovakar.

Jums būtu jāatceras tas notikums.

Viņam būtu bijis jāpaziņo par neierašanos.

Vajadzības izteiksmes vēlējuma paveidam ir divi laiki - vienkāršā tagadne un saliktā tagadne: *man būtu jāatpūšas, man būtu bijis jāatpūšas.*

»

Valodas praksē īpaši jāievēro - ar vajadzības izteiksmes formu saistītais lietvārds lietojams nominatīvā:

Tēvam jālasa žurnāls. Bet: *tēvam jāsāk lasīt žurnālu*, kur lietvārds saistīts nevis ar *jāsāk*, bet ar *lasīt*.

DARBĪBAS VĀRDA CELMI UN PAMATFORMAS

Darbības vārda formu atvasināšanas pamats ir **trīs** celmi: nenoteiksmes celms, tagadnes celms un pagātnes celms.

Nenoteiksmes celmu iegūst, atmetot nenoteiksmes galotni *-t* vai *-ties*: *mes-t, mes-ties, lik-t, lik-ties, rak-t, rak-ties, glāb-t, glāb-ties, bils-t, runā-t, runā-ties, rlko-t, rlko-ties, režģl-t, režģl-ties, veldzē-t, veldzē-ties, balinā-t, balinā-ties, raisl-t, rai-sl-ties, sūdzē-t, sūdzē-ties.*

No nenoteiksmes celma veido

1) īstenības izteiksmes nākotnes formu - *met-īšu, lik-šu, rak-šu, runā-šu, raisī-šu,*

2) atstāstījuma izteiksmes nākotnes formu - *met-īšot, lik-šot, rak-šot, runā-šot, raisī-šot,*

3) vēlējuma izteiksmes formu - *mes-tu, lik-tu, rak-tu, runā-tu, raisī-tu,*

4) divdabjus ar *-dams, -ts* - *mez-dams, lik-dams, rak-dams, runā-dams, raisī-dams; mes-ts, lik-ts, rak-ts, runā-ts, raisī-ts.*

Tagadnes celmu iegūst, atmetot tagadnes vienskaitļa 1. personas galotni

-u vai daudzskaitļa 1. personas galotni -am (-ām): *met-u (met-am), liek-u (liek-am), rok-u (rok-am), glābj-u (glābj-am), bilst-u (bilst-am), runāj-u (runāj-am)*,

72

rīkoj-u (rīkoj-am), režģīj-u (režģīj-am), veldzēj-u (veldzēj-am), balin-u (balin-ām), rais-u (rais-ām), sūdz-u (sūdz-am). No tagadnes celma veido

1) īstenības izteiksmes tagadnes formas - *met-u, met, met, met-am, met-at; liek-u, liec, liek, liek-am, liek-at; rok-u, roc, rok, rok-am, rok-at; runāj-u, runā, runā, runāj-am, runāj-at; rais-u, rais-i, rais-a, rais-ām, rais-āt*,

2) pavēles izteiksmes formas *met, lai met, met-iet; liec, lai liek, liec-iet; roc, lai rok, roc-iet; runā, lai runā, runāj-iet; raisi, lai rais-a, rais-iet*,

3) vajadzības izteiksmes formu - *jāmet, jāliek, jārok, jārunā, jārais-a*,

4) atstāstījuma izteiksmes tagadnes formas - *met-ot, liek-ot, rok-ot, runāj-ot, rais-ot*,

5) divdabjus

a) ar -ošs - *guļ-ošs, rok-ošs, runāj-ošs, raus-ošs, zied-ošs*,

b) ar -ams -āms - *met-ams, liek-ams, rok-ams, runāj-ams, rais-āms*,

c) ar -am, -ām - *met-am, liek-am, rok-am, runāj-am, rais-ām*,

d) ar -ot - *met-ot, liek-ot, rok-ot, runāj-ot, rais-ot*.

Pagātnes celmu iegūst, atmetot pagātnes vienskaitļa 1. personas galotni -u vai daudzskaitļa 1. personas galotni -ām: *met-u (met-ām), lik-u (lik-ām), rak-u (rak-ām), glāb-u (glāb-ām), bild-u (bild-ām), runāj-u (runāj-ām), režģīj-u (režģīj-ām), vel-dzēj-u (veldzēj-ām), balināj-u (balināj-ām), raisīj-u (raisīj-ām), sūdzēj-u (sūdzēj-ām)*.

No pagātnes celma veido

1) īstenības izteiksmes pagātnes formas - *met-u, met-i, met-a, met-ām, met-āt; lik-u, lik-i, lik-a, lik-ām, lik-āt; rak-u, rak-i, rak-a, rak-ām, rak-āt; runāj-u, runāj-i, runāj-a, runāj-ām, runāj-āt; raisīj-u, raisīj-i, raisīj-a, raisīj-ām, raisīj-āt*,

2) divdabi ar -is - *met-is, lic-is, rac-is, runāj-is, raisīj-is*. *Lai* parādītu darbības vārda celmus vārdnīcās, darbības

vārdu sarakstos iekļauj **pamatformas**: nenoteiksmi, tagadnes

vienskaitļa 1. vai 3. personas formu un pagātnes vienskaitļa 1. vai 3.

personas formu. Šīs pamatformas sniedz nepieciešamo informāciju par darbības vārdu konjugācijām.

DARBĪBAS VĀRDA KONJUGĀCIJAS

Darbības vārdu formu maiņu laikos, personās un skaitļos sauc par **konjugāciju**.

73

Latviešu gramatikas darbības vārdus konjugācijas iedala vai nu pēc zilbju skaita darbības vārdā, vai pēc tā, ar kādiem piedēkļiem darbības vārds atvasināts.

Konjugāciju grupējumā nav jāņem vērā darbības vārda piedēklis un atgriezeniskā galotne.

Pārskats par biežāk lietojamo darbības vārdu piederību pie konjugācijām dots pielikumā 177. Ipp.

Nevienā no trim konjugācijām neiederas nekārtnie darbības vārdi *būt, iet, dot*. Nekārtnie darbības vārdi atšķiras no citiem darbības vārdiem gan ar tagadnes un pagātnes celmu, gan personu formu veidojumu: *būt - esam - bijām, iet - ejam - gājām, dot - dodam - devām*.

Darbības vārdam *būt* ir dažādi darinātas noliegtās formas: *es neesmu, tu neesi, mēs neesam, jūs neesat, viņš, viņa, viņi, viņas nav*.

PIRMĀ KONJUGĀCIJA

Pie pirmās konjugācijas pieder darbības vārdi, kam nenoteiksmē un arī tagadnes un pagātnes celmā ir viena zilbe, neskaitot piedēkli un atgriezenisko galotni: *mest, nomest, uzmetties; likt, atlikt, notikties; rakt, aprakt, ierakties; glābt, paglābt, izglābties; bilst, piebilst*.

I konjugācijas darbības vārdus iedala 5 grupās.

1. grupa.

- 1) Sakne visos trīs celmos neatšķiras: *augt - augu - augu, sākt - sāku - sāku*.
- 2) Celmu saknēs mijas platais un šaurais *e, ē*: *mest* (šaurais *e*) - *metu* (platais *e*) - *metu* (šaurais *e*), *bēgt* (šaurais *ē*) - *bēgu* (platais *ē*) - *bēgu* (šaurais *ē*), *ņemt* (šaurais *e*) - *ņemu* (platais *e*) - *ņēmu* (šaurais *ē*).
- 3) Nenoteiksmes saknē *ī*, bet tagadnes un pagātnes saknēs *in*: *mīt - minu - minu*.
- 4) Nenoteiksmes saknē *ie*, bet tagadnes saknē *ej*, pagātnes saknē *ēj*: *liet - leju - lēju*.
- 5) Nenoteiksmes saknē *ī*, bet tagadnes un pagātnes saknē *ij*: *vīt - viju - viju*.

- 6) Līdzskaņu mija saknes beigās: *nākt - nāku - nācu, sist - situ - situ.*
  2. grupa. Celmos patskaņu mija: *cirpt - cērpu - cirpu, likt - lieku - liku.*
  3. grupa.
    - 1) Nenoteiksmes un tagadnes saknē ir šādas patskaņu mijas: *a - o, i - ie, i - i, u - ū: rakt - roku - raku, tikt - tieku - tiku, krist - krītu - kritu, just - jūtu - jutu.*
- 74**
- 2) Tagadnes celma ir skaņu kopas *aun* vai *ien*: *aut - aunu - āvu, sliet - slienu - slēju.*
  4. grupa. Tagadnes celms beidzas ar *j*: *glābt - glābju - glābu.* Šāds / tagadnes formās var _būt izraisījis līdzskaņu miju: *braukt - braucu - braucu, pūst - pūšu - pūtu, celt - ceļu - cēlu.*
  5. grupa. Tagadnes celms beidzas ar *-st-*: *kļūt - kļūstu - kļuvu, bilst - bilstu - bildu.*

OTRĀ KONJUGĀCIJA

Pie otrās konjugācijas pieder ar piedēkļiem *-a-, -ē-, -o-, -i-, -alē-, -alā-, -elē-, -uļo-* atvasināti darbības vārdi, kam tagadnes un pagātnes celmā ir vienāds zilbju skaits, bet nenoteiksmē ir vismaz divas zilbes: *es pašlaik runāju, rīkoju, režģiju, veldzēju, es vakaru runāju, rīkoju, režģiju, veldzēju.*

Otrās konjugācijas darbības vārdus iedala četrās grupās pēc tagadnes un pagātnes celmu piedēkļiem.

1. grupa: piedēklis *-āj-* (*domāt – domāju - domāju, runāt – runāju - runāju*).
2. grupa: piedēklis *-oj-* (*balsot - balsoju - balsoju, rīkot - rīkoju - rīkoju*).
3. grupa: piedēklis *-īj-* (*medīt - medīju - medīju, režģīt - režģīju - režģīju*).
4. grupa: piedēklis *-ej-* (*kavēt - kavēju - kavēju, veldzēt - veldzēju - veldzēju*).

TREŠĀ KONJUGĀCIJA

Pie trešās konjugācijas_ pieder ar piedēkļiem *-ā-, -ē-, -ī-, -inā-* atvasināti darbības vārdi, kam nenoteiksmē ir vismaz divas zilbes un pagātnes celmā par vienu zilbi vairāk nekā tagadnes celmā: *es pašlaik vēdinu, gaidu, gribu, es vakar vēdināju, gaidīju, gribēju.*

Trešās konjugācijas darbības vārdus iedala trīs grupās.

1. grupa: nenoteiksme beidzas ar *-ināt* (*audzināt - audzinu - audzināju, balināt - balinu - balināju, zināt - zinu - zināju*).
2. grupa: nenoteiksme beidzas ar *-It*, pagātnes celmā ir piedēklis *-ī/-* (*gaidīt - gaidu - gaidīju, lasīt - lasu - lasīju*).

75

3. grupa: nenoteiksme beidzas ar *-et*, pagātnes celma ir piedēklis *-ej-* (*gribēt - gribu - gribēju, sūdzēt - sūdzu - sūdzēju*). Šajā grupā ietilpst arī *dziedāt, raudāt*.

DARBĪBAS VĀRDU KONJUGĀCIJAS PARAUGI

Šie paraugi pārņemti no akadēmiskās «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas» 1. sēj. (682.—690. lpp.).

Darbības vārdi ņemti pa vienam no katras konjugāciju grupas: *mest* (I konj. 1. gr.), *likt* (I konj. 2. gr.), *rakt* (I konj. 3. gr.), *glābt* (I konj. 4. gr.), *bilst* (I konj. 5. gr.), *runāt* (II konj. 1. gr.), *rīkot* (II konj. 2. gr.), *režģīt* (II konj. 3. gr.), *veldzēt* (II konj. 4. gr.), *balināt* (III konj. 1. gr.), *raisīt* (III konj. 2. gr.), *sūdzēt* (III konj. 3. gr.).

Atgriezeniskās (refleksīvās) formas apzīmētas ar saīsinājumu «refl».

Trešās personas formas, kas ir vienādas vienskaitlī un daudzskaitlī, dotas tikai vienu reizi - aiz vienskaitļa 2. personas formām.

ĪSTENĪBAS IZTEIKSME

Vienkārša tagadne

es

tu

vīns, viņa, viņi, viņas

mēs

- *metu, lieku, _ roku, glābju, bilstu^ runāju, rīkoju, režģiju, veldzēju, balinu, raisu, sūdzu*; refl. - *metos, liekos, rokos, glābjos, runājos, rīkojos, režģijos, veldzējos, balinos, raisos, sūdzos*

- *met, liec, roc, glāb, bilsti, runā, rīko, režģi, veldzē, balini, raisi, sūdzi*; refl. - *meties, liecies, rocies, glābies, runājies, rīkojies, režģījies, veldzējies, balinies, raisies, sūdzies*

- *met, liek, rok, glābj, bilst, runā, rīko, režģi, veldzē, balina, raisa, sūdz*; refl. - *metas, liekas, rokas, glābjas, runājas, rīkojas, režģijas, veldzējas, balinās,*

raisās, sūdzas

- *metam, liekam, rokam, glābjam, bilstam, runājam, rīkojam, režģījam,*

veldzējam, balinām, raisām, sūdzam; refl. - metamies, liekamies, rokamies, glābjamies, runājamies, rīkojamies, režģījamies, veldzējamies, balināties, raisāties, sūdzamies

76

jūs - metat, liekat, rokat, glābjat, bilstai, runājat, rīkojat, režģījat, veldzējat, balināt, raisāt, sūdzat; refl. - metaties, liekaties, rokaties, glābjaties, runājaties, rīkojaties, režģījaties, veldzējaties, balināties, raisāties, sūdzaties

Vienkāršā pagātne

es - metu, liku, raku, glābu, bildu, runāju, rīkoju, režģīju, veldzēju, balināju, raisīju, sūdzēju; refl. - metos, likos, rakos, glābos, runājos, rīkojos, režģījos, veldzējos, balinājos, raisījos, sūdzējos^

tu - meti, liki, raki, glābi, bildi, runāji, rīkoji, režģīji, veldzēji, balināji, raisīji, sūdzēji; refl. - meties, likies, rakies, glābies, runājies, rīkojies, režģījies, veldzējies, balinājies, raisījies, sūdzējies

viņš, - meta, lika, raka, glāba, bilda, runāja, rīkoja, režģīja,

viņa, veldzēja, balināja, raisīja, sūdzēja; refl. - metās,

viņi, likās, rakās, glābās, runājās, rīkojās, režģījas, vel-

viņas dzejās, balinājās, raisījās, sūdzējās

mēs - metām, likām, rakām, glābām, bildām, runājām, rīkojām, režģījām, veldzējām, balinājām, raisījām, sūdzējām; refl. - metamies, likāmies, rakāmies, glābāmies, runājāmies, rīkojāmies, režģījāmies, veldzējāmies, balinājāmies, raisījāmies, sūdzējāmies

jūs - metāt, likāt, rakāt, glābāt, bildāt, runājāt, rīkojāt, režģījāt, veldzējāt, balinājāt, raisījāt, sūdzējāt; refl. - mētāties, līkāties, rakāties, glābāties, runājāties, rīkojāties, režģījāties, veldzējāties, balinājāties, raisījāties, sūdzējāties

Vienkāršā nākotne

es - metīšu, likšu, rakšu, glābšu, bildīšu, runāšu, rīkošu, režģīšu, veldzēšu, balināšu, raisīšu, sūdzēšu; refl. - metīšos, likšos, rakšos, glābšos, runāšos, rīkošos, režģīšos, veldzēšos, balināšos, raisīšos, sūdzēšos tu - metīsi, liksi, raksi, glābsi, bildīsi, runāsi, rīkosi, režģīsi, veldzēsi, balināsi, raisīsi, sūdzēsi; refl. - metīsies, līksies,

raksies, glābsies, runāsies, rīkosies, režģīsies, veldzēsies, balināsies, raisīsies, sūdzēsies **viņš,** - metīs, līks, raks, glābs, bildīs, runās, rīkos, režģīs, **viņa,** veldzēs, balinās, raisīs, sūdzēs; refl. - metīsies, līksies,

viņi, sies, raksies, glābsies, runāsies, rīkosies, režģīlsies,

viņas veldzēsies, balināsies, raisīsies, sūdzēsies

77

metīsim, liksim, raksim, glābsim, bildīsim, runāsim, rīkosim, režģīsim, veldzēsim, balināsim, raisīsim, sūdzēsim; refl. - metīsimies, liksimies, raksimies, glābsimies, runāsimies, rīkosimies, režģīsimies, veldzēsimies, balināsimies, raisīsimies, sūdzēsimies
metīsīt (metīsiet), liksīt (likšiet), raksīt (raksiet), glābsīt (glābsiet), bildīsīt (bildīšiet), runāsīt (runāšiet), rīkosīt (rīkošiet), režģīsīt (režģīšiet), veldzēsīt (veldzēšiet), balināsīt (balināšiet), raisīsīt (raisīšiet), sūdzēsīt (sūdzēšiet); refl. - metīsities (metīšities), tiksities (tikšities), rūksities (rūkšities), glābsities (glābšities), runāsities (runāšities), rīkosities (rīkošities), režģīsities (režģīšities), veldzēsities (veldzēšities), balināsities (balināšities), raisīsities (raisīšities), sūdzēsities (sūdzēšities)

Saliktā tagadne

es esmu, tu esi, viņš, viņa ir - *metis, metusi, līcis, likusi, racis, rakusi, glābis, glābusi, bildis, bildusi, runājis, runājusi, rīkojis, rīkojusi, režģījis, režģījusi, veldzējis, veldzējusi, balinājis, balinājusi, raisījis, raisījusi, sūdzējis, sūdzējusi; refl. - meties, metusies, līcies, likusies, racies, rakušies, glābies, glābušies, runājies, runājusies, rīkojies, rīkojusies, režģījies, režģījusies, veldzējies, veldzējusies, balinājies, balinājusies, raisījies, raisījusies, sūdzējies, sūdzējusies*
mēs e s a m, jūs e s a t, viņi, viņas i r - *metuši, metušas, likuši, likušas, rakuši, rakušas, glābuši, glābušas, bilduši, bildušas, runājuši, runājušas, rīkojuši, rīkojušas, režģījuši, režģījušas, veldzējuši, veldzējušas, balinājuši, balinājušas, raisījuši, raisījušas, sūdzējuši, sūdzējušas; refl. - metušies, metušās, likušies, likušās, rakušies, rakušās, glābušies, glābušās, runājušies, runājušās, rīkojušies, rīkojušās, režģījušies, režģījušās, veldzējušies, veldzējušās, balinājušies, balinājušās, raisījušies, raisījušās, sūdzējušies, sūdzējušās*

Saliktā pagātne

es biju, tu b i j i, viņš, viņa bija, mēs bijām, jūs bijāt, viņi, viņas bija saistījumā ar divdabja formām kā saliktajā tagadnē (*es biju metis, metusi, tu biji metis, metusi uti.*)

78

Saliktā nākotne

es būšu, tu būsi, viņš, viņa būs, mēs būsim, jūs būsit (būšiet), viņi, viņas būs saistījumā ar divdabja formām kā saliktajā tagadnē (*es būšu*

metis, metusi, tu būsi metis, metusi utt.)

Pavēles izteiksme

vienskaitļa 2. persona - *met, liec, roc, glāb, bilsti, runā, rīko, režģī, veldzē, balini, raisi, sūdzi*; refl. - *meties, liecies, rocies, glābies, runājies, rīkojies, režģījies, veldzējies, balinies, raisies, sūdzies*

3. persona - *lai met, liek, rok, glābj, bilst, runā, rīko, režģī, veldzē, balina, raisa, sūdz*; refl. - *lai metas, liekas, rokas, glābjas, runājas, rīkojas, režģijas, veldzējas, balinās, raisās, sūdzas*

daudzskaitļa 1. persona - *metīsim, liksim, raksim, glābsim, bildīsim, runāsim, rīkosim, režģīsim, veldzēsim, balināsim, raisīsim, sūdzēsim* (vai *metam, liekam, rokam* utt.); refl. - *metīsimies, liksimies, raksimies, glābsimies, runāsimies, rīkosimies, režģīsimies, veldzēsimies, balināsimies, raisīsimies, sūdzēsimies* (vai *metamies, liekamies, rokamies* utt.)

daudzskaitļa 2. persona - *metiet, lieciet, roci, glābiet, bilstiet, runājiet, rīkojiet, režģījiet, veldzējiet, baliniet, raisiet, sūdziet*; refl. - *metieties, liecieties, rocieties, glābieties, runājieties, rīkojieties, režģījieties, veldzējieties, balinieties, raisieties, sūdzieties*

Vēlējuma izteiksme

Vienkāršā tagadne

visās personās - *mestu, liktu, raktu, glābtu, bilstu, runātu, rīkotu, režģītu, veldzētu, balinātu, raisītu, sūdzētu*; refl. - *mestos, liktos, raktos, glābtos, runātos, rīkotos, režģītos, veldzētos, balinātos, raisītos, sūdzētos*

Saliktā tagadne

visās personās - *būtu* saistījumā ar divdabja formām kā īstenības izteiksmes saliktajā tagadnē (*es būtu metis, metusi, tu būtu metis, metusi* utt.)

79

Atstāstījuma izteiksme

Vienkāršā tagadne

visās personās - *metot, liekot, rokot, glābjot, bilstot, runājot, rīkojot, režģījot, veldzējot, balinot, raisot, sūdzot*; refl. - *metoties, liekoties, rokoties, glābjoties, runājoties, rīkojoties, režģījoties, veldzējoties,*

balinoties, raisoties, sūdzoties

Vienkāršā nākotne

visās personās - *metīšot, likšot, rakšot, glābšot, bildīšot, runāšot, rīkošot, režģīšot, veldzēšot, balināšot, raisīšot, sūdzēšot*; refl. - *metīšoties, tikšoties, rūkšoties, glābšoties, runāšoties, rīkošoties, režģīšoties, veldzēšoties, balināšoties, raisīšoties, sūdzēšoties*

S a liktā tagadne

visās personās - *esot* saistījumā ar divdabja formām kā īstenības izteiksmes saliktajā tagadnē (*es esot metis, metusi, tu esot metis, metusi* utt.)

Saliktā nākotne

visās personās - *būšot* saistījumā ar divdabja formām kā īstenības izteiksmes saliktajā tagadnē (*es būšot metis, metusi, tu būšot metis, metusi* utt.)

Atstāstījuma izteiksmes pavēles paveids visās personās - *lai metot, liekot, rokot, glābjot, bilstot, runājot, rīkojot, režģījot, veldzējot, balinot, raisot, sūdzot*; refl. - *metoties, liekoties, rokoties, glābjoties, runājoties, rīkojoties, režģījoties, veldzējoties, balinoties, raisoties, sūdzoties*

Vajadzības izteiksme

Vienkāršā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām - (ir) jāmet, jāliek, jārok, jāglābj, jābilst, jārunā, jārīko, jārežģī, jāveldzē, jābalina, jāraisa, jāsūdz; refl. - *jāmetas, jāliekas, jarokas, jāglābjas, jārunājas, jārīkojas, jārežģījas, jāveldzējas, jābalinās, jāraisās, jāsūdzas*

Vienkāršā pagātne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām bija saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man bija jāmet, tev bija jāmet* utt.)

80

Vienkārša nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām būs saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man būs jāmet, tev būs jāmet* utt.)

Saliktā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām ir b i j is saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man ir bijis jāmet, tev ir bijis jāmet* utt.)

Saliktā pagātne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām bija bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man bija bijis jāmet, tev bija bijis jāmet* utt.)

utt.)

Saliktā nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, _ viņām būs bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (man būs bijis jāmet, tev būs bijis jāmet utt.)

Vajadzības izteiksmes vēlējuma paveids

Vienkāršā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām būtu saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (man būtu jāmet, tev būtu jāmet utt.)

Vienkāršā pagātne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām būtu bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (man būtu bijis jāmet, tev būtu bijis jāmet utt.)

Vajadzības izteiksmes atstāstījuma paveids Vienkāršā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām esot saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (man esot jāmet, tev esot jāmet utt.) vai man jāmetot, jāliekot, jārokot utt; refl. - man esot jāmetas, jāliekas, jārokas utt. vai man jāmetoties, jāliekoties, jārokoties utt.

Vienkāršā nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām būsot saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (man būsot jāmet, tev būsot jāmet utt.)

81

Salikta tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām esot bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (man esot bijis jāmet, tev esot bijis jāmet utt.)

Saliktā nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem viņām būsot bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (man būsot bijis jāmet, tev būsot bijis jāmet utt.)

Ciešamas kārtas konjugācijas paraugs

Paraugam izmantots darbības vārds *slavēt*

Īstenības izteiksme

Vienkāršā tagadne

es tieku slavēts, slavēta tu tiek slavēts, slavēta viņš tiek slavēts viņa tiek slavēta mēs tiekam slavēti, slavētas jūs tiekat slavēti, slavētas viņi tiek slavēti viņas tiek slavētas

Vienkāršā pagātne

*es tiku slavēts, slavēta tu tiki slavēts, slavēta viņš tika slavēts viņa tika
slavēta mēs tikām slavēti, slavētas jūs tikāt slavēti, slavētas viņi tika
slavēti viņas tika slavētas*

*Vienkāršā nākotne es tikšu slavēts, slavēta tu tiksī slavēts, slavēta viņš
tiks slavēts viņa tiks slavēta mēs tiksim slavēti, slavētas*

82

jūs tiksīt (tiksiet) slavēti, slavētas viņi tiks slavēti viņas tiks slavētas
Saliktā tagadne

*es esmu slavēts, slavēta tu esi slavēts, slavēta viņš ir slavēts viņa ir
slavēta mēs esam slavēti, slavētas jūs esat slavēti, slavētas viņi ir slavēti
viņas ir slavētas*

Saliktā pagātne

*es biju slavēts, slavēta tu biji slavēts, slavēta viņš bija slavēts viņa bija
slavēta mēs bijām slavēti, slavētas jūs bijāt slavēti, slavētas viņi bija
slavēti viņas bija slavētas*

Saliktā nākotne

es būšu slavēts, slavēta

tu būsi slavēts, slavēta

viņš būs slavēts

viņa būs slavēta

mēs būsim slavēti, slavētas

jūs būsīt (būsiet) slavēti, slavētas

viņi būs slavēti

viņas būs slavētas

Pavēles izteiksme

vienskaitļa 2. persona - *topi* (vai *esi*) *slavēts, slavēta* vienskaitļa 3.

persona - *lai top* (vai *lai tiek*) *slavēts, slavēta* daudzskaitļa 1. persona -

tapsim (vai *būsim*) *slavēti, slavētas* daudzskaitļa 2. persona - *topiet* (vai

esiet) *slavēti, slavētas* daudzskaitļa 3. persona - *lai top* (vai *lai tiek*)

slavēti, slavētas

6*

83

Vēlējuma izteiksme

Vienkāršā tagadne

es tiktu (vai *taptu*) *slavēts, slavēta tu tiktu* (vai *taptu*) *slavēts, slavēta*
viņš tiktu (vai *taptu*) *slavēts viņa tiktu* (vai *taptu*) *slavēta mēs tiktu* (vai
taptu) *slavēti, slavētas jūs tiktu* (vai *taptu*) *slavēti, slavētas viņi tiktu* (vai
taptu) *slavēti viņas tiktu* (vai *taptu*) *slavētas*

Saliktā tagadne

es būtu slavēts, slavēta tu būtu slavēts, slavēta viņš būtu slavēts viņa būtu slavēta mēs būtu slavēti, slavētas jūs būtu slavēti, slavētas viņi būtu slavēti viņas būtu slavētas

Atstāstījuma izteiksme

Vienkāršā tagadne

es tiekot (vai topot) slavēts, slavēta tu tiekot (vai topot) slavēts, slavēta viņš tiekot (vai topot) slavēts viņa tiekot (vai topot) slavēta mēs tiekot (vai topot) slavēti, slavētas jūs tiekot (vai topot) slavēti, slavētas viņi tiekot (vai topot) slavēti viņas tiekot (vai topot) slavētas

Vienkāršā nākotne *es tikšot (vai tapšot) slavēts, slavēta tu tikšot (vai tapšot) slavēts, slavēta viņš tikšot (vai tapšot) slavēts viņa tikšot (vai tapšot) slavēta mēs tikšot (vai tapšot) slavēti, slavētas jūs tikšot (vai tapšot) slavēti, slavētas viņi tikšot (vai tapšot) slavēti viņas tikšot (vai tapšot) slavētas*

Saliktā tagadne

es esot slavēts, slavēta tu esot slavēts, slavēta viņš esot slavēts viņa esot slavēta mēs esot slavēti, slavētas jūs esot slavēti, slavētas viņi esot slavēti viņas esot slavētas

Saliktā nākotne

es būšot slavēts, slavēta tu būšot slavēts, slavēta viņš būšot slavēts viņa būšot slavēta mēs būšot slavēti, slavētas jūs būšot slavēti, slavētas viņi būšot slavēti viņas būšot slavētas

Vajadzības izteiksme

Ciešamās kārtas vajadzības izteiksmi veido *jātieks* (vai *jātop*) saistījumā ar pagātnes ciešamas kārtas divdabi: *man jātieks slavētam (slavētai), tev jātieks slavētam (slavētai)* utt.

Nekārtno darbības vardu būt, dot, iet konjugācija

Sājā pārskatā iekļauti arī daži atvasinājumi no nekārtnajiem darbības vārdiem: *nebūt, doties, saieties*.

Īstenības izteiksme

Vienkāršā tagadne

es - esmu, dodu, eju, neesmu, dodos, saejos

tu - esi, dod, ej, neesi, dodies, saejies
viņš, viņa, viņi, viņas - ir, dod, iet_f nav, dodas, saietas
mēs - esam/dodam, ejam, neesam, dodamies, saejamies
jūs - esat, dodat, ejat, neesat, dodaties, saejaties

84

85

Vienkāršā pagātne

es - biju, devu, gāju, nebiju, devos, sagājos
tu - biji, devi, gāji, nebiji, devies, sagājies
viņš, viņa, viņi, viņas - bija, deva, gāja, nebija, devās, sagājās
mēs - bijām, devām, gājām, nebijām, devāmies, sagājāmies
jūs - bijāt, devāt, gājāt, nebijāt, devāties, sāgājaties

Vienkāršā nā kotne

es - būšu, došu, iešu, nebūšu, došos, saiešos
tu - būsi, dosi, iesi, nebūsi, dosies, saiesies
viņš, viņa, viņi, viņas - būs, dos, ies, nebūs, dosies, saiesies
mēs - būsim, dosim, iesim, nebūsim, dosimies, saiesimies
jūs - būsit (būsiet), dosit (dosiet), iesit (iesiet), nebūsit (nebūsiet),
dosities (dosieties), saiesities (saiesieties)

Saliktā tagadne

es esmu, tu esi, viņš, viņa ir bijis, bijusi, devis, devusi, gājis, gājusi,
devies, devusies, sagājies, sagājušies
es neesmu, tu neesi, viņš, viņa nav bijis, bijusi
mēs esam, jūs esat, viņi, viņas ir bijuši, bijušas, devuši, devušas, gājuši,
gājušas, devušies, devušās, sagājušies, sagājušās
mēs neesam, jūs neesat, viņi, viņas nav bijuši, bijušas

Saliktā pagātne

es biju, tu biji, viņš, viņa bija, mēs bijām, jūs bijāt, viņi, viņas bija
saistījumā ar divdabja formām kā saliktajā tagadnē'
es neesmu, tu neesi, viņš, viņa nav bijis, bijusi
mēs neesam, jūs neesat, viņi, viņas nav bijuši, bijušas

Saliktā nākotne

es būšu, tu būsi, viņš, viņa būs, mēs būsim, jūs būsit (būsiet), viņi, viņas
būs saistījumā ar divdabja formām kā saliktajā tagadnē
es nebūšu, tu nebūsi, viņš, viņa nebūs bijis, bijusi
mēs nebūsim, jūs nebūsit (nebūsiet), viņi, viņas nebūs bijuši, bijušas

Pavēles izteiksme

vienskaitļa 2. persona - *esi, dod, ej, neesi, dodies, saejies*

3. persona - *lai ir, dod, iet, nav, dodas, saietas*

daudzskaitļa 1. persona - *būsim, dosim, iesim, nebūsim, dosimies, saiesimies* (vai *esam, dodam, ejam, neesam, dodamies, saejamies*)

daudzskaitļa 2. persona - *esiet, dodiet, ejiet, neesiet, dodieties, saejieties*

86

Vēlējuma izteiksme

Vienkāršā tagadne

visās personās - *būtu, dotu, ietu, nebūtu, dotos, saietos*

Saliktā tagadne

visās personās - *(ne)būtu* saistījumā ar divdabja formām kā īstenības izteiksme saliktajā tagadnē (*es būtu bijis, bijusi, tu būtu bijis, bijusi* utt.)

Atstāstījuma izteiksme

Vienkāršā tagadne

visās personās - *esot, dodot, ejot, neesot, dodoties, saejoties*

Vienkāršā nākotne

visās personās - *būšot, došot, iešot, nebūšot, došoties, sa-iešoties*

Saliktā tagadne

visās personās - *būšot* saistījumā ar divdabja formām kā saliktajā tagadnē (*es esot bijis, bijusi, tu esot bijis, bijusi* utt.)

Saliktā nākotne

visās personās - *būšot* saistījumā ar divdabja formām kā īstenības izteiksmes saliktajā tagadnē (*es būšot bijis, bijusi, tu būšot bijis, bijusi* utt.)

Atstāstījuma izteiksmes pavēles veids

visās personās - *lai esot, dodot, ejot, neesot, dodoties, saejoties*

Vajadzības izteiksme

Vienkāršā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām - (i r) jābūt, jādod, jāiet, nav jābūt, jādodas, jāsaietas

Vienkāršā pagātne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne)bija saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man bija jābūt, tev bija jābūt* utt.)

Vienkāršā nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (n e) b u s saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man būs jābūt, tev būs jābūt* utt.)

87

Saliktā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām ir (nav) bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man ir bijis jābūt, tev ir bijis jābūt* utt.)

Saliktā pagātne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne) bija saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man bija bijis jābūt, tev bija bijis jābūt* utt.)

Saliktā nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne) būs bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man būs bijis jābūt, tev būs bijis jābūt* utt.)

Vajadzības izteiksmes vēlējuma paveids

Vienkāršā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne) būtu saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man būtu jābūt, tev būtu jābūt* utt.)

Vienkāršā pagātne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne) būtu bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man būtu bijis jābūt, tev būtu bijis jābūt* utt.)

Vajadzības izteiksmes atstāstījuma paveids

Vienkāršā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, Jums, viņiem, viņām (ne) esot saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man esot jābūt, tev esot jābūt* utt.)

Vienkāršā nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne) būšot saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man būšot jābūt, tev būšot jābūt* utt.)

Saliktā tagadne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne) esot bijis saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man esot bijis jābūt, tev esot bijis jābūt* utt.)

Saliktā nākotne

man, tev, viņam, viņai, mums, jums, viņiem, viņām (ne) būšot bijis

saistījumā ar vienkāršās tagadnes formām (*man būšot bijis jābūt, tev būšot bijis jābūt* utt.)

88

DIVDABIS

Divdabis (participis) ir darbības vārda bezpersonas forma, kam ir darbības vārda un īpašības vārda vai apstākļa vārda pazīmes:

Krāšņas ir ziedošas ābeles.

Ābeles ziedot grezno dārzus.

Divdabim, tāpat kā citām darbības vārda formām, ir laiki, kārtas, veidi, bet nav izteiksmju un personu.

Ar īpašības vārdu divdabi saista tas, ka darbības vai stāvokļa nozīme tiek izpausta īpašības vai pazīmes veidā. Turklāt daļai divdabju ir tieksme adjektīvēties: *apmierinošas sekmes, peldošs ledus, sašaurinātas auga lapas.*

Tāpat kā apstākļa vārdi, divdabji var apzīmēt darbības laiku, veidu, cēloni u.tml.: *Dziedot nāca Jāņa bērni, Daudz laika var iztērēt, lieki runājot.* Daļai divdabju ir tieksme adverbivēties: *Beidzot darbs bija paveikts.* No divdabjiem var darināt apstākļa vārdus: *Darbs paveikts iespējami labi.*

Divdabju raksturojuma pamats ir

- 1) kārta: darāmā kārta (līdz ar atgriezeniskajām formām) un ciešamā kārta,
- 2) laiks: tagadne, pagātne,
- 3) lokāmība vai nelokāmība.

Divdabji aplūkoti pēc to izskaņām (finālēm) šādā secībā: *-ošs, -is, -ams, -ts, -dams, -ot, -am.*

-ošs, sieviešu dzimtē **-ošā**, noteiktās galotnes **-ošais, -ošā** - darāmās kārtas tagadnes divdabis, ko atvasina no tagadnes celma: *zied-ošs, zied-ošais ķipsis - zied-oša, zied-ošā ābele, zied-oši, zied-ošie ķirši - zied-ošas, zied-ošās ābeles.* Ja darbības vārda tagadnes celms beidzas ar š vai ž, tad sastopamas formas ar pagātnes celma līdzskani: *cieš-am - ciešošs* vai *ciet-ām - cietošs, spiež-am - spiežošs* vai *spied-ām - spiedošs.* Divdabi ar **-ošs** loka tāpat kā īpašības vārdus, piemēram, kā *svešs.* Divdabim retumis ir arī **atgriezeniskās** formas, bet tām nav visu locījumu:

Vīriešu dzimte

Sieviešu dzimte

Vienskaitlis

Ģ	-	mostošās
A	mostošos	mostošos
I	mostošos	mostošos
Daudzskaitlis		
N	mostošies	mostošās
Ģ	mostošos	mostošos
A	mostošos	mostošās

Divdabis ar *-ošs* apzīmē vai nu pastāvīgu pazīmi (*plūstošs ūdens*), vai arī kādā laikposmā esošu pazīmi (*degoša svece, spirdzinošs vējš*).

Valodas praksē jāievēro, ka šo divdabi lielākoties atvasina no darbības vārdiem nepārejošās nozīmēs: *stāvošs skatītājs, krītošs akmens, domājošs cilvēks* 'cilvēks, kam ir spēja domāt', *rakstoša ierīce* 'ierīce, kas paredzēta rakstīšanai'. Ieteicams vairīties no tādiem savienojumiem kā *vēstuli rakstošs zēns* (labāk: *zēns, kas raksta vēstuli*).

-is, sieviešu dzimtē **-usi**, noteiktās galotnes *-ušais, -usī*, retāk *-ušā* - darāmās kārtas pagātnes divdabis, ko atvasina no pagātnes celma: *noziedējis, noziedējušais ķirsis* - *noziedējusi, noziedējušā ābele, noziedējuši, noziedējušie ķirši* - *noziedējušas, noziedējušās ābeles*. Ja pagātnes celms beidzas ar *k* vai *g*", vairākos divdabja locījumos šie līdzskaņi mijas attiecīgi ar *c* vai *dz*: *vilk-ām* - *vīlc-is*, *lūdz-ām* - *lūdz-is*. Divdabim ir atgriezeniskās formas: *cēl-ies, cēl-usies*. Divdabjus ar *-is* loka šādi:

Nenoteiktā galotne

Vīriešu dzimte

Vienskaitlis

N	noziedēj-is	vīl-cis	cēl-ies
Ģ	noziedēj-uš-a	vīlk-uš-a	cēl-uš-ās
D	noziedēj-uš-am	vīlk-uš-am	-
A	noziedēj-uš-u	vīlk-uš-u	cēl-uš-os
I	noziedēj-uš-a	vīlk-uš-u	cēl-uš-os
L	noziedēj-uš-ā	vīlk-uš-ā	-

Daudzskaitlis

N	noziedēj-uš-i	vīlk-uš-i	cēl-uš-ies
Ģ	noziedēj-uš-u	vīlk-uš-u	cēl-uš-os
D	noziedēj-uš-iem	vīlk-uš-iem	-
A	noziedēj-uš-us	vīlk-uš-us	cēl-uš-os

I	noziedēj-uš-iem	vilk-uš-iem	-
L	noziedēj-uš-os	vilk-uš-os	-
Sieviešu dzimte			
Vienskaitlis			
N	noziedēj-usi	vilk-us-i	cēl-us-ies
Ģ	noziedēj-uš-as	vilk-uš-as	cēl-uš-ās
D	noziedēj-uš-ai	vilk-uš-ai	-
A	noziedēj-uš-u	vilk-uš-u	cēl-uš-os
I	noziedēj-uš-u	vilk-uš-u	cēl-uš-os
L	noziedēj-uš-ā	vilk-uš-ā	-
Daudzskaitlis			
N	noziedēj-uš-as	vilk-uš-as	cēl-uš-ās
Ģ	noziedēj-uš-u	vilk-uš-u	cēl-uš-os
D	noziedēj-uš-ām	vilk-uš-ām	-
A	noziedēj-uš-as	vilk-uš-as	cēl-uš-ās
I	noziedēj-uš-ām	vilk-uš-ām	-
L	noziedēj-uš-ās	vilk-uš-ās	-
Noteiktā galotne			
Vienskaitlis			
Vīriešu dzimte			
N	noziedēj-uš-ais	vilk-uš-ais	
Ģ	noziedēj-uš-ā	vilk-uš-ā	
D	noziedēj-uš-ajam	vilk-uš-ajam	
A	noziedēj-uš-o	vilk-uš-o	
I	noziedēj-uš-o	vilk-uš-o	
L	noziedēj-uš-ajā	vilk-uš-ajā	
V	noziedēj-uš-ais	vilk-uš-ais	
Sieviešu dzimte			
N	noziedēj-us-ī	vilk-us-ī	
Ģ	noziedēj-uš-ās	vilk-uš-ās	
D	noziedēj-uš-ajai	vilk-uš-ajai	
A	noziedēj-uš-o	vilk-uš-o	
I	noziedēj-uš-o	vilk-uš-o	
L	noziedēj-uš-ajā	vilk-uš-ajā	
V	noziedēj-us-ī	vilk-us-ī	
Daudzskaitlis			
Vīriešu dzimte			
N	noziedēj-uš-ie	vilk-uš-ie	

Ģ	noziedēj-uš-o	vilk-uš-o
D	noziedēj-uš-ajiem	vilk-uš-ajiem
A	noziedēj-uš-os	vilk-uš-os
I	noziedēj-uš-ajiem	vilk-uš-ajiem
L	noziedēj-uš-ajos	vilk-uš-ajos
V	noziedēj-uš-ie	vilk-uš-ie
Sieviešu dzimte		
N	noziedēj-uš-ās	vilk-uš-ās
Ģ	noziedēj-uš-o	vilk-uš-o
D	noziedēj-uš-ajām	vilk-uš-ajām
A	noziedēj-uš-ās	vilk-uš-ās
I	noziedēj-uš-ajām	vilk-uš-ajām
L	noziedēj-uš-ajās	vilk-uš-ajās
V	noziedēj-uš-ās	vilk-uš-ās

Divdabis ar -is apzīmē īstenotu, pabeigtu darbību, sasniegtu stāvokli:
*Koks ir nokaltis, Nokaltušais koks ir jānozāģē, Runātājs samulsis
 apklusā.*

Lietvārda nozīmi ir ieguvuši divdabji *kritušais, mirušais, pieaugušais,
 sapulcējušies* u. c.

-ams, -āms, sieviešu dzimtē - **ama, -āma**, noteiktās galotnes **-amais, -āmais, -ama, -āmā** - ciešamās kārtas tagadnes divdabis, ko atvasina no tagadnes celma: *pārdodams, pārdodamais ražojums - pārdodama, pārdodamā grāmata, pārdodami, pārdodamie ražojumi - pārdodamas, pārdodamās grāmatas; gaidāms, gaidāmais viesis - gaidāma, gaidāmā viesīga, gaidāmi, gaidāmie viesi - gaidāmas, gaidāmās viesīgas.*

Ar **-āms, -āma, -āmais, -āmā** divdabjus atvasina no III konjugācijas 1. un 2. grupas darbības vārdiem: *audzināt - audzināms, skaitīt - skaitāms.* Divdabi ar **-ams, -āms** loka tāpat kā īpašības vārdus, piemēram, *kā skaists.*

Divdabim ar **-ams, -āms** ir šādas galvenās nozīmes:

- 1) ciešamās kārtas nozīme - *slavējams darbs, pārdodama glezna, lasāms raksts,*
- 2) iespējamības nozīme - *dzerams ūdens, ēdamās sēnes,*
- 3) nepieciešamības, arī pieļaujamības nozīme - *cērtams koks, saudzējama ābele, neaizskaramie pārtikas krājumi.*

ir divdabji ar -ams): *nākamā* vai *nākošā diena*, *paliekami* vai *paliekoši iespaidi*, *pietiekams* vai *pietiekošs daudzums* u. tml.

-ts, sieviešu dzimte **-tā**, noteiktas galotnes **-tais**, **-tā** - ciešamās kārtas pagātnes divdabī, ko atvasina no nenoteiksmes celma: *atvērts*, *atvērtais žurnāls* - *atvērtā*, *atvērtā grāmata*, *atvērti*, *atvērtie žurnāli* - *atvērtas*, *atvērtās grāmatas*.

Divdabī ar **-ts** loka tāpat kā īpašības vārdu, piemēram, kā *rūgts*.

Šo divdabī atvasina lielākoties no darbības vārdiem pārejošās nozīmēs: *aicināts*, *bārts*, *likts*, *ņemts*, *zīmēts*. Retumis sastopami divdabji no darbības vārdiem nepārejošās nozīmēs: *diezgan ir staigāts*, *par ilgu gulēts*.

Divdabī ar **-ts** apzīmē darbību, kas ir paveikta pagātnē (*darbs padarīts pirms krēslas*) vai ir sākta pagātnē, bet vēl nav pabeigta (*Gājām uz priekšu*, *ceļabiedra nemitīgi skubināti*).

Dažreiz šiem divdabjiem nav ciešamās kārtas nozīmes: *dzimtā pilsēta*.

-dams, sieviešu dzimtē **-dama**, atgriezeniskās formas **-damies**, **-damās**.

Divdabī atvasina no nenoteiksmes celma. Mūsdienās tam ir tikai abu dzimšu un abu skaitļu nominatīva formas: *domādams* - *domādama*, *domādami* - *domādamas*; atgriezeniskajām formām *apdomādamies* - *apdomādamās* ir kā vienskaitļa, tā daudzskaitļa nozīmes (*viņš stāv apdomādamies* - *viņi stāv apdomādamies*, *viņa stāv apdomādamās* - *viņas stāv apdomādamās*). Tāpēc šo divdabī dēvē par daļēji lokāmu. Līdz 20. gadsimta sākumam ir lietots šī divdabja datīvs un akuzatīvs, kas tagad uzlūkojami par novecojušiem:

Vilniņu vērpdamai/ Miedziņš nāca

Tirgū jāju sirmus zirgus, / Pārjāj' stulbus, klibodamus.

Divdabī ar **-dams** lieto tāpat kā apstākļa vārdus, izņemot vietas apstākļa vārdus:

Iedami (laiks) *aplūkojām apkārtni*.

Stundu stāvu domādama (veids).

Aizkavējos, meklēdams (cēlonis) *dokumentus*.

-ot, atgriezeniskā forma **-oties**. Divdabī atvasina no tagadnes celma: *veļot* - *veļoties*, *smejot* - *smejoties*, tas ir nelokāms.

Divdabī ar **-ot** parasti lieto tāpat kā divdabī ar **-dams**: *Dziedot dzimu*, *dziedot augu*, / *dziedot mūžu nodzīvoju*.

93

-am, **-ām**, atgriezeniska forma **-āties**, **-amies**. Divdabī atvasina no tagadnes celma: *ceļam*, *peldam*, *ceļamies*, *peldamies*, tas ir nelokāms.

Ar *-ām/-āmes* divdabjus atvasina no III konjugācijas 1. un 2. grupas darbības vārdiem: *līdzināt - Ildzinām, skatīt - skatām, līdzināties - līdzināties, skatīties - skatāties*.

Divdabja apzīmētā darbība notiek vienā laikā ar kādu citu teikumā nosauktu darbību. Divdabim raksturīgs savienojums ar darītāja nosaukumu akuzatīvā:

Dzirdējām jau putnus dziedam.

Varēja jau dzirdēt putnus dziedam.

Ieraudzīju virs pamales mākoņus paceļamies.

DARBĪBAS VĀRDA PAREIZRAKSTĪBA

1. Darbības vārdiem, kas ietilpst III konjugācijas 1. un 2. grupā, ir garš *ā* tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnē (atgriezeniskajiem darbības vārdiem arī 3. personas galotnē) un divdabju izskaņās *-āms, -āties, -ām*:

es	<i>maču,</i>	<i>mačos</i>
tu	<i>māci,</i>	<i>mācies</i>
viņš	<i>māca,</i>	<i>mācās</i>
mēs	<i>mācām,</i>	<i>mācāties</i>
jūs	<i>mācāt,</i>	<i>mācāties</i>

divdabji - *mācāms, mācamies, mācām*

2. Galotne *-i* tagadnes vienskaitļa 2. personas formā ir

1) pirmās konjugācijas darbības vārdiem, kam tagadnes formās galotnes priekšā ir *-st-*, *-kļūsti, salsti*,

2) pirmās konjugācijas darbības vārdiem, kam nenoteiksmes saknē ir īss patskanis, tagadnes formu saknē - garš patskanis vai divskanis un galotnes priekšā *-p-*, *-/-* vai *-d-*, *-tapt - topi, krist - kriti, rast - rodi*,

3) trešās konjugācijas darbības vārdiem: *audzināt - audzini, lasīt - lasi, redzēt - redzi*.

3. Pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas galotne ir *-iet, -ieties*: *ejiet!, lasiet!, skatieties!*. Pirmās konjugācijas darbības vārdiem šī forma praktiski veidojama, vienskaitļa 2. personas formai pievienojot *-iet, -ieties* un nemainot tajā līdzskani vai šauro *e*: *cel! - celiet!, glāb! - glābiet!, ņem! - ņemiet!, lauz! - lauziet!*

94

4. Divdabī, kas beidzas ar *-dams, -damies*, izskaņas priekšā ir *z*, ja darbības vārda pagātnes formās ir *z, d* vai *t*: *lūza - lūzdams, veda — vezdams, meta- mezdams*.

Šīs izskaņas priekšā ir *s*, ja pagātnes formās ir *s*; *nesa - nesdams*.

5. Divdabī, kas beidzas ar *4s*, izskaņas priekšā ir tas pats līdzskanis, kas nenoteiksmes galotnes -/ priekšā: *vest - vests, mest - mests, gāzt - gāzts*.

APSTĀKĻA VĀRDS

Apstākļa vārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) pazīmes nozīme, 2) nelokāmība, 3) ierobežotas sintaktiskā lietojuma iespējas. Pazīmes nozīme nodrošina apstākļa vārda spēju raksturot darbību (*ātri skriet*) vai kādu citu pazīmi (*ļoti auksts laiks*).

Pazīmes, ko var izteikt ar apstākļa vārdu, saistītas ar jēdzieniem par kvalitāti (*stalti iet*), kvantitāti (*daudz iet*), veidu (*iet kājām*), vietu (*iet prom*), laiku (*iet vakar*) u. c.

Vārdus (vārdu savienojumus) *daudz*, *nedaudz*, *maz*, *mazāk*, *nemaz*, *vairāk*, *cik*, *necik*, *tik*, *cik necik* uzlūko par apstākļa vārdiem saistījumā ar darbības vārdiem, īpašības vārdiem vai apstākļa vārdiem. Bet, ja šie vārdi ir saistīti ar lietvārdiem, tad tos uzskata par nenoteiktajiem skaitļa vārdiem.

Apstākļa vārds ir nelokāma vārdšķira.

Teikumā apstākļa vārds parasti ir apstāklis:

Mēs gājām lēnām.

Tā ir ļoti laba grāmata.

Retāk apstāklis ir apzīmētājs - saistījumā ar lietvārdiem, kas apzīmē darītāju: *pāri cēlājs*, *žēli raudātāja*. Daži apstākļa vārdi kopā ar saitiņu var veidot izteiciēju: *Tas ir labi*. *Pavasaris ir klāt*.

Apstākļa vārda raksturošanai morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: apstākļa vārda leksisko nozīmju tipi, salīdzināmās pakāpes.

Apstākļa vārdu darināšana aplūkota 98. Ipp.

APSTĀKĻA VĀRDA LEKSISKO NOZĪMJU TIPI

Vispārinot apstākļa vārdu leksiskās nozīmes, tās iespējams apvienot septiņos tipos (septiņās grupās). No šāda viedokļa šķir 1) kvalitatīvos apstākļa vārdus, 2) mēra apstākļa vārdus,

95

3) veida apstākļa vārdus, 4) vietas apstākļa vārdus, 5) laika apstākļa vārdus, 6) cēloņa un nolūka apstākļa vārdus, 7) stāvokļa apstākļa vārdus.

KVALITATĪVIE APSTĀKĻA VĀRDI

Kvalitatīvie apstākļa vārdi apzīmē darbības kvalitāti: *asi*, *cieši*, *gaiši*, *stingri*, *dabiski*, *primitīvi*, *aktīvi*, *mīlīgi*, *puiciski*, *stalti*, *klusu*, *kā*, *tā*,

kaut kā u. c.

Šie apstākļa vārdi parasti ir saistīti ar darbības vārdiem: *Lapās klusu šalca lietus. Kā tu izlemsi, tā darīsim. Viņš ieskatījās pretimsēdētājam sejā asi un cieši.*

MĒRA APSTĀKĻA VĀRDI

Mēra apstākļa vārdi ir *diezgan, divreiz, drusku, gana, gandrīz, mazliet, pavisam, pilnīgi, puslīdz, vienreiz u. c.*, kā arī *daudz, maz, nedaudz, nemaz u. tml.* (saistījumā ar darbības vārdiem, īpašības vārdiem, apstākļa vārdiem).

Mēra apstākļa vārdi apzīmē

- 1) darbības kvantitāti, arī intensitāti (saistījumā ar darbības vārdiem) - *Viņa ir drusku nosirmojusi. Viņš solīja atdot otrtik. Remonts nav pavisam pabeigts. Viņi esot galīgi izlēmuši. Viņa mazliet samiedza acis,*
- 2) īpašības mēru vai pakāpi (saistījumā ar īpašības vārdiem vai apstākļa vārdiem) - *Vecais mētelis bija kļuvis drusku zaļgans. Grozu pielasīja diezgan ātri. Kājas kļuvušas brūnām smagas. Viņš iedziedājās galīgi nepareizi.*

VEIDA APSTĀKĻA VĀRDI

Veida apstākļa vārdi apzīmē veidu, kādā noris vai tiek veikta darbība (*kājām, braukšus, rikšiem, aulēkšiem, šķērsām, krustiem u. c.*): *Viņi salika rokas krustiem un izveidoja sē-dekliti. Zēns aizgūtnēm stāstīja par sacīkstēm.*

VIETAS APSTĀKĻA VĀRDI

Vietas apstākļa vārdi apzīmē darbības vietu vai virzienu: *ārā, iekšā, augšā, lejā, zemē, apkārt, kur, citur, kaut kur, nekur, pakal, pretī, priekšā, sānis, še, te, šepat, tepat, šur, tur, šur tur, turpat, kurp, šurp, turp, prom, mājup, vietumis, vienuviet, laukā u. c.*

96

Iekša neiesim, parunāsim lauka. Mazais tuntuļoja mātei pakal. Saliec visu lldzņemamo vienuviet. Neskaties apkārt! Sētai krāsa vietumis nolobījusies.

LAIKA APSTĀKĻA VĀRDI

Laika apstākļa vārdi apzīmē laika momentu vai laikposmu, kurā noris

darbība: *drīz, jau, laikus, kad, kaut kad, nu, pērn, pirmīt, rītā, rītdien, pirmdien, reiz, šoreiz, senāk, tad, šad tad, tagad, tūlīt, šopavasār, toziem, vakar, vēlāk, mūžam u. c.*

Rītā celsimies agri.

Tas noticis senāk.

Drīz jau beigsim darbu.

Istabā joprojām bija kluss.

CĒLOŅA UN NOLŪKA APSTĀKĻA VĀRDI

Cēloņa un nolūka apstākļa vārdi apzīmē cēloni vai nolūku: *kāpēc, tāpēc, kādēļ, tādēļ, kālab, tālab, kālabad, tālabad, kamdēļ, tamdēļ.*

Nereti vienus un tos pašus apstākļa vārdus lieto gan ar cēloņa, gan ar nolūka nozīmi.

Precizitātes labad ieteicams^

i 1) ar cēloņa nozīmi lietot *kāpēc, tāpēc* - *Kāpēc tu ' vēl kavējies? Tāpēc, ka ir vēl stunda laika,*

2) ar nolūka nozīmi lietot *kādēļ, tādēļ* - *Kādēļ tu krāj naudu? Tādēļ, lai nopirktu gleznu.*

STĀVOKĻA APSTĀKĻA VĀRDI

Stāvokļa apstākļa vārdi apzīmē psihisku stāvokli: *bail, brīv, vienalga, žēl* *Man ir bail. Man ir vienalga. Man ir žēl.*

APSTĀKĻA VĀRDU DAUDZNOZĪMĪBA

Dažiem apstākļa vārdiem ir vairākas nozīmes. 1. Laika un vietas nozīme: *Klausītājs retumis pamāj ar galvu un Izcirtumā retumis atstāti krūmi.*

97

_ 2. Vietas un veida nozīme saplūdusi apstākļa vārdiem *apkārt^ blakus, cauri, garām, klāt, prom, projām, augšup leju, iekša āra, šurp turp u. c.:* *iet cauri mežam, virzīties projām, staigāt šurp turp.*

»Nav vēlams lietot (izteiksmes neprecīzuma dēļ): 1) vietas apstākli *kaut kur laika* nozīmē - *satiksimies • kaut kur septembrī*; labāk - *satiksimies kaut kad septembrī,*

2) vietas _apstākli *turpat* ar veida apstākļu *gandrīz, aptuveni, apmēram* nozīmi - *Grāmata maksā turpat piecus latus*; labāk - *Grāmata maksā gandrīz (aptuveni, apmēram) piecus latus.*

APSTĀKĻA VĀRDA SALĪDZINĀMĀS PAKĀPES

Apstākļa vārdiem, kas ir atvasināti no īpašības vārdiem vai divdabjiem, ir salīdzināmās pakāpes - pamata, pārākā un vispārākā pakāpe.

Pārākā pakāpe beidzas ar *-ak*; vispārākā pakāpe tāpat beidzas ar *-ak*, bet vārda saknes priekšā ir *vis-*: *labi - labāk - vislabāk, tuvu - tuvāk - vistuvāk, skaisti - skaistāk - visskaistāk, klusu - klusāk - visklusāk, cienīgi - cienīgāk - viscienīgāk, maz - mazāk - vismazāk, labprāt - labprātāk - vislabprātāk, bīstami - bīstamāk - visbīstamāk, ieteicami - ieteicamāk - visieteicamāk, patīkami - patīkamāk - vispatīkamāk*.

Pārākā pakāpe, bet ne vispārākā pakāpe ir apstākļa vārdiem *labprāt - labprātāk, laikus - laikāk*.

Īpatnējas salīdzināmās pakāpes formas ir apstākļa vārdam *daudz*: *daudz - vairāk - visvairāk*.

APSTĀKĻA VĀRDU DARINĀŠANA

Daudzi apstākļa vārdi radušies no citu vārdšķiru vārdu formām (dažreiz zūdot to galotnēm): *gods - godam, brīdis - brīdi, vakars - vakar, laiks - laikus, vēls - vēlu, lēns - lēnām, divi - divatā, peldēt - peldus* u. c.

Jaunos apstākļa vārdus bieži darina, atvasinot ar galotni *-i* vai savienojot vārdus saliktenī.

98

Ar galotni *-i* apstākļa vārdus atvasina _

1) no īpašības vārdiem - *gaiši, daiļi, sāji, dzelžaini, militāri, eliptiski, epiforiski, feromagnetiski, džentlmeniski, metodoloģiski*,

2) no divdabjiem - *aicinoši, dārdoši, lūdzoši, nicinoši, vilinoši, manāmi, nesaprotami, ticami, dibināti, atklāti, neredzēti, nepārtraukti*.

Apstākļa vārdu salikteņu sastāvdaļas var veidot lietvārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, darbības vārdi: *diendienā* (no *dienu dienā*), *vietvietām* (*vietu vietām*), *labprāt* (*labu prātu*), *mazliet* (*mazu lietu*), *šogad* (*šo gadu*), *todien* (*to dienu*), *viņnedēļ* (*viņu nedēļu*), *nakamziem* (*nākamu ziemu*), *nākošnedēļ* (*nākošu nedēļu*), *pirmdien* (*pirmo dienu*), *tikdaudz* (*tik daudz*), *diezgan* (*dievs zina gan*).

Apstākļa vārda nozīme ir vārdu savienojumiem *kauļ^cik, kaut kā, kaut kad, kaut kur, cik necik, kā neka, šad tad, šā tā, šur tur*.

APSTĀKĻA VĀRDU PAREIZRAKSTĪBA

1. Kopā rakstāmi apstākļa vārdi,

1) kas sākas ar *jeb-, ne-, pa-, ar-, ik-*: *jebkad, jebkur, nekad, nekur, pavisam, papildnam, palaikam, arvien, ikreiz, ikdien* (bet *ik reizi, ik dienu*),

2) kas beidzas ar *-pat*: *tāpat, tepat, turpat*.

2. Šķirti rakstāmi apstākļa vārda savienojumi ar *kaut, diez, diezin, nez, nezin*: *kaut kad, kaut kur, kaut ka, diez kur, diezin kad, nez kā, nezin kur*.

3. Jāievēro dažu vārdu un vārdu savienojumu rakstība atkāra no to nozīmes.

papriekšu (laika nozīmē) - pa priekšu (vietas nozīmē): *Papriekšu viņa padzirdīja bērnu, tad pati padzērās. Puisēns lēkšoja mātei pa priekšu. neparko* (nekādi, nekādā zinā) - ne par ko: *Meitene ne-parko nebija pierunājama izstāstīt, kas skolā _ atgadījies. Bērns ir ļoti kluss, mierīgs, ne par ko neinteresējas.*

ne tik vien (apstākļa vārds) - ne tikvien - bet arī (saiklis) : *Kad sāksies īstais zemeņu laiks, atvedīšu tev no sava dārza ne tik vien ogu. Filma patika ne tikvien bērniem, bet arī vecākiem.*

4. Jāšķir apstākļa vārdi ar *-am* un *-ām, -ēm*.

Ar *-am* beidzas apstākļa vārdi, kas radušies no vīriešu dzimtes lietvārdiem, kā arī no nomena locījumu formām savienojumā ar *pa*: *mūžam, palaikam, papildnam, paretam, pavisam.*

7*

99

Ar *-am, -em* beidzas apstākļa vārdi, kas radušies no sieviešu dzimtes lietvārdiem vai no īpašības vārdiem: *kāja - kājām, reize - reizēm, lēns - lēnām, pilns - pilnām*. Izņēmums ir *aplam*.

5. Nedrīkst apstākļa vārdu *kad* lietot saikļa *ka* vietā. Abi vārdi šķir teikuma nozīmes:

Es zinu, kad viesi ieradīsies - Es zinu, ka viesi ieradīsies;

Ir noskaidrots, kad izrāde notiks - Ir noskaidrots, ka izrāde notiks.

Dažreiz *kad* un *ka* sajaukums var radīt saturā neskaidru teikumu: *Mēs nožēlojam to, kad (jābūt - ka) neesam lasījuši šo grāmatu.*

PRIEVĀRDS

Prievārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) attieksmes nozīme, 2) nelokāmība, 3) ierobežotas sintaktiskā lietojuma iespējas.

Prievārda attieksmes nozīme pamatos saistīta ar vietas un laika jēdzieniem: *koks aug pie mājas, ieradīsimes pēc stundas*. No vietas un

laika nozīmēm izveidojušās citas - abstraktākas nozīmes, piemēram, cēlonis (*starot aiz prieka*), ap-tuvenība (*ieradīsimies ap sešiem*).

Prievārds ir nelokāma vārdšķira.

Teikumā prievārds saista divus patstāvīgus vārdus, norādot uz attieksmēm starp šo vārdu nosauktajiem priekšmetiem, parādībām, darbībām, īpašībām: *iet pa ceļu, domas par dzīvi, nosēdās a i z mazajiem, lielāks par viņu, steidzoties u z darbu, tu ar māsu, nogriezās gar stūri, ieradās pirms pusnakts, sasēdās ap ugunskuru, iesmietles aiz prieka, liecināja pret viņiem, apstulba no ballēm.*

Prievārds neveido teikuma locekļus, bet ietilpst teikuma locekļī.

Prievārda savienojumu ar nomenu locījumu formām sauc par prievārdisku savienojumu jeb prepozicionālu savienojumu: *pēc stundas, uz mājām* u. tml.

Prievārda īpašības piemīt pusprievārdiem. Tie ir prievārda nozīmē lietoti apstākļa vārdi, kas atrodas patstāvīgā vārda priekšā un ir saistīti ar noteikta locījuma formu: *blakus viņam, cauri mežam, garām skolai, līdās mežam.*

100

Prievārda raksturošanai morfoloģija izmanto šādus j e-dzienus: novietojums, saistījums ar locījumu formām, nozīmes.

PRIEVĀRDU NOVIETOJUMS

Gandrīz visi prievārdi tiek novietoti patstāvīgā vārda priekšā: *aiz upes, ap pieminekli, ar smaidu, bez aprēķina, n o pārsteiguma, p a ceļu.*

Vienmēr aiz patstāvīgā vārda novietojami prievārdi *dēļ* un *labad*:

Darbs ieildzis strādnieka slimības dēļ.

Vecāki strādā bērnu labad.

Aiz patstāvīgā vārda novieto arī prievārdu *pēc*, ja tas norāda uz cēloni: *neiebilst pieklājības pēc.*

PRIEVĀRDU SAISTĪJUMS AR LOCĪJUMU FORMĀM

Prievārdi ir saistīti ar noteiktām locījumu formām. Vienskaitlī prievārdi saistās ar ģenitīva, datīva, akuzatīva vai instrumentāla locījumu formām. Daudzskaitlī gandrīz visi prievārdi¹ saistīti ar datīva un instrumentāla kopīgo formu, izņemot *dēļ*, *labad* un *pēc* (iemesla nozīmē), kas ir saistīti ar daudzskaitļa ģenitīvu.

Prievārdi saistās ar šādiem vienskaitļa locījumiem:

- 1) ar ģenitīvu - *aiz, apakš, bez, dēļ, iekš, iz, kopš, labad, no, pēc, pie, pirms, priekš, virs, zem, apakšpus, augšpus, ārpus, iekšpus, lejpus, otrpus, šaipus, viņpus, virspus,*
- 2) ar datīvu - *līdz,*
- 3) ar akuzatīvu - *ap, caur, gar, par, pār, pret, starp,*
- 4) ar datīvu vai akuzatīvu - *pa,*
- 5) ar instrumentāli - *ar,*
- 6) ar ģenitīvu vai akuzatīvu - *uz.*

PRIEVĀRDU NOZĪMES

Prievārdi galveno nozīmju apskatā kārtoti alfabētiskā secībā. Iekavās minēts locījums, ar ko prievārds ir saistīts. *aiz* (ar Ģ.) 1. Vieta aizmugurē, arī saskares vieta: *aiz-krist aiz rakstāmgalda, soļot vienam aiz otra.*

101

2. Tas, ko skar, tver: *paņemt bērnu aiz rokas, satvert spaini aiz stīpas.*

3. Iemesls: *klusēt aiz pārsteiguma, sastingt aiz bailēm.*

(ar A.) 1. Vieta kam apkārt: *sasēsties ap galdu, žogs ap māju.*

2. Lieluma, daudzuma, laika u. tml. aptuvenība: *sapulcē piedalās ap deviņdesmit cilvēku, ierasties ap pusnakti.*

(ar Ģ.) Vieta zem kā: *paslēpties apakš egles.* (ar Ģ.) Vieta apakšā:

apakšpus jumta. (ar I.) 1. Darbības veikšanas līdzeklis: *strādāt ar grābekļiem, rādīt ar roku, rakstīt ar zīmuli, braukt ar vilcienu.*

2. Pazīme: *pulkstenis ar dzeguzi, meitene ar bizi.*

3. Saistījums, saikne darbībā, attiecībās: *apspriesties ar kolēģiem, iepazīties ar kaimiņu.*

4. Laikposms: *justies labāk ar katru' dienu, ar pavasari dienas kļūst garākas.*

5. Darbības veids: *skatīties ar lepnumu, gaidīt ar nepacietību.*

6. Priekšmets, parādība, persona, uz ko ir vērsta darbība: *nodarboties ar sportu, lepoties ar savu māti.*

7. Sastāvs, saturs: *grāvis ar ūdeni, vāze ar rozi,*

8. Stāvoklis: *nav labi ar veselību, slimot ar sirdi.*

9. Vēlējums atvadu sveicienā: *ar labu nakti!*

(ar Ģ.) Vieta citur, aiz kā robežām: *izbraukt ārpus pilsētas.*

(ar Ģ.) Vieta augstāk par ko citu: *ūdens dīkt augšpus ceļgala.*

(ar Ģ.) 1. Trūkums, neesamība: *dokuments bez paraksta, zēns bez cepures, iztikt bez palīga, strādāt bez pārtraukuma, bez piecām minūtēm*

desmit.

2. Ļoti daudz, ilgi: *rūpju bez gala, atkārtot vienu un to pašu bez mēra.*
(ar A.) Virzība kam cauri (pārvarot šķēršļus): *līst caur krūmiem, skatīties caur aizsvīdušu logu.*

» Piezīme. Ja virzībai nav šķēršļu, lietojams prievārds *pa*: *iziet pa durvīm, izlēkt pa logu* (nevis *iziet caur durvīm, izlēkt caur logu*).

dēļ (ar Ģ. aiz vārda) 1. Cēlonis: *aizkavēties lietus dēļ, mosties agri paraduma dēļ.*

2. Tas, kā labā noris darbība: *uzupurējaties bērnu dēļ.*

3. Nolūks: *strādāt nākotnes dēļ.*

gar (ar A.) Vieta, kurai līdztekus kas virzās, atrodas,
noris: *noiet vairākus kilometrus gar krastu, sastādīt liepas gar šoseju, rīkoties gar dobi.*

iekš (ar Ģ., novecojis) Vieta kur iekša: *iekš mājas.*

iekšpus (ar Ģ.) Vieta iekšpusē: *stāvēt iekšpus pils mūra.*

iz (ar Ģ., novecojis) Tādas pašas nozīmes, kas prievārdam *no*:
Met zilganu dzirksteļu mirgas / Iz spēka pilnās sirds.

kopš (ar Ģ.) Laikposms, sākot ar kuru kas notiek, pastāv:
nesatīkties kopš vasaras, pastāvēt kopš simt gadiem.

labad (ar Ģ., aiz vārda) 1. Nolūks: *miera labad noklusēt.* 2. Tas,
kā labā noris darbība: *strādāt bērnu labad.*

lejpus (ar Ģ.) Vieta zemāk par ko citu: *peldēties upē lejpus aizsprosta.*

līdz (ar D.) 1. Vieta, uz ko virzās, kur beidzas virzība: *aiziet līdz jūrai, braukt līdz krustojumam.*

2. Laikposms, kurā kas beidzas: *Līdz gada pēdējai dienai palikusi nedēļa. Līdz izrādes sākumam bija vēl stunda laika.*

no (ar Ģ.) 1. Vieta, kur sākas virzība, izplatīšanās: *izkrist no ligzdas, iznākt no meža, skatīties no kalna, vēstis no pilsētas.*

2. Attālums, attiecība telpā: *būt tālu no ezera, stāvēt sānis no grupas, no mājas līdz upei ir viens kilometrs.*

3. Tas, kam ko nošķir, atdala: *viens no gājējiem, atdalīt graudus no pelavām, atbrīvot no amata.*

4. Sastāvdaļa kādā kopumā: *Šķīdums sastāv no ūdens un cukura.*

5. Laikposms, notikums, situācija, kurā kas sākas: *būt ceļā no paša rīta, saglabāt ziedus no svētdienas, pusdienas pārtraukums no diviem līdz trim.*

6. Izcelsmes, arī pastāvēšanas apstākļi, pamats, vieta: *radinieks no tēva puses, pazina no kaimiņu mājas, koks izaug no sēklas.*

1. Viela, materiāls, kas ir izmantots kā gatavošanai: *gredzens no zelta, celt māju no ķieģeļiem.*

8. Cēlonis: *apžilbt no saules, smaidīt no prieka.*

9. Tas, kas rada iespēju ko saņemt, iegūt: *iegūt ražu no dārza, saņemt padomu no drauga.*

103

10. Pārtraukts stāvoklis: *iztraucēt no miega.*

11. Tas, kas ierobežo, precizē: *analizēt parādību no filozofijas viedokļa.*
otrpus (ar Ģ.) Vieta pretējā pusē: *ganīt govīs otrpus upes.*

pa 1. (ar A.) Vieta, kur kas pārvietojas, norisinās:
staigāt pa parku, laipot pa pielijušu lielceļu, rotaļāties pa upmalu, daudzīt pa durvīm.

2. (ar A.) Virzība kam cauri (nepārvarot šķēršļus) : *izbraukt pa vārtiem, skatīties pa atvērtu logu.*

3. (ar A.) Attālums: *skatīties pa gabalu.*

4. (ar A.) Laikposms, situācija, kurā ko veic, kas norisinās: *strādāt pa dienu, izlasīt grāmatu pa vienu vakaru, braukt pa tumsu.*

5. (ar D.) Darbības veids: *nolikt darbarīkus pa tvērienam, pateikt pa jokam.*

6. (ar D.) Laikposms, kurā kas atkārtojas: *paskatīties, laiku pa laikam, ierunāties reizi pa reizei.*

par (ar A.) 1. Amats, sociālais stāvoklis: *strādāt par skolotāju, kļūt par ārstu, mācīties par agronomu, kļūt par tēvu.*

2. Psihiskās darbības objekts: *priecāties par dāvanu, spriest par jauno filmu, domāt par ceļojumu.*

3. Vērtējums, kvalificējums: *uzskatīt par labu, novērtēt darbu par teicamu.*

4. Vērtība, cena, samaksas veids, tas, kas ir maksāšanas objekts: *nopirkt grāmatu par latu, strādāt par naudu, palielināt cenu par desmit latiem, maksāt divi lati par kilogramu gaļas.*

5. Īpašības, pazīmes, daudzuma pārmērs: *mētelis par lielu, dēlis par īsu, ciemoties par ilgu.*

6. Tas, kas tiek salīdzināts ar ko: *brālis vecāks par māsu.*

7. Cēlonis: *saņemt sodu par pārkāpumu.*

8. Nolūks: *sacensties par pirmo vietu.*

9. Darbības veids, pazīme: *strādāt par trim. pār* (ar A.) 1.

Vieta, kur notiek virzība, izplatīšanās,
vieta, kur kas ir novietots (parasti no vienas malas, puses līdz otrai):
aiziet pār lauku, lidot pār mežu, lietus līst pār laukiem, tilts pār upi.
2. Pakļautība darbībai, ietekmei: *valdīt pār cii-vēkiem, vara pār valsti.*
pēc (ar Ģ.) 1. Laikposms, kam kas seko: *ienākt pēc
brīža, satikties pēc gada.*

104

2. Secība: *atpūsties pēc katra kilometra, sasveicināties ar visiem pēc
kārtas.*
3. Nolūks (parasti ko iegūt): *iet uz avotu pēc ūdens, sniegties pēc
ābola, ilgas pēc dzimtenes.*
4. Cēlonis: *parunāties pieklājības pēc.*
5. Pazīme, kas ir pamatā vērtējumam, iedalījumam: *saticīgs pēc
dabas, klasificēt pēc būtiskām pazīmēm.*
6. Tas, ar ko kas ir saskaņots, kam kas atbilst: *strādāt pēc sirdsapziņas,
ierasties pēc pavēles.*
7. Līdzība: *smaržot pēc ābola, dēls izskatās pēc tēva.*
pie (ar Ģ.) 1. Vieta, priekšmets u. tml kam klāt, kā
tuvumā: *stāvēt pie loga, piebraukt pie ezera.*
2. Tas, kam ko pievieno: *likt cukuru pie tējas.*
3. Tas, ar ko kādam ir noteiktas attiecības, noteikta saikne: *dzīvot pie
mātes, strādāt pie saimnieka.*
4. Darbība, kurā kāds iesaistās; tas, ko iesaista darbībā: *ķerties pie
darba, strādāt pie siena.*
5. Tas, ko satver, tas, ar ko satver: *turēties pie margas, paņemt bērnu
pie rokas, turēt suni pie ķēdes.*
6. Tas, kurā kas ietilpst, tiek ietverts: *ābeles pieder pie rožu dzimtas.*
7. Tas, kam kāds pielāgojas, ko iepazīst: *pierast pie jaunas situācijas.*
8. Laikposms, kas vēl nav sasniegts: *beigt darbu pie vakara.*
pirms (ar Ģ.) Laikposms, darbība, kam vēl nesākoties,
pastāv kāds cits laikposms, noris kāda cita darbība: *stunda pirms
nākamās dienas, pārbaude pirms starta.*
Piezīme. Prievārds *pirms* nav lietojams vietas nozīmē: *viņš stāvēja
pirms manis.*
pret (ar A.) 1. Tas, kas atrodas, virzas kam pretī: *braukt
pret kalnu, iet pret vēju, gulēt pret logu.*
2. Psihiskas darbības objekts: *naids pret nevīžību, pienākums pret
ģimeni, attieksme pret darbu.*

3. Tas, ko atvaira, novērš: *zāles pret gripu, patvērums pret lietus gāzi.*

105

4. Tas, kam aktīvi darbojas pretī: *cīnīties pret ienaidnieku, protests pret netaisnību.*

5. Apmaiņas objekts: *iegūt gleznu pret samaksu, izsniegt naudu pret parakstu.*

6. Aptuvenus laikposms, kas tuvojas: *beigt darbu pret vakaru.*

priekš (ar Ģ.) 1. Pirms: *aiziet priekš pusnakts.*

2. (parasti novecojis vai sarunvalodas stilā) Tas, kā labā ko dara, veic: *nekā neprasīt priekš sevis.*

starp (ar A.) Vieta kā vidū: *attālums starp laivu un krastu pieaug, justies kā starp divām ugunīm.*

šaipus (ar Ģ.) Vieta šajā pusē: *māja šaipus upes.*

uz (ar Ģ.) 1. Vieta, kam virsū kas atrodas vai pa ko kas virzās: *sēdēt uz krēsla, uzlēkt uz akmens.*

2. (ar A.) Vieta, uz kuru kas virzās: *iet uz mežu, peldēt uz krastu, braukt uz pilsētu.*

3. (ar A.) Laikposms, kas ir kam paredzēts: *uz brīdi iegriezties pie draudzenes.*

4. (ar A.) Darbības veids: *troksnis uz reizi apklust, iet uz pirkstgaliem.*

viņpus (ar Ģ.) Vieta viņā, otrā pusē: *apstāties viņpus krustojuma.*

virš (ar Ģ.) Vieta, kam virsū kas atrodas, virzās: *virš galda karājās lustra, virš meža parādījās mēness.*

viršpus (ar Ģ.) Norāda, ka kas atrodas virs kā: *viršpus ūdens pazib zivs.*

zem (ar Ģ.) 1. Vieta, kam apakšā kas atrodas, virzās: *eja zem pils, palīst zem sola.*

2. Cēlonis: *salīkt zem smaguma.*

SAIKLIS

Saiklim kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) savstarpēja saistījuma nozīme, 2) nelokāmība, 3) specifisks sintaktiskais lietojums. Savstarpējā saistījuma nozīme izriet no saikļa izmantojuma vārdu, salikta teikuma daļu, kā arī teikumu saistīšanai. Saiklis informē gan par sintaktiskajiem sakariem, gan arī par sintaktiskajām attiecībām:
Brālis u n māsa raksta.

106

Brālis raksta, bet masa lasa.

Brālis redz, ka masa lasa.

Brālis raksta. Un masa lasa.

Saiklis ir nelokāma vārdšķira.

Teikumā saikļus izmanto vārdu, teikuma sastāvdaļu saistīšanai. Saikļiem nav teikuma locekļu funkciju.

Saikļu raksturošanai morfoloģija izmanto šādus jēdzienus: saikļu uzbūve un saikļu nozīmes.

SAIKĻU UZBŪVE

Pēc uzbūves saikļi var būt vienkārši un salikti.

Vienkāršos saikļus veido viens vārds: *un, bet, jo, ja, ka, lai, tomēr, tikko, turpretī.*

Saliktos saikļus veido divi vārdi: *lai arī, kaut arī, kaut gan, tādēļ ka, tā ka.*

Pie saliktajiem saikļiem pieder arī divkāršie saikļi: *ne tikvien - bet arī, ne vien - bet arī, nevis - bet, ne tikai - bet arī, kā - tā, tiklab - kā arī.*

Ir saikļi, ko teikumā vienmēr lieto divas vai vairākas reizes: *gan - gan, ir - ir, jo - jo, ne - ne, nedz - nedz: Dārzā aug gan ābeles, gan bumbieres, gan ķirši.*

SAIKĻU NOZĪMES

Saikļiem ir divas pamatnozīmes - sakārtojums un pakārtojums. Šīs nozīmes atspoguļo divus sintaktisko sakaru veidus - sakārtojumu un pakārtojumu.

SAKĀRTOJUMA SAIKĻI

Sakārtojuma saikļi saista

1) vienlīdzīgus teikuma locekļus - *Putna perēklītis bija vīts no dažādām, gan pelēkām, gan zaļganām stūdzinām,*

2) salikta sakārtota teikuma daļas - *Gaisma aust lēnam, un n pelēkā krēsla grimst aiz parka kokiem,*

3) vienlīdzīgus palīgteikumus - *Tēvs redz, ka brālis raksta un ka masa lasa,*

4) teikumu ar tā iepriekšējo kontekstu (ar iepriekšējo teikumu tekstā) - *Svētdien mēs strādāsim dārzā. Un jums abiem būs jānāk palīgā.*

107

Sakārtojuma saikļi izsaka ne tikai sakārtojuma sakaru, bet arī

sintaktiskās attieksmes. Pēc tām šķir vienojuma, pretstatījuma, šķīruma un paskaidrojuma saikļus.

Vienojuma saikļi norāda uz vienojuma attieksmēm.

Vienojuma saikļi ir *un, arī, kā arī, ne vien - bet arī, tiklab - kā arī, ne tikai - bet arī, ne tikvien - bet arī, drīz - drīz, gan - gan, ir - ir, kā - tā, ne - ne, nedz - nedz, te - te, tik - tik*.

Visbiežāk lietotais vienojuma saiklis ir *un*.

Vienojuma saikļu lietojuma piemēri.

1. Starp vienlīdzīgiem teikuma locekļiem.

Pļava kā nosēta lielākiem u n mazākiem ciņiem.

Laborants kustējās veikli u n noteikti pie dažādiem aparātiem.

Skolas gadadienā bija ieradušies skolotāji, arī kādreizējie audzēkņi.

Talcinieki stādīja kokus, uzraka zemi, kā arī dedzināja pērnās lapas.

Par dāvanām priecājās ne vien bērni, bet arī tēvs.

Tiklab istabas, kā arī veranda bija uzposta svētkiem.

Krāsainie stikli lāsmoja drīz zili, drīz sarkani.

Lekciju klausījās gan skolotāji, gan audzēkņi.

Kā brālis, tā viņa sieva bija kaislīgi maksšķernieki.

Meitene par to apjautājusies i r šim, i r tam.

Ezerā vairs nav ne(dz) peldētāju, ne(dz) burātāju.

T e māte, t e meita mīloja ciemiņus.

T i k gudrs nācis, t i k nenācis.

2. Starp salikta sakārtota teikuma daļām.

Ziema iet uz beigām, u n gaisā jau jūtama pavasara elpa. Bērziem jau bija mazas lapiņas, arī košumkrūmi kļuva zaļāki.

Gan zēni priecājās, gan meitenēm priekšlikums patika.

I r saule spīdēja šovasar, i r lietūs lija.

N e(dz) pūta vēji, ne(dz) ezerā radās vilnīši.

Te atskanēja motora troksnis, te iestājās klusums.

3. Starp vienlīdzīgiem palīgteikumiem.

Lai gan temperatūra bija paaugstināta u n galva gluži smaga, viņa nolēma pēcpusdienā braukt uz apspriedi.

4. Starp teikumiem.

*Vējš klīdina mākoņus. Un pamazām sāk sildīt saule. **Pretstatījuma saikļi** norāda uz pretstatījuma attieksmēm. Pretstatījuma saikļi ir *bet, tomēr, taču, turpretī, turpretim, bet tomēr, ne - bet, nevis - bet*.*

108

Pretstatījuma saikļu lietojuma piemēri.

1. Starp vienlīdzīgiem teikuma locekļiem. *Gaidījām ciemiņu, bet nesagaidījām. Diena bija saulaina, tomēr auksta.*

Par tādiem niekiem nevis jāuztraucas, bet jāpasmaida.

2. Starp salikta sakārtota teikuma daļām. *Sniegs nokusis, bet laiks joprojām vēss.*

Meitene bija centusies, tomēr māte lika adījumu vēlreiz izārdīt.

Istabā bija silti, turpretī pagalmā valdīja sals.

Nevis šoferis kļūdījās, bet negadījumu izraisīja gājējs.

3. Starp teikumiem.

Sāka līt. Bet mēs gājām tālāk^ Sāka līt. Tomēr mēs gājām tālāk.

No notikuma pagājuši vairāki gadi. Taču to neviens nav aizmirsis.

Šķīruma saikļi norāda uz šķīruma attieksmēm.

Šķīruma saikļi ir vai, vai - vai, vai nu - vai (arī), jeb, vai.

Šķīruma saikļu lietojuma piemēri.

1. Starp vienlīdzīgiem teikuma locekļiem. *Šiem svētkiem noderētu rozes v a i^neļķes.*

Pazina mani vai (nu) neredzēja, vai (arī) negribēja redzēt.

Vai viņš jokoja (jeb) vai runā nopietni?

2. Starp salikta sakārtota teikuma daļām. *Rīt vai nu spīdēs saule, v a i līs lietūs.*

3. Starp vienlīdzīgiem palīgteikumiem.

Nav zināms, vai rīt spīdēs saule vai līs lietūs.

Paskaidrojuma saiklis jeb saista līdzīgas nozīmes vārdus (sinonīmus): *telefons jeb tālrunis, ragavas jeb kamanas, zemes bite jeb kamene, īpašības vārds jeb adjektīvs.*

PAKĀRTOJUMA SAIKĻI

Pakārtojuma saikļi saista salikta pakārtota teikuma daļas (palīgteikumu un virsteikumu), retumis arī teikuma locekļus.

Pakārtojuma saikļi izsaka ne tikai pakārtojuma sakaru, bet arī sintaktiskās attieksmes. Pēc tām šķir laika, pieļāvuma, nosacījuma, nolūka, cēloņa, seku, salīdzinājuma, pamatojuma saikļus.

Laika saikļi: *iekam(s), iekām(s), kamēr, kolīdz, kopš, līdz, līdzko, pirms, tiklīdz (kā).*

109

Iekams sēsties pie rakstāmgalda, viņa nosmailināja zīmuļus.

Vārnas arklu notupēja, kamēr puiši kājas āva.

Kolīdz (līdzko, tiklīdz, tiklīdz kā) ienācu dzīvokli, atskanēja tālruņa

zvans.

Jau pagājuši desmit gadi, kopš beidzu skolu.

Viņš berzēja aukstumā sastingušos pirkstus, līdz tajos atgriezās dzīvība.

Pieļāvuma saikļi: lai, kaut, lai gan, lai arī, kaut gan, kaut arī, jebšu (novecojis).

Lai kāda būs jaunā zina, viņa to uzņems mierīgi un ar cienu.

Lai gan jau bija vēls, neviens vēl nedomāja par atpūtu.

Lai arī par sportu viņa sevišķi neinteresējās, dēlam izdevās viņu šad tad aizvest uz stadionu.

Nolēmām izpeldēties, kaut gan (kaut arī) ūdens stipri vēss.

Mēs gājām pastaigāties, jebšu laiks bija auksts.

Nosacījuma saiklis: ja.

J a spīdēs saule, iesim pastaigāties.

Nolūka saiklis: lai.

Māte mani šņorēm sēja, lai es augu tieva, gara.

Cēloņa saikļi: tāpēc ka, tālab ka, tā kā, ka.

No viesībām viņš aizgāja agri, tāpēc ka jutās pārāk noguris pēc smagās dienas.

Tā kā diena bija lietaina, dārza svētki notika telpās.

Viņa lepojās, ka dēls izcīnījis pirmo vietu.

Seku saikļi: ka, tā ka.

Māte kļuvusi tik nervoza, ka uztraucas par katru nieku.

Spēcīgais vējš bija mitējies, tā ka par siltuma trūkumu istabā vairs nebija jāžēlojas.

Salīdzinājuma saikļi: kā, nekā, it kā, jo - jo. (Reizumis gramatikās šos vārdus uzskata par partikulām.)

Dzīvo kā kaķis ar suni.

Jānis ir garāks nekā Ivars.

Tas bija it kā brīnums.

Mazuļi kļuva jo dienas, jo nīprāki.

Viņš gribēja rīkoties, kā pats atzina par labāku.

Aizkavējamies ilgāk, nekā sākumā domāts.

Tu klausies, it kā pirmo reizi to dzirdētu.

Jo kaķi glauda, jo kupri ceļ.

Pamatojuma saiklis: jo.

Viņš aplusa, jo vairāk jau arī nebija ko teikt.

SAIKĻU PAREIZRAKSTĪBA

1. Šķirti rakstāmi saikļi: *kaut gan, kaut arī, lai gan, lai arī, tāpēc ka, tādēļ ka, it kā, tā kā, kā arī, ne vien - bet arī, ne tikai - bet arī, ne tikvien - bet arī.*
2. Kopā rakstāmi saikļi: *turpretī, turpretim, tiklīdz, līdzko, nekā, nevis.*

DAŽI SAIKĻU LIETOŠANAS GADĪJUMI

jeb - vai. Saiklis *jeb* saista nozīmē līdzīgus vārdus, parasti sinonīmus: *lietvārds jeb substantīvs, darbības vārds jeb verbs, racējcircenis jeb zemesvēzis.*

Turpretim saiklis *vai* saista nozīmē atšķirīgus vārdus: *lietvārds vai darbības vārds, grāmata vai žurnāls, rozes v a i neļķes.*

jebšu. Saiklis *jebšu* ir novecojis. Mūsdienās to var lietot stilistiskos nolūkos. Jāievēro, ka *jebšu* ir pieļāvuma saiklis, tātad ar nozīmi 'kaut gan': *Uzvilka pastalas, jebšu krietni novalkātas.* Kļūda ir lietot *jebšu* ar saikļu *jeb, vai* nozīmi.

ka. Nedrīkst saikli *ka* lietot apstākļa vārda *kad* vietā. Abi vārdi šķir teikuma nozīmes:

Es zinu, ka viesi ieradīsies - Es zinu, kad viesi ieradīsies.

Ir noskaidrots, ka izrāde notiks - Ir noskaidrots, kad izrāde notiks.

kā - nekā. Salīdzinājuma konstrukcijās saiklis *kā* lie-
Dažreiz *ka* un *kad* sajaukums var radīt saturā neskaidru teikumu: *Mēs nožēlojam to, kad (jābūt - ka) neesam lasījuši šo grāmatu.*

tojams teikumos, kuros ir noliegums. *Man nav labāk kā tev; saiklis nekā*

lietojams teikumos, kuros nav nolieguma: *Man ir labāk nekā tev.*

Lai neievieštu teikumā nevajadzīgu salīdzinājuma nozīmi, nav vēlams prievārdu *par* aizstāt ar *kā*: *strādā par skolotāju* (nevis - *strādā kā skolotājs*, pats būdams citas profesijas cilvēks).

tā ka - tā kā. Seku saiklis *tā ka* jāšķir no cēloņa saikļa *tā kā*:

111

Mēs bijām noguruši, tā ka vajadzēja atpūsties.

Tā kā bijām noguruši, mums vajadzēja atpūsties.

Palīgteikums, ko ievada *tā ka*, vienmēr atrodas aiz virsteikuma, bet palīgteikums, ko ievada *tā kā*, - virsteikuma priekšā.

PARTIKULA

Partikulai kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) niansētajā

nozīme, 2) nelokāmība, 3) ievērojami ierobežotas sintaktiskā lietojuma iespējas.

Partikula piešķir dažādas nozīmju nianšes vārdam vai teikumam:

To es kā noslēpumu pastāstīšu tikai tev.

Pamazām vien bija izravēta visa garā vaga.

Ik pavasari sākās lielie dārza darbi.

Diezin vai tavi vārdi viņai patika.

L a i jums labi veicas!

Kaut ātrāk paietu ziema!

Partikula ir nelokāma vārdšķira.

Teikumā partikula nav teikuma loceklis. Tās uzdevums ir papildināt teikuma saturu, kas izteikts ar patstāvīgajiem vārdiem.

Apgalvojuma, nolieguma, rosinājuma, vēlējuma partikulas nereti noder par modālo teikumu tipu pazīmi.

Partikulu raksturošanai morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: uzbūve, nozīmes un novietojums.

PARTIKULU UZBŪVE

Pēc uzbūves ir vienkāršās partikulas un partikulu kopas.

Vienkāršo partikulu veido viens vārds: *ar, arī, diezin, gan, ik, ir, it, itin, jā, jau, jel, jo, kā, kaut, lai, ne, nē, nezin, nu, pat, taču, tad, tik, tikai, vien, vis, vienīgi.*

Partikulu kopu veido divi vai trīs vārdi: *droši vien, gan jau, it kā, jā gan, jau gan, nu gan, gan jau nu.*

PARTIKULU NOZĪMES

Pēc nozīmes šķiramas divas partikulu grupas: niansētajās partikulas un modālās partikulas.

112

NIANSĒTAJĀS PARTIKULAS

Niansētajām partikulām ir šādas nozīmes: ierobežojums, nenoteiktība, vispārinājums, pastiprinājums, pastiprinājums vai pavājinājums.

Ierobežojuma partikulas: *tikai, vien, vienīgi.*

Es tikai pabeigšu vēstuli, tad iesim.

Nespried par cilvēku pēc šī viena gadījuma vien.

Ļaužu pilnajā telpā viņa acis meklēja vienīgi tumšmataino meiteni.

Nenoteiktības partikulas: *kaut, lai, vai.*

*Viesi var nākt kaut tūlīt, viss ir sagatavots.
Kas lai izdibina visus meiteņu noslēpumus.
Nesīsim kaķi uz klētiņu, tur peļu v a i cik.*

Vispārīgā juma partikula: *ik.*

Šai kokā ik pavasari apmetās uz dzīvi strazdu pāris.

Pastiprinājuma partikulas: *ar, arī, diemžēl, gan, ir, jau, jel, jo, pat, tad, taču, tak, tik, tikai, vien, vienīgi, vis, nu gan, jau nu gan.*

Vai tu dzirdi a r, ko es stāstu?

Izbraukumā nolēma piedalīties arī tētis.

Kaut kas viņu nospieda ir tagad.

Zel jau bija gan.

Paklusē j e l bridi!

Es tev piezvanīšu rit pat.

Nāc taču drīzāk!

Tu t ak esi pamatīgi apsaldējies.

Kas t i k nav piedzīvots!

Negribas vis nekur iet.

Nu gan mēs būsīm par vēlu.

Dubļainās kurpes jau nu gan varēji novilkt priekšnamā.

Pastiprinājuma vai pavājinājuma partikulas: *it, itin, jo.* Šīs partikulas atkāra no konteksta var izteikt gan pastiprinājumu, gan j)avājinājumu:

Pamazām kļuva itin vēsi.

Tur vairs it nekā nebija ko piebilst.

Agrāk viņš iegriezās pie mums jo bieži.

MODĀLĀS PARTIKULAS

Modālajam partikulām ir šādas nozīmes: apgalvojums, noliegums, apšaubāmība, jautājums, rosinājums, vēlējums. Modālās partikulas attiecas uz visu teikumu.

113

Apgalvojuma partikulas: *ja, ja gan.*

«Vai tev ir laiks?» - «Jā.»

«Vai tu atceries pagājušos Jānus?» - «Jā gan.»

Nolieguma partikulas: *nē, ne, nebūt* (ar uzsvērtu otro zilbi).

«Avīzi izlasīji?» - «Nē.»

Viņa nevarēja n e vārda izteikt.

Viņš nebūt nejutās vainīgs.

Jāievēro: 1) partikula *ne* noliedz vārdu vai aizstāj izlaistu noliegtu darbības vārdu - *nepateikt ne vārda; es * redzu, bet tu ne*, 2) partikula *nē* noliedz teikumu - «*Vai tev ir auksti?*» - «*N ē.*»

Apšaubāmības partikulas: *diezin, droši vien, nezin, varbūt.*

Diezin vai tik ātri temperatūra nokritis.

Bērni droši vien jau guļ.

Varbūt viņi nav vēl aizbraukuši.

Jautājuma partikula: *vai.*

Vai tev ēst negribas?

Rosinājuma partikulas: *lai, nu.*

L a i viņi iet!

Sēdieties n u pie galda!

Ej n u atpūties!

Vēlējuma partikulas: *kaut, kaut jel, lai.*

Kaut svētdien būtu labs laiks!

Kaut jel būtu klusējis!

Kas grib skaidru ūdentiņu, Lai smeļ akas dibenā.

PARTIKULU NOVIETOJUMS

Lielākā daļa partikulu var būt gan niansējamā vārda priekšā, gan aiz tā: *arī, gan, jel, lai, nu, pat, tak, taču, tikai, vai, vis.*

A r l mēs ieradāmies un Mēs a r l ieradāmies.

Bija ieradušies tikai daži viesi un Nu pagaidi tika i, palaidni!

Vienmēr vārda priekšā ir partikulas *ik, it(in), jo, kaut, ka, it kā, ne, tā.*

Kaut svētdien būtu labs laiks!

Viņi sapratās i t labi.

Vienmēr aiz vārda ir partikula *vien.*

Tu vien vēl neko neesi pamanījis.

114

PARTIKULU PAREIZRAKSTĪBA

1. Partikula *vis* rakstāma ar vienu *s*.
2. Kopā rakstāmas partikulas: *diemžēl, diezin, nebūt, varbūt.*[^]
3. Šķirti rakstāmas partikulas: *it kā, nu gan, gan jau, droši vien.*

IZSAUKSMES Vārds

Izsaukmes vārdam kā vārdšķirai raksturīgas šādas pazīmes: 1) skaniska signāla raksturs, 2) nelokāmība, 3) ievērojami ierobežotas

sintaktiskā lietojuma iespējas.

Izsaukmes vārdi ir skaniski signāli, kas vēstī par psihiskiem stāvokļiem - sajūtām, jūtām, gribu - vai kas attēlo kādas parādības. Nedz psihiskie stāvokļi, nedz parādības tieši apzīmētas netiek, tāpēc izsaukmes vārdi nozīmju ziņā parasti ir nenoteikti un to nozīme atklājas attiecīgajā kontekstā vai situācijā.

Izsaukmes vārds ir nelokāma vārdšķira.

Teikumā izsaukmes vārds parasti nav teikuma loceklis. Tā uzdevums ir pastiprināt teikuma emocionalitāti, gribas izpausmi, paust ar skaņām kādu parādību attēlojumu.

Izsaukmes vārds noder par izsaukuma teikuma pazīmi.

Izsaukmes vārdu raksturošanai morfoloģijā izmanto šādus jēdzienus: cilme, nozīmes.

IZSAUKSMES VĀRDU CILME

Pēc cilmes izsaukmes vārdi var būt

- 1) pirmatnīgi: *ā, ai, au, l, o, ū*;
- 2) darināti no citu vārdšķiru vārdiem: *dzi, klau, lūk, pag, re, skat*;
- 3) izveidoti no vārdu savienojumiem: *labrīt, labdien, labvakar, paldies* (no *palīdz dievs*).

Ir daži aizgūti izsaukmes vārdi: *bravo, hallo, fui, marš, čau*.

Pēc nozīmes šķiramas trīs izsaukmes vārdu grupas: 1) izsaukmes vārdi, kas izsaka sajūtas un jūtas, 2) izsaukmes vārdi, kas izsaka gribu, 3) izsaukmes vārdi, kas atdarina skanas.

Viens un tas pats izsaukmes vārds var izteikt dažādas, pat pretējas nozīmes. Piemēram, ar *ak* var izteikt sāpes (*Ak, kā man sāp galva!*), patīkamas izjūtas (*Ak, kā smaržo jasmīni!*).

8*

115

IZSAUKSMES VĀRDI, KAS IZSAKA SAJŪTAS UN JŪTAS

Nepatīkamas sajūtas un jūtas (sāpes, aukstumu, riebumu, bailes, dusmas, šausmas, bēdas, izmisumu) izsaka izsaukmes vārdi: *a, ā, ai, brr, eh, ek, fē, fu, pē, ū vai u. c.:*

Pē, cik negaršīgs!

Vai, kā izbijos!

Ak, liec mani mierā!

Eh, ko tur var darīt!

Patīkamas sajūtas un jūtas (labsajūtu, gandarījumu, prieku, sajūsmu, apbrīnu, sirsnību) izsaka izsauksmes vārdi *ā, ai, ak, eh, o, oho, vai: Ā, atcerējies gan vecu viru!*

Ai, cik te silti!

Ak tu manu suņukin!

O, kas jums par vērienu!

Dažādas jūtas (pārsteigumu, izbrīnu, izsmieklus, sašutumu, nicību, šaubas, vilšanos, atzinību, protestu) izsaka izsauksmes vārdi *ā, ahā, ak, bravo, eh, ek, fui, na, nu, vai:*

Ak viņai jau ir meita!

Eh, šis mūžīgais lietuss!

Nu, tu vēl tīri labi izskaties!

Bravo, tu nodziedāji lieliski!

IZSAUKSMES VĀRDI, KAS IZSAKA GRIBU

Šiem izsauksmes vārdiem izšķir trīs apakšgrupas: 1) rosinājuma izsauksmes vārdi, 2) sasaukšanās un uzrunas izsauksmes vārdi, 3) pieklājības frāzes.

1. Ar rosinājuma izsauksmes vārdiem pamudina veikt kādu darbību. Izsauksmes vārdus *āre, edz, lūk, paskat, palūk, rau, raug, re, skat, vei* lieto, pamudinot pievērst uzmanību kam redzamam:

Re, kas tur noticis?

Paskat, ko es dabūju!

Lūk, tur aiz ceļa likuma mums jāizkāpj!

Vei, kas par suni!

Ar izsauksmes vārdiem *āzi, klau* pamudina pievērst uzmanību kam dzirdamam: *Klau, kas tas par troksni?*

Ar izsauksmes vārdiem *aidā, hop, marš* pamudina iet, skriet, lēkt:

Marš, pie darba!

Aidā, uz priekšu!

Ar izsauksmes vārdiem *cst, kuš, šs, pag, stop* pamudina pārtraukt darbību:

Cst, lai viņš viens runā!

Kuš, nekā nevar dzirdēt!

Pag, kā tu teici?

Pavēles dzīvniekiem izsaka ar izsauksmes vārdiem *cip cip, si si, tek tek, tiš, šķic, nu, tprū, cui, puc.*

2. Ar sasaukšanās un uzrunas izsaukmes vārdiem aicina atbildēt vai pievērst uzmanību - *āzi, e, ei, hallo, hei, klau, nu, ml, oho, ū, vadzi: Tēti, u-ū! Ei, vai kāds ir iekšā? Klau, vai neesi manījis manu kolliju? Dzi, kad mēs brauksim beidzot?*

3. Ar pieklājības frāzēm izsaka novēlējumus, pateicas vai sasveicinās: *Vesels! Sveiks! Paldies! Labrīt! Labdien! Labvakar!*

IZSAUKSMES VĀRDI, KAS ATDARINA SKAŅAS

Ar šīs grupas izsaukmes vārdiem atdarina dzīvnieku balsis, dabas skaņas, dažādu norišu, darbību radītas skaņas: *ņau, vau, kikirigū, krā, civ, mū, dzin, pakš, šniku štiaku, bliukš, briku brāķu, klak, klunk, apčī, tŕū.*

SINTAKSE

JĒDZIENS PAR TEIKUMU

Teikums ir samērā patstāvīga valodiskās sazināšanās vienība, ar ko pauž domu, jūtu, gribas saturu un kam ir valodas likumu nosacīta gramatiskā uzbūve (jeb gramatiskā struktūra).

Nāc, paskaties pa logu - lielais bērzs sācis dzeltēt. Tātad rudens klāt.

Skumji. Vai tu atceries, cik strauji bērzs salapoja šopavasari?

Teikuma saturā runātājs vai rakstītājs (teikuma autors) atspoguļo kādu īstenības fragmentu un līdz ar to - savas psihiskās darbības rezultātu.

Iepriekš minētajos teikumos to saturs izriet no domas par rudens tuvošanos, emocionālām attieksmes (*skumji*) pret aizgājušo vasaru, atmiņām par aizgājušo pavasari.

No valodas viedokļa teikuma satura pamatu veido divu nojēgumu savienojums. Šie nojēgumi ir

- 1) predikāts - darbības, stāvokļa, pazīmes nojēgums, ko parasti izsaka ar darbības vārdu personas formā,
- 2) subjekts - nojēgums par darbības veicēju, stāvokļa izjutēju, par to, kam piemīt nosauktā pazīme; šo nojēgumu parasti izsaka ar lietvārdu vai lietvārda nozīmē lietotu vārdu («lietvārda aizstājēju»).

Cilvēks (subjekts) *strādā* (predikāts).

Bērni (subjekts) *priecājas* (predikāts).

Brālis (subjekts) *ir čakls* (predikāts).

Predikāta un subjekta savstarpējais saistījums veido galveno teikuma īpašību - predikativitāti.

Vārdi, ar ko ir nosaukts predikāts un subjekts, veido teikuma gramatisko centru:

Visi talcinieki strādā čakli.

Manas klasesbiedres brālis ir ļoti čakls.

Teikumā izpaužas ne vien predikāta un subjekta saistījums, bet arī runātāja vai rakstītāja attieksme pret šo saistījumu - modalitāte.

118

Modalitāte izriet no trim galvenajiem viedokļiem par predikāta un subjekta saistījumu.

1. Šo saistījumu var uzskatīt par

- 1) esošu: *Brālis raksta,*

2) neesošu: *Brālis neraksta*,

3) apšaubāmu: *Brālis rakstot, Brālis nerakstot, Brālis laikam raksta, Brālis laikam neraksta*.

2 Šo saistījumu var uzskatīt par zināmu vai arī par nezināmu. Pirmajā gadījumā informāciju par saistījumu var nodot citiem cilvēkiem: *Brālis raksta. Brālis neraksta*. Otrajā gadījumā informāciju var pieprasīt no citiem: *Vai brālis raksta? Vai brālis neraksta?*

3 Šo saistījumu var uzskatīt par vēl neesošu, bet nepieciešamu vai vēlamu. Tad teikumam ir, piemēram, šādas izteiksmes formas: *Brāli, raksti! Brāli, neraksti! Brāli, kaut tu rakstītu! Kaut brālis rakstītu!*

Teikuma gramatiskās uzbūves raksturošanai sintaksē izmanto divus galvenos jēdzienus: vienkāršs teikums, salikts teikums.

Sintakses praksē gramatisko uzbūvi «tīrā veidā» parasti neaplūko, jo uzbūve ir cieši saistīta ar saturu.

Sajā gramatikā teikuma apskatam ir šāda secība: 1) sintaktiskās pamatkonstrukcijas, 2) sintaktiskais saistījums un tā veidi, 3) vienkāršs teikums un teikuma locekļi, 4) salikts teikums, 5) teikuma modalitāte, 6) vārdu savienojumi (pielikumā).

SINTAKTISKĀS PAMATKONSTRUKCIJAS

Teikumi, kas atrodami valodas tekstos, ir daudzveidīgi gan satura, gan formas ziņā.

No šīs teikumu daudzveidības iespējams izsecināt sintaktiskās pamatkonstrukcijas - vienkāršus izteikumus, kas parāda visraksturīgākos vārdu savienojumus pašu nepieciešamāko domu paušanai.

Sintaktiskās pamatkonstrukcijas noder par pamatu detalizētākam sintakses parādību aplūkojumam.

Visbiežāk valodā izmanto 7 pamatkonstrukcijas.

1. Kvalitātes pamatkonstrukcijas norāda uz īpašības, pazīmes piemītību kādam subjektam:

Bērni ir čakli.

Galds ir liels.

119

Bērns raksta (t. i., bērnam piemīt īpašība - rakstītprasme). *Nātre dzeļ* (t. i., nātrei piemīt īpašība radīt attiecīgu kairinājumu).

2. Norises vai stāvokļa pamatkonstrukcijas norāda uz norisi vai

stāvokli, kas īstenojas, pastāv kādā konkrētā situācijā:

Ekskursanti brauc. Saule riet. Zāle aug. Skatītāji sēž. Bērns guļ.

3. Attieksmes pamatkonstrukcijas norāda uz darbības attieksmēm pret kādu priekšmetu, parādību, citu darbību, citu stāvokli.

Šīm pamatkonstrukcijām ir 4 paveidi.

1) Objekta pamatkonstrukcijas norāda uz darbības objektu.

Darbības objekts parasti ir

a) tas, ko rada darbības gaitā: *Zēns raksta vēstuli,*

Māte cep m aiz i,

b) līdzeklis, ar ko veic darbību: *Zēns raksta ar zīmuli,*

c) darbības adresāts - tas, kam ir paredzēts darbības rezultāts:

Dēls stāsta mātei,

d) darbības saturs:

Dēls stāsta par ekskursiju.

2) Norises kvalifikācijas pamatkonstrukcijas norāda uz norises vietu, laiku, kvalitāti u. tml. Šādās pamatkonstrukcijas ir darbības vārds, ko attiecīgajā nozīmē nemēdz lietot bez vietas, laika u. tml.

raksturojumiem:

Māja atrodas pie meža. Ceļinieks iznāk no meža. Bērni uzvedas pieklājīgi. Zirgs metas auļos.

3) Piederības pamatkonstrukcijas norāda uz kā piederību vai piemītību kam:

Man ir grāmatas. Zēnam ir māsa. Cilvēkiem Ir griba.

4) Vajadzības pamatkonstrukcijas norāda uz vajadzību, nepieciešamību:

Man jālasa grāmata.

120

Man vajag lasīt grāmatu.

Man ir nepieciešams izlasīt grāmatu.

4. Klasifikācijas pamatkonstrukcijas norāda uz kā piederību pie kādas grupas, uz kā iekļāvumu kādā sistēmā:

Meitene ir skolniece.

Tēvs ir ārsts.

Suns ir mājdzīvnieks.

5. Tāpatības (jeb identitātes) pamatkonstrukcijas norāda uz nojēgumu vienādumu, pilnīgu līdzību:

«Uguns un nakts» autors ir Rainis. «Baņutas» komponists ir Alfrēds

Kalniņš.

6. Nosaucošās pamatkonstrukcijas norāda uz kā konkrēto individuālo apzīmējumu:

Šādu iekārtu sauc par motoru. Šis cilvēks ir Jānis.

7. Eksistences pamatkonstrukcijas norāda uz kā esamību vai neesamību:

Latvijā ir pauguri.

Ir vakars.

Trokšņu nav.

Ir kluss (t. i., eksistē klusums).

Ir auksti (t. i., eksistē aukstums, aukstuma sajūta).

Svarīga pamatkonstrukciju vienība ir darbības vārds. Tā veido pamatkonstrukcijas centru. Darbības vārdam var pievienot citus vārdus pēc valodā izveidotām likumībām. Šīs likumības nosaka pievienošanas iespēju un pievienoto vārdu formu. Tāpēc, veidojot teikumus, *jāzina* ne vien vārdu nozīmes, bet arī to savienošanas nosacījumi.

Reālos tekstos pamatkonstrukcijām var būt tāda pati forma kā minētajos piemēros. Tomēr bieži vien vērojami **pamatkonstrukciju**

pārveidojumi.

1. Atkāra no teikuma satura darbības vārdam iespējamās dažādas formas: *Es rakstu vēstuli. Tu raksti vēstuli. Mēs esam rakstījuši vēstules. Brālis rakstot vēstuli. Vēstule tiek rakstīta* utt.

2. Vienā teikumā var iekļaut dažādu pamatkonstrukciju vienības, piemēram, no pamatkonstrukcijām *dēls raksta vēstuli, dēls raksta mātei, dēls raksta ar zīmuli* veidojas teikums *Dēls raksta mātei vēstuli ar zīmuli.*

3. Vienā teikumā var iekļaut divas vai vairākas viena un tā paša veida pamatkonstrukcijas vienības: *Brālis un māsa raksta vēstules.*

4. Atkāra no teikuma satura mainās pamatkonstrukciju vārdu secība: *Zēns raksta vēstuli, Vēstuli raksta zēns.*

121

5. Veidojot teikumu, pamatkonstrukciju var paplašināt, iekļaujot tajā vārdus («atribūtus»), kas nosauc priekšmetu, darbību utt. īpašības, pazīmes: *Mans čaklais brālis pašlaik cītīgi raksta ļoti garu vēstuli.* Atribūti (sintaksē tos parasti sauc par apzīmētājiem un apstākļiem) nemaina pamatkonstrukcijas uzbūves shēmu. Tie ir saturisks, bet ne konstruktīvs papildinājums teikumā.

SINTAKTISKAIS SAISTĪJUMS

Teikumā vārdi ir saistīti valodas likumiem atbilstošā veidā. Saistījums nodrošina teikumam noteiktu formu, kas palīdz uztvert teikuma saturu. Piemēram, teikumi *Brālis raksta vēstuli. Brālis raksta ar zīmuli* ir vieglāk saprotami nekā «teikumi» *Brālis rakstīt vēstule, Brālis rakstīt zīmulis*.

Sintaktisko saistījumu var aplūkot no diviem viedokļiem: no formas viedokļa un no satura viedokļa.

Saistījuma formu atspoguļo jēdziens «sintaktiskie sakari».

Saistījuma saturu atspoguļo jēdziens «sintaktiskās attiecības».

Sintaktiskie sakari un sintaktiskās attiecības ir savstarpēji saistītas. To nošķirums teikuma aplūkojumā ir nosacīts.

Sintaktisko saistījumu var aplūkot starp dažāda veida elementiem teikumā:

- 1) starp vārdiem - *Brālis raksta*,
- 2) starp vārdu grupām - *Daudz dienu pagājušajā vasarā es ar b r āli pavadīju, st r ādāj ot fermā* (saistījumi: *daudz dienu - pavadīju, es ar brāli - pavadīju, strādājot fermā - pavadīju*),
- 3) starp salikta teikuma sastāvdaļām - *Brālis raksta, bet viņa draugs lasa. Brālis raksta, ka drīz braukšot ciemos*.

SINTAKTISKIE SAKARI

Sintaktiskie sakari galvenokārt atspoguļo saistījuma formālās īpatnības, bet vienlaikus liecina arī par saistījuma satura niansēm.

Sintaktisko sakaru aplūkojumā jāievēro to izteikšanas līdzekļi, kā arī to veidi.

122

SINTAKTISKO SAKARU IZTEIKŠANAS LĪDZEKĻI

Sintaktisko sakaru izteikšanas līdzekļi ir vārdu morfoloģiskās formas, saistītājpārdi, vārdu secība, runas intonācija.

1. Nozīmīgs sintaktisko sakaru izteikšanas līdzeklis ir vārdu morfoloģiskās formas - locījumi, personu formas:

Brālis raksta vēstuli Es rakstu mātei Pagalmā aug kupla liepa. Mežā ir daudz vērtīga koku.

2. Sintaktiskos sakarus var izteikt ar saistītājpārdiem.

Saistītājpārdi ir īpaša vārdu grupa, ko izdala sintaksē, jo tiem piemīt spēja izteikt sintaktiskos sakarus. Saistītājpārdos iekļauj dažādu

vārdšķiru vārdus:

- 1) saikļus - *un, bet, vai, ja, jo, ka* u. c. *Brālis u n māsa lasa. Brālis raksta, bet māsa lasa. Ir zināms, ka diena būs saulaina.*
  - 2) prievārdus un pusprievārdus - *aiz, cauri, par, pie, uz* u. c. *Viesi sēž pie galda.*
  - 3) attieksmes vietniekvārdus - *kas, kurš, kāds. Nezinu, kas ir noticis.*
  - 4) partikulas (salīdzinājuma saikļus) - *kā, nekā, it kā* u. c. *Brālis ir vecāks nekā māsa.*
  - 5) darbības vārdus - *būt, kļūt, tapt, tikt* u. c., ko lieto saitiņas nozīmē. *Zēns ir čakls. Laiks kļūst labāks.*
  - 6) apstākļa vārdus - *kur, kad, cik* u. c. *Gājām tur, kur bija norādīts. Viņš atnāca, kad saule bija norietējusi.*
3. Uz kādu no sintaktisko sakaru veidiem var norādīt vārdu secību: *Mātes mīl meitas* un *Meitas mīl mātes* (kas ko mīl?); *augsts kalns* - *kalns augsts* (t. i., kalns ir augsts).
4. Runas intonācija norāda uz to, ka vārdi vai to grupas ir saistīti vai nesaistīti. Piemēram, pēc intonācijas var atšķirt divus patstāvīgus teikumus no salikta teikuma:
- Brālis raksta. Māsa lasa. Brālis raksta, māsa lasa.*

123

SINTAKTISKO SAKARU VEIDI

Izšķir trīs sintaktisko sakaru veidus: 1) savstarpējo atkarī-gumu, 2) sakārtojumu un 3) pakārtojumu.

SAVSTARPĒJAIS ATKARĪGUMS

Par savstarpēji atkarīgiem uzskata vārdus, kas izsaka predikātu un subjektu: *Brālis raksta. Brālis ir čakls. Brālis ir skolnieks.*

Savstarpēja atkarīguma sakars iespējams arī divdabja teicienos: *Saulei rietot, zvejnieki atgriežas krastā.*

SAKĀRTOJUMS

Sakārtojumā vārdi, vārdu grupas nav atkarīgi cits no cita.

Par sakārtojuma sakaru starp vārdiem liecina morfoloģisko formu līdzība: vienādi locījumi, viena un tā pati darbības vārda persona, viens un tas pats darbības vārda laiks:

Mēs lasām grāmatas, laikrakstus un žurnālus.
Brālis sēž un raks tā.

Pagalmā aug kupla, ražena liepa.

Sakārtojuma sakars var būt arī starp salikta teikuma sastāvdaļām:

Brālis raksta, un māsa lasa.

Brālis raksta, bet māsa lasa.

Brālis raksta, māsa lasa.

PAKĀRTOJUMS

Pakārtojuma sakaram ir raksturīga vienas vienības (vārda, vārdu grupas, salikta teikuma sastāvdaļas) atkarība no citas vienības:

Zēns raksta (neatkarīgā vienība) mātei (atkarīgā vienība).

Zēns raksta (neatkarīgā vienība), ka viņam klājas labi (atkarīgā vienība).

Pakārtojumam ir četri paveidi: saskaņojums, pārvaldījums, piekļāvums un pievilkums.

Saskaņojumā atkarīgā vienība ar attiecīgajām gramatiskajām formām pielāgojas neatkarīgajai vienībai:

124

Pagalma aug kupla (atkarīgā vienība) liepa (neatkarīgā vienība).Kuplajā liepā ir putnu ligzdas.

Meža vidū atrodami lieli (atkarīgā vienība) koki (neatkarīgā vienība) ar vērtīgu (atkarīgā vienība) koksni (neatkarīgā vienība).

Pārvaldījumā neatkarīgā vienība nosaka noteiktu atkarīgās vienības locījumu (bez prievārda vai ar to):

Brālis raksta (neatkarīgā vienība) vēstuli (atkarīgā vienība). Tajā stāstīts (neatkarīgā vienība) par nesen redzēto teātra izrādi (atkarīgā vienība).

Tā brālim (atkarīgā vienība) ļoti patikusi (neatkarīgā vienība).

Piekļāvējumā atkarīgā un neatkarīgā vienība ir saistīta tikai nozīmju ziņā.

Atkarīgā vienība parasti ir apstākļa vārds vai darbības vārda nenoteiksme, divdabis ar *-dams, -ot, -am, -ām*.

Mēs gājām (neatkarīgā vienība) ātri (atkarīgā vienība).

Zēnam ir ļoti (atkarīgā vienība) labs (neatkarīgā vienība) rokraksts.

Māsa sāk (neatkarīgā vienība) rakstīt (atkarīgā vienība) .

Māksliniekam ir labas spējas (neatkarīgā vienība) s t rādāt (atkarīgā vienība).

Ievainotais iet (neatkarīgā vienība) klibojot (atkarīgā vienība).

Piekļāvējumā sakars saskatāms arī salīdzinājumos: *zils kā debess, augsts kā kalns* (atkarīgās vienības: *kā debess, kā kalns*).

Pievilkumā atkarīgā vienība ir saistīta ar divām neatkarīgām vienībām:

Rīts ausa dzestrs, kur atkarīgā vienība dzestrs saistīta ar rīts un ausa.
Citi piemēri:
Saule uzlēca spoža.
Balta nāca tautu meita.
Es ierados pirmais.

SINTAKTISKĀS ATTIEKSMES

Jēdziens «sintaktiskās attieksmes» atspoguļo nozīmes, kas rodas, teikumā saistoties vārdiem, vārdu grupām, salikta teikuma sastāvdaļām. Piemēram, teikumā *Brālis raksta vēstuli* vārdam *brālis* ir subjekta (darītāja) nozīme attieksmē pret vārdu *raksta*, bet vārdam *vēstuli* ir darbības objekta nozīme attieksmē pret vārdu *raksta*.

125

Pārskats par biežāk sastopamajam sintaktiskajam attieksmēm kārtots alfabētiskā secībā.

Adverbiālā attieksme - darbības vai īpašības pazīme:

Brālis raksta glīti.

Brālis ir ļoti i čakls.

Mēs apstājāties, kur ceļš iegriezās mežā.

Atributīvā attieksme - priekšmeta (plašā nozīmē) īpašība, pazīme:

Lielas ābeles aug kaimiņu dārzā.

Mežā, kas atrodas aiz upes, aug daudz sēņu.

Cēloņa attieksme - darbības, stāvokļa cēlonis:

Aiz piepūles sāk sāpēt rokas.

Lasu šo grāmatu tāpēc, ka tā ir interesanta.

Laika attieksme - darbības, stāvokļu vienlaicīgums vai se-cīgums:

Brālis raksta, un māsa lasa.

Brālis uzrakstīja vēstuli, un māsa to izlasīja.

Nolūka attieksme - nolūks, kādā veic darbību, rada stāvokli:

Iegājām izstādē aplūkot gleznas.

Lai varētu redzēt, jāiededz gaisma.

Objekta attieksme - darbības objekts:

Strādnieki zāgē baļķus.

Skolnieks raksta ar pildspalvu.

Jāsargās no slimībām.

Mēs ceram, ka diena būs saulaina.

Pievienojuma attieksme - paskaidrojums, precizējums, papildinājums iepriekš teiktajam:

Tāds ir likums, un tas mums jāievēro.

Cilvēki ir dažādi, un katrs no viņiem dzīvo citādi.

Predikatīvā attieksme - attieksme, kas veidojas starp predikātu un subjektu un pamatos ir saistīta ar nojēgumiem «ir» vai «nav»:

Zēns ir čakls.

Zēns nav čakls.

Zēns raksta.

Zēns neraksta.

Pretstatījuma attieksme - krasa atšķirība starp ko:

Istaba bija maza, _ bet māli g_a.

Lasu nevis žurnālu, bet gramatu.

Sāka l ī t, tomēr gājām tālāk.

Salīdzinājuma attieksme - raksturojums, pazīme, kas izriet no kādām kopējām īpašībām:

Dzīvojam k ā labi draugi.

126

Kā vējš skrien, ka miets atduras.

Viss aiziet un pāriet, kā aiztek ūdens.

Seku attieksme - sekas, ko izraisa darbība, stāvoklis:

Nolija ražens lietus, un tīrumi sāka zaļot.

Darbs padarīts, tā ka var atpūsties.

Subjekta attieksme - tas, kas veic kādu darbību, atrodas kādā stāvoklī; tas, kam piemīt kāda īpašība, pazīme:

Koris labi dzied.

Kora dziedāšana ir laba.

Domājams, ka diena būs saulaina.

Šķiruma attieksme - stāvoklis, situācija, kurā var būt tikai viens no diviem vai vairākiem minētajiem:

Lasīšu grāmatu vai rakstīšu vēstuli.

Debesis būs apmākušās vai skaidras.

Vai nu darbu beigsim šodien, vai arī tas būs jāatstāj uz rītdienu.

Vienojuma attieksme - darbību, faktu, pazīmju apvienojums no kāda viedokļa:

Es sēžu un lasu.

Līst lietus, dārd pērkons.

Dažkārt vienā un tai pašā sintaktiskajā saistījumā var izpausties divas, retāk vairākas attieksmes, piemēram, subjekta un atributīvā attieksme (*kora dziedāšana*), vienojuma, laika un seku attieksme (*Līst lietus, un*

zeme kļūst mitra).

VIENKĀRŠS TEIKUMS

VIENKĀRŠA TEIKUMA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Vienkāršā teikumā ir tikai viena pamatkonstrukcija:

Brālis raksta.

Brālis raksta vēstuli.

Brālis ir čakls.

Brālim ir grāmatas.

Citādi sakot - vienkāršā teikumā tikai vienreiz parādās savstarpējā atkarīguma sakars un predikatīvā attieksme. Minētajos piemēros šāds sakars un šāda attieksme ir starp vārdiem *brālis - raksta*, *brālis - ir čakls*, *grāmatas - ir*.

Reālos vienkāršos teikumos bieži vien pamatkonstrukcijām ir pārveidota forma. Tāpēc rodas vairāki **īpaši vienkārša teikuma uzbūves varianti**.

127

1. Pamatkonstrukcija, kas realizēta vienkārša teikuma, var būt iekļauti atribūti:

Mans brālis raksta skaidrā rokrakstā.

Brālis cītīgi raksta garu vēstuli.

Brālis ir ļoti čakls.

Brālis sēžot raksta.

Brālis, sēdēdams pie galda, raksta.

Zvejnieki, saulei rietot, atgriežas krastā.

2. Predikativitāte iespējama ne tikai starp diviem vārdiem, bet arī starp divām vārdu grupām. Šādās grupās vārdi ir saistīti sakārtojumā:

Brālis un māsa sēž un raksta.

Var būt saistījums starp vārdu grupu un vienu vārdu:

Brālis un māsa raksta.

Brālis sēž un raksta.

3. Vienkāršā teikumā var iekļaut dažādu pamatkonstrukciju vienības. Piemēram, no pamatkonstrukcijām *brālis raksta vēstuli* un *brālis raksta mātei* iespējams veidot teikumu, kurā ietilpst elementi *vēstuli* un *mātei*: *Brālis raksta vēstuli mātei*.

4. Vienkāršā teikumā predikatīvā attieksme parasti pastāv starp diviem vārdiem vai divām vārdu grupām:

Brālis raksta.

Brālis un māsa sēž un raksta.

Šādus teikumus sauc par vienkāršiem divkopu teikumiem.

Jēdziens «kopa» atspoguļo faktu, ka vārdiem, kas saistīti predikatīvā attieksmē, vajadzības gadījumā var pakārtot citus vārdus:

Mans brālis cītīgi raksta vēstuli.

Tātad šajā teikumā ir divas kopas: *mans brālis* un *cītīgi raksta vēstuli*.

Par atsevišķu gadījumu jāuzlūko kopa, kas sastāv no viena vārda: *Brālis* (pirmā kopa) *raksta* (otrā kopa).

Retāk sastopami vienkārši vienkopas teikumi un vienkārši bezkopas teikumi.

Vienkopas teikumā ir tikai viena kopa:

Ziemas vakaros ātri satumst.

Drīz snigs.

Mākoņainas debesis. Migla. Tumša.

Ja teikumā ir tikai viena kopa, bet otrā kopa viegli izsecināma no konteksta vai situācijas, tad teikumu uzskata par divkopu teikumu:

128

Es iegāju istabā. Apsēdos pie galda. Rakstīsim vēstules.

Bezkopas teikumos nav vārdu tādās formās, starp kurām mēdz būt predikatīvā attieksme: «*Vai brālis raksta?*» - «*Jā.*» «*Vai rit līs?*» - «*Laikam.*» «*Vai iesim pastaigāties?*» - «*Nē.*»

TEIKUMA LOCEKĻI TEIKUMA LOCEKĻU VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Teikuma loceklis ir vienkārša teikuma sastāvdaļa, kam ir seši galvenie raksturojumi.

1. Teikuma loekli parasti veido patstāvīgs vārds bez prievārda vai kopā ar prievārdu:

Brālis raksta vēstuli (trīs teikuma locekļi - *brālis, raksta, vēstuli*).

Brālis raksta vēstuli ar pildspalvu (četri teikuma locekļi - *brālis, raksta, vēstuli, ar pildspalvu*).

Brālis laikam lasa grāmatu (trīs teikuma locekļi - *brālis, lasa, grāmatu*, bet palīgvārds - partikula - *laikam* neveido teikuma loekli).

2. Reizumis teikuma loekli veido vārdu savienojums, kas - pēc pašreizējiem sintakses pieņēmumiem - teikumā ir nedalāms.

Ir dažādi nedalāmi vārdu savienojumi (piemēros retinātie vārdu savienojumi uzskatāmi par vienu teikuma loekli).

1) Frazeloģismi:

Ļaudis Izklīda uz visām četrām debespusēm. Nav iespējams

apstādināt vēstures ratu.

2) Daudzuma, kopuma apzīmējumi savienojumā ar ģenitīvu vai ar prievārdisku savienojumu, kurā ir *no* vai *ar* (*daudz gadu, maz laika, sainis grāmatu, seši no skolēniem, tēvs ar dēlu* u. tml.):

Izdzēru glāzi piena.

Glāze piena pašlaik noderētu.

Atnāca tikai daļa no talciniekiem.

Sasaucām daļu no talciniekiem.

Brālis ar māsu lasa.

Aicināšu ciemos brāli ar māsu.

3) Savienojums, kurā ietverts vispārīgas nozīmes lietvārds ģenitīvā kopā ar īpašības vārdu:

T29

Istaba ienāca liela aug urna virs. Nopirku vidēja izmēra uzvalku.

4) Vietniekvārda vai lietvārda savienojumi ar *pats*: *Es pats to izdarīšu.*

Brālis pats runās ar māti.

5) Darbības vārds savienojumā ar tādu apstākļa vārdu, kas nozīmē ir līdzīgs priedēklim (*skriet prom - aizskriet, vilkt ārā - izvilkt* u. tml.):

Gans dzen kopā govīs. Viesi velk nost virsdrēbes.

6) Savienojumi, kam ir īpašvārda nozīme:

Teātris uzvedis Rūdolfa Blaumaņa komēdiju «No saldenās pudeles».

7) Terminoloģiski vārdu savienojumi: *Melnā meža strazda dziesma ir skanīga. Izdzirdējām dziedam melno meža strazdu. Zilganie doņi aug mitrās pļavās. Elektriskais loks izstaro spilgtu gaismu.*

8) Savienojumi ar saitiņu (t. i., ar *būt, kļūt, tapt, tikt* u. tml. darbības vārdu formām):

Brālis ir skolnieks. Darbi ir galā. Pavasaris ir klāt. Zēns kļūst čaklāks. Gaiss top mitrs.

9) Vienas un tās pašas saknes vārdu savienojumi: *Puķes dārzā aug tin aug.*

Koks ir izaudzis lielu lielais.

3. Pēc teikuma locekļu līdzīguma šķir vienlīdzīgus un nevienlīdzīgus teikuma locekļus.

Valodas praksē galvenokārt jāievēro vienlīdzīgie teikuma locekli, jo ar tiem saistīta pieturzīmju lietošana.

Vienlīdzīgajiem teikuma locekļiem ir šādas pazīmes:

1) viens un tas pats teikuma locekļa nosaukums,

2) viena un tā pati sintaktiskā funkcija,

3) saistījums ar vienu un to pašu vārdu,

4) sakārtojuma sakars. Piemēri:

Brālis un māsa lasa.

Mēs ieraudzījām brāli un māsu.

Brālis sēž, raksta.

Lasām laikrakstus un žurnālus.

Zēns iet lēni, sīkiem soļiem.

130

Par vienlīdzīgiem teikuma locekļiem neuzskata vienu un tā paša vārda atkārtojumu:

Ceļinieks gāja, gāja.

Ceļinieks gāja ilgi, ilgi.

Šādus teikuma locekļus mēdz saukt par atkārtotiem teikuma locekļiem.

Ar vienlīdzīgiem teikuma locekļiem veidojas divas īpatnējas konstrukcijas: konst r ukci j a _ a r precizējamo vārdu un konstrukcija ar vispārinošo vārdu.

1) Precizējamā vārda saturu atklāj, detalizē divi vai vairāki vienlīdzīgi teikuma locekļi:

Meitene ir laba pret visiem - cilvēkiem, dzīvniekiem, puķēm.

2) Vispārinošais vārds izsaka apvienojošu, samērā plašu nojēgumu, bet vienlīdzīgie teikuma locekļi - šī nojēguma sastāvdaļas, pazīmes:

Mākslinieki izstādījuši savus darbus: gleznas, grafikas, skulptūras.

No strazdu dzimtas Latvijā sastopamas divas sugas - māju strazds un sārtais strazds.

4. Teikuma locekļus iespējams īpaši izcelt ar savrupinājumu.

Savrupinājums veidojas, ja teikuma locekļus novieto īpašā, «neparastā» vietā un atdala no pārējiem teikuma vārdiem ar pieturzīmēm (runā - ar pauzēm).

Teikums bez savrupinājuma:

Rietēja liela un spoži sarkana saule.

Teikums ar savrupinājumu:

Rietēja saule, liela un spoži sarkana.

Ceļa malā ir resnas, apsūņojušas priedes un Ceļa mala ir priedes, resnas, apsūņojušas.

Īpatnējs savrupinājums rodas tad, kad kādu teikuma locekli izvirza teikuma sākumā. Turklāt aiz šī locekļa ir vietniekvārds vai vispārīgas nozīmes apstākļa vārds, kas teikuma locekli iesaista teikumā:

Dzīvība - tā pieder cilvēkam.

Rūpīgu darbu - to no mums prasa.

Kalna galā - tur paceļas māja.

Savrupinājumam ir divas galvenās _npzīmes:

1) kāda nojēguma uzsvēruma, lasītājā vai klausītājā īpašas uzmanības pievēršana šim nojēgumam: *Skaista diena - saulaina un silta,*

2) kāda, parasti vispārīgas nozīmes, vārda paskaidrojums, «atšifrējums»:

9*

131

Te, mežmala, bija aizvējš.

Zēns satika divas meitenes - savas klases biedres.

Īpašs savrupinājuma paveids ir divdabja teiciens. Tas sastāv no divdabja ar *-ot, -oties, -dams, -damies, -is, -ies, -ts* un vismaz viena divdabim pakārtota vārda:

Sēžot pie galda, brālis raksta.

Sēžoties pie galda, zēns atbīdīja krēslu.

Sēdēdamas pie galda, meitenes sarunājās.

Sēzdamies pie galda, zēns atbīdīja krēslu.

Meitenes, kavēdamas laiku, sarunājās.

Drīz pabeidzis rakstīt vēstuli, brālis sāka klausīties radiopārraidī.

Nobijies no trokšņa, nācējs satrūkās.

Zīlītes, bada dzītas, laidās uz cilvēku mītnēm.

Divdabja teiciena paveids ir patstāvīgais (jeb absolūtais) datīvs, ko veido darītāja nosaukums datīvā un divdabis ar *-ot*:

Saulei lecot, mēs pamodāmies.

Patstāvīgajā datīvā nav vēlams izlaist darītāja nosaukumu, lai nerastos priekšstats, ka divdabja nosauktās darbības veicējs ir darītājs, kas saistīts ar teikuma darbības vārda personas formu.

Mums vedot sienu, uznāca lietus (nevis: *vedot sienu, uznāca lietus*, jo lietus sienu neved).

5. Teikuma locekli var izteikt ar salīdzinājumu. Šāda teikuma locekļa priekšā ir *kā, nekā, it kā, tā kā* vai *par*:

Viss notika kā sapni.

Upē dzīvoja vēži kā sakārni.

Grāmatai vairāk lappušu nekā brošūrai.

Jaunā māja labāka par veco.

6. Teikuma locekļi teikumā galvenokārt veic divus uzdevumus: 1) nosauc priekšmetus, darbības, pazīmes un 2) ar savu sintaktisko

saistījumu atspoguļo sakarus, attiecsmes starp priekšmetiem, darbībām, pazīmēm.

Atkāra no abiem minētajiem uzdevumiem šķir šādus teikuma locekļus: teikuma priekšmetu, izteicēju, galveno locekli, papildinātāju, apzīmētāju, apstākli, pielikumu, ierobežotāju, dubult-locekli.

Teikuma priekšmetu, izteicēju, galveno locekli sauc par teikuma virslocekļiem. Pārējos teikuma locekļus sauc par teikuma palīglocekļiem.

132

Raksturojot katru teikuma locekli, svarīgi ir noskaidrot tā nozīmes, jautājumus, uz ko tas atbild, saistījumu ar citiem teikuma locekļiem, vārdšķiru vārdus un vārdu formas, ko izmanto attiecīgā teikuma locekļa izteikšanai.

TEIKUMA PRIEKŠMETS

Nozīme: teikuma priekšmets izsaka to nojēgumu, uz kuru attiecas izteicēja nosauktā darbība vai pazīme.

Jautājums: kas?

Strazdi atlido pavasari (kas atlido?).

Māja ir liela (kas ir liela?).

Jaunietis ir students (kas ir students?).

Saistījums: savstarpējs saistījums ar izteicēju (savstarpējais atkarīgums, predikativitāte).

Izsaka ar lietvārdu vai tā aizstājēju, ar darbības vārdu nenoteiksmē, kā arī ar nedalāmu vārdu savienojumu.

1. Visbiežāk teikuma priekšmetu izsaka ar lietvārdu vai tā aizstājēju.

Nojocijumiem parasti izmanto nominatīvu:

Māsa ir klusa un noslēgta.

Visgrūtākais ir pārvarēts.

Labs nāk ar gaidīšanu.

E s ienācu istabā.

Tāds ar tādu biedrojas.

Tas bija grūts jautājums.

Kas_ ir atgadījies?

Paēdušais neēduša nesaprot.

Vai kaut viens to zināja?

Retāk teikuma priekšmets ir ģenitīva locījumā - parasti, ja teikuma priekšmets saistīts ar vārdu, kas izsaka daudzuma nojēgumu (lielākoties izteicējā):

Gramatu un žurnālu bija daudz.

Darba bija milzums.

Plauktā ir daudz grāmatu un žurnālu.

Atnāca tūkstoš skatītāju.

Ģenitīvu (paralēli nominatīvam) lieto arī tad, ja izteicējā ir noliegums:

Nav steigas.

Nekādu aizdomu nebija.

Datīva forma teikuma priekšmetā ir problemātiska. Dažas gramatikas atzīst par teikuma priekšmetu datīvu, ja izteicējā izteikta vajadzība vai piederība:

133

Man jāizlasa šī grāmata. Man vajag izlasīt šo grāmatu. Kaimiņiem ir liels augļu dārzs.

2. Par teikuma priekšmetu var būt darbības vārda nenoteiksme:

Turpināt mācības bija iespējams. To izstāstīt nav viegli.

3. Par teikuma priekšmetu var būt nedalāms vārdu savienojums:

Daudzi no rakstnieka darbiem ir joprojām populāri. Nekas sevišķs nav noticis.

IZTEICĒJS

Nozīme: izteicējs nosauc teikuma priekšmeta izteiktā nojēguma darbību vai pazīmi, apstiprinot vai noliedzot tās piemi-tību («ir» vai «nav» nojēgums).

Jautājumi: ko dara? kāds ir? kas ir?

Strazdi atlido pavasarī (ko dara strazdi?).

Māja ir liela (kāda ir māja?).

Jaunietis ir students (kas ir jaunietis?).

Saistījums: savstarpējs saistījums ar teikuma priekšmetu (savstarpējais atkarīgums, predikativitāte).

Izsaka ar darbības vārdu personas formā, īpašības vārdu vai tā aizstājēju, lietvārdu vai tā aizstājēju, apstākļa vārdu, kā arī ar nedalāmu vārdu savienojumu.

1. Ja par izteicēju ir darbības vārds personas formā, tad šādu izteicēju sauc par verbālu:

Mēs ejam uz mājām. Sāksies atvaļinājumu laiks. Liepas drīz būs noziedējušas. Kaut ātrāk pienāktu pavasaris! Man jāuzraksta vēstule.

Jaunais tilts tiek celts.

2. Ja par izteicēju ir īpašības vārds vai lietvārds (vai to aizstājējs), tad šādu izteicēju sauc par nominālu. Nomināla izteicēja sastāvā ir saitiņa

(dažreiz to izlaiž):

Raža šogad ir laba.

Sportists ir ļoti spēcīgs un izturīgs.

Brālis pēdējā laikā ir kļuvis čaklāks.

Pie jūras gaiss mitrs.

Laiks liekas labs.

Grāmata ir mana.

134

Draugs bija viens.

Šis skaņdarbs ir daudzām pazīstams.

Ābele ir ziedoša.

Viņš ir aktieris.

Gredzens ir no zelta.

Es tiku skaidrībā par šo jautājumu.

Viņi bija ar mieru.

Nācējs ir viņš.

Tas tad bija viss.

Dzīvot ir cīnīties.

3. Ja par izteicēju ir apstākļa vārds, tad šādu izteicēju sauc par adverbīālu. Izteicēja sastāvā ir saitiņa:

Durvis ir vaļā. Augi ir visur.

4. Par izteicēju var būt nedalāms vārdu savienojums:

Es aiz nožēlas tagad kožu pirkstos.

Viņš ir ievērojams skatuves mākslinieks.

Stirna skrietin aizskrien.

Teikuma priekšmeta un izteicēja saskaņojums. Teikuma priekšmets un izteicējs parasti saskaņojas dzimtē, skaitlī, locījumā (ja par izteicēju lietotajam vārdam ir šīs formas):

Bērzs ir koks.

Liepa ir koks.

Jānis ir dziedonis.

Laima ir dziedone.

Tas ir mans priekšnieks.

Tā ir mana priekšniece.

Teikuma priekšmeta un izteicēja saskaņošanā ir daži īpaši gadījumi.

1. Ja, runājot ar vienu personu, pieklājības dēļ lieto daudzskaitļa 2. personu, tad izteicēja lietvārds, īpašības vārds, skaitļa vārds vai divdabis parasti ir vienskaitlī:

Vai Jūs esat zinātnieks? Jūs esat ļoti laipna. Jūs esat pirmais. Jūs esat labi atpūtusies.

2. Ja izteicējā ietilpst divdabis, bet teikuma priekšmets izteikts ar vārdu savienojumu (lietvārds ar daudzuma nozīmi + ģenitīvs), tad saskaņojums var būt divējāds:

Puse viesu jau ieradusies vai Puse viesu jau ieradušies. Daļa ziedu vēl nav uzplaukusi vai Daļa ziedu vēl nav uzplaukuši.

135

Vairums nošu pārrakstīts vai Vairums nošu pārrakstītas.

3. Ja teikumā ir vairāki vienlīdzīgi teikuma priekšmeti, kas izteikti ar lietvārdu vienā un tajā pašā dzimtē, tad izteicēja lokāmais vārds ir attiecīgās dzimtes daudzskaitlī:

Maijpukītes, narcises un leļkojas bija uzplaukušas.

Bērzs, ozols un paeglis ir iestādīti.

Ja par vienlīdzīgiem teikuma priekšmetiem ir gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes lietvārdi, kas apzīmē dzīvas būtnes, tad izteicēja lokāmais vārds lietojams vīriešu dzimtes daudzskaitlī:

Sievas un vīri bija aplenkuši stāstītāju ciešā lokā.

Ja par vienlīdzīgiem teikuma priekšmetiem ir gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes lietvārdi, kas apzīmē priekšmetus, tad izteicēja lokāmais vārds vai nu saskaņojams ar tuvāko vārdu, vai lietojams vīriešu dzimtes daudzskaitlī:

Džemperis un blūze ir izmazgāta vai Džemperis un blūze ir izmazgāti.

4. Ja no vienlīdzīgiem teikuma priekšmetiem kaut viens norāda uz 1. personu, tad izteicēja darbības vārds lietojams daudzskaitļa 1. personā:

Tēvs, tu un es svētdien brauksim sēnēs.

5. Ja par teikuma priekšmetiem ir vārdi, kas norāda uz 2. un 3. personu, tad izteicēja darbības vārds lietojams 2. personā:

Tu un Jānis iesīt pa šo ceļu. Jūs un Zane nāksit man līdzi.

GALVENAIS LOCEKLIS

Galvenais loceklis ir vienkopas teikumā. Pēc formas tas atgādina teikuma priekšmetu vai izteicēju: *Nakts. Dziļa tumsa. Ne vēja, ne viļņu. Vakaros ātri satumst.*

PAPILDINĀTĀJS

Nozīme. Papildinātājs visbiežāk nosauc

1) darbības objektu:

Brālis raksta vēstuli. Mēs klausāmies mūziku.

Draugi stāsta par teātra izrādēm un izstādēm.

Ieklausījāties mūzikā,

136

2) līdzekli darbības veikšanai: *Teksts uzrakstīts ar zīmuli,*

3) darbības pavadoni: *Draugs atnāca ar masu,*

4) darbības vai stāvokļa rezultātu: *Veco krēslu saskaldīja malkā,*

5) darbības izjutēju (adresātu): *Dēls stāsta mātei,*

6) darbības, stāvokļa subjektu (ja šādos teikumos nomena datīvā neuzlūko par teikuma priekšmetu):

Zēnam jālasa grāmata. Tēvam ir dārzs,

7) to, uz ko ir vērstas vai attiecas kāds stāvoklis vai pazīme: *Mēs priecājāties par notikušo.*

Papildinātājam ir arī vēl citas nozīmes nianšes. Papildinātāja izteiktais saturs ir plašs un daudzveidīgs, tāpēc šis teikuma loceklis ir nepieciešama vienība pamatkonstrukcijās.

Jautājumi: ko? ka m? par ko? ar ko? pret ko? uz ko? no kā? ko darīt? kā? (vietniekvārda *kas* ģenitīvs) kas?

Es iedevu grāmatu (ko?) draugam (kam?).

Ekskursanti visu dienu priecājās par skaisto laiku (par ko?).

Dārznieks rok zemi (ko?) ar lāpstu (ar ko?).

Ir jācīnās pret vides piesārņošanu (pret ko?).

Strādnieki paļāvās uz savu darba prasmi (uz ko?).

Bērns baidās no tumsas (no kā?).

Sirdsapziņa neļauj klusēt (ko darīt?).

Cilvēki alkst laimes (kā?).

Uz jautājumu «kas»? atbild lietvārds nominatīvā pie darbības vārda vajadzības izteiksmē, ja šo nominatīva formu uzlūko par papildinātāju (nevis par teikuma priekšmetu): *Steidzīgi jāpadara darbs (kas?).*

Saistījums. Papildinātājs ir saistīts ar vārdiem, kas izsaka darbību, stāvokli, pazīmi:

1) ar darbības vārdu - *Māsa atnesa ziedus,*

2) ar īpašības vārdu - *Istaba ir pilna grāmatu,*

3) ar apstākļa vārdu - *Māja uzcelta nomaļus no ciema centra,*

4) ar izsaukmes vārdu - *Pa īd ies par ziediem! Vai vinie m!*

Papildinātājs parasti ir saistīts ar šādiem teikuma locekļiem:

1) ar izteicēju:

Priecājos par skaisto laiku.

Es biju priecīgs par skaisto laiku,

2) ar citu papildinātāju: *Saku domāt par ceļojumu,*

3) ar apstākli: *Staigājām di vatā ar draugu.*

Izsaka ar lietvārdu (vai tā aizstājēju) vai darbības vārdu, kā arī ar nedalāmu vārdu savienojumu.

1. Ja par papildinātāju ir lietvārds, tad šādu papildinātāju sauc par nominālu. Lietvārds var būt akuzatīvā, ģenitīvā, instrumentālī, lokatīvā - bez prievārda vai savienojumā ar prievārdu.

1) Akuzatīvs:

Nopirkām žurnālus un laikrakstus.

Negaidīti satiku viņu.

Mēs gribam mākslā saskatīt skaisto.

2) Ģenitīvs mēdz būt

a) pie darbības vārdiem, kas prasa ģenitīva locījumu, piemēram, *alkt, bēgt, baidīties, gaidīt, gribēt, kārot, ilgoties, iežēloties, lūgt, meklēt, pietikt, prasīt, sargāties, vairīties, vajadzēt* - *Viņš par daudz kāro goda. Bērns baidās suņa;* tomēr mūsdienās pie šādiem darbības vārdiem biežāk lieto akuzatīvu vai prievārdisku savienojumu: *Viņš par daudz kāro godu. Bērns baidās no suņa,*

b) pie vārdiem *bail, žēl:* *Bērnai bail suņa (vai no suņa). Mātei žēl bērna,*

c) dažkārt pie noliegtiem darbības vārdiem: *Es nepazīnu pretimnācēja;* tomēr mūsdienās pie šādiem darbības vārdiem parasti lieto akuzatīvu vai prievārdisku savienojumu: *Es nepazīnu pretimnācēju.*

3) Datīvs (nosauc to, uz ko attiecas darbība, stāvoklis, pazīme) :

Nodevu kaimeiņam ziņu. Meitenei labi pietāv šāda cepure. Esmu pateicīgs visiem apsveicējiem.

4) Instrumentālis: *Malku skalda ar cirvi.*

Istaba piepildījies ar dūmiem. Zēns nodarbojas ar niekiem.

5) Lokatīvs:

Mēs labprāt piedalījāties rotaļās. Upes sastinga ledū.

6) Prievārdiskajos savienojumos raksturīgi ir šādi prievārdi: *ap, ar, bez, no, pa, par, pie, pēc, pret, uz.*

Ilgi darbojos ap šo ierīci.

Vajag atbrīvoties no aplamām domām.

Viņš grib kļūt par labu speciālistu.

Jāvēršas pret nelabvēlīgam ietekmēm. Visi gatavojas uz svētkiem.

2. Ja par papildinātāju ir darbības vārds, tad šādu papildinātāju sauc par verbālu. No darbības vārda formām papildinātāja izteikšanai izmanto

1) nenoteiksmi: *Pienākums liek stradāt. Slimnieks var jau staigāt. Bērns iemācījies lasīt, r ākstīt un rēķināt,*

2) nelokāmos divdabjus:

Pagalmā dzirdēja runājot. Aiz upes dzirdēja dziedam.

3. Par papildinātāju var būt nedalāms vārdu savienojums:

Visu vajag apdomāt ar skaidru galvu. Braucot pa Salacu, apskatījām Velna kanceli, Skaņo kalnu un Skābuma ķērni.

APZĪMĒTĀJS

Nozīme. Apzīmētājs nosauc īpašību, pazīmi (plašā nozīmē) tam, kas izteikts ar lietvārdu. Apzīmētāja īpašības, pazīmes jēdziens parasti ietver šādus konkrētākus jēdzienus:

1) īpašību (šaurākā nozīmē) - *Čakls zēns padarījis labu darbu,*

2) piederību - *Tēva grāmatas ir labi sakārtotas,*

3) vielu - *Nopirku sudraba gredzenu,*

4) noderību - *Uzcelta jauna dzīvojamā ēka,*

5) saturu, sastāvu - *Sanesām klēti labības maisus,*

6) darbības subjektu - *Jūras šalkšana bija patīkama (sal. jūra šalc),*

7) darbības objektu - *Koncerta apmeklētāji bija sajūsmināti (sal. apmeklēt koncertu),*

8) daudzumu - *Pie sienas novietotas piecas gleznas.* Jautājumi: k ā d s? k u r š? c i k? k ā? (vietniekvārda kas ģenitīvs) .

Rāma (kāda?) upe plūda ceļa (kā?) kreisajā (kurā?) pusē.

Paņēmu trīs (cik?) brāļa (kā?) grāmatas.

Saistījums. Apzīmētājs ir saistīts ar vārdiem, kas izsaka priekšmetisku nojēgumu, proti, ar lietvārdiem (vai to aizstājējiem):

Augšā - zilas debesis.

139

Priekša vidēja tumšs, tumšs egļu mežs.

Atnāca jauns v Irs ar gaišiem mātī m.

Daudzi drosmīgie brīvprātīgie kaujā uzvarēja. '

Apzīmētājs ir saistīts ar visiem teikuma locekļiem, kas izteikti ar lietvārdu vai tā aizstājēju.

Izsaka ar īpašības vārdu, lokāmo divdabi, skaitļa vārdu, vietniekvārdu, lietvārdu (vai tā aizstājēju), apstākļa vārdu, darbības vārda nenoteiksmi,

kā arī ar nedalāmu vārdu savienojumu.

1. Īpašības vārds, lokāmais divdabis, skaitļa vārds, vietniekvārds, retāk lietvārds ir saskaņojuma sakarā ar apzīmējamo vārdu:

Pie debesīm mirdzēja zilas zvaigznes.

Vilciens logam garām skrēja zibošas ugunis.

Tas notika trešajā dienā.

Galvā nav nevienas domas.

Pagāja kāda stunda.

Mans padoms te nelīdzēs.

Lakstīgala ir dziedātājs putns.

2. Lietvārds ir pārvaldījuma, dažreiz pieklāvuma sakarā ar apzīmējamo vārdu. Lietvārds var būt ģenitīvā, datīvā, instrumentālī, lokatīvā - bez prievārda vai savienojumā ar prievārdu.

1) Ģenitīvs:

Dārzā kuploja rožu krūms.

Viņas māte uzdāvināja tai zelta gredzenu.

2) Datīvs:

Jāievēro pakļautība likumam.

3) Instrumentālis:

Viņš bija darbinieks ar praksi.

4) Lokatīvs:

Brālis ir cītīgs skolā gājējs.

5) Prievārdiskajos savienojumos raksturīgi ir prievārdi *no, pret, uz*:

Labi izskatās rotas no sudraba. Tas ir labs līdzeklis pret sāpēm. Mums visiem ir tiesības uz darbu.

3. Retumis apzīmētāju izsaka ar apstākļa vārdu (pieklāvuma sakars):

Pārāk drīz pienāca projām braukšana.

4. Par apzīmētāju var būt darbības vārda nenoteiksme (pieklāvuma sakars):

Pienāca laiks b raut.

Pamazām radās prasme strādāt.

Gribai uzvarēt pievienojās aizvainojuma spīts.

140

Valodas praksē dažkārt grūtības sagādā vairāku apzīmētāja un apzīmējamo vārdu saskaņojums. Šķirami divi gadījumi.

Viens apzīmētājs pie vairākiem vārdiem. Apzīmētājs var būt daudzskaitlī (nepārprotamāk) vai vienskaitlī: *čaklās māte un meita* vai *čaklā māte un meita* (pēdējā gadījumā vārdu *čaklā* var attiecināt tikai uz

māte).

Ja apzīmējamiem vārdiem ir dažādas dzimtes, parasti saskaņo ar tuvākā vārda dzimti: *tavs tēvs un māte* vai *tavi tēvs un māte, lieli logi un durvis* (nepārprotamāk - *lieli logi un lielas durvis*).

Ja divi vai vairāki vienlīdzīgi apzīmētāji ir izteikti ar lietvārda ģenitīvu, tad apzīmējamais vārds parasti ir vienskaitlī: *Protam latviešu, krievu un angļu valodu*.

APSTĀKLIS

Nozīme. Apstāklis nosauc īpašību, pazīmi, kas piemīt darbībai vai stāvoklim, kā arī citai īpašībai, pazīmei:

Mēs gājām ātri.

Saulīt' vēlu, v a k a r ā / Sēžas zelta laiviņā.

Cirvis ir ļoti ass.

Apstākļus grupē pēc to konkrētajām pazīmēm, kas izriet gan no vārdu nozīmēm, gan arī no gramatisko formu (locījumu) nozīmēm. Mēdz šķirt septiņas apstākļu grupas: vietas apstākli, laika apstākli, veida apstākli, mēra apstākli, cēloņa apstākli, nolūka apstākli un pavadapstākli.

Saistījums. Apstāklis ir saistīts ar visiem teikuma locekļiem, kas izteikti ar darbības vārdu, īpašības vārdu vai apstākļa vārdu:

Lēni, lēni bērziņš auga, / Lēni lapas darināja.

Man uzdāvināja koši sarkanas neļķes.

Torīt viņš piecēlās ļoti agri.

Izsaka ar apstākļa vārdu, lietvārda, skaitļa vārda, vietniekvārda locījumu formām (prievārdiskiem savienojumiem), darbības vārda nenoteiksmi un divdabi, kā arī ar nedalāmu vārdu savienojumu.

Zaķis cilpoja ātri.

Viņš tevi gaidīja veselu stundu.

Mežā bija vēss.

141

To mēs paveiksim pa abiem. Aiz manis palika citi gājēji. Zvani dunēt dunēja. Karavīri soļoja dziedādami. Mēs satikāties vaigu vaigā.

VIETAS APSTĀKLIS

Vietas apstāklis nosauc darbības vietu un atbild uz jautājumiem *kur?* *kurp?* *uz kuriem?* *līdz kurieni?* *no kurienes?* *Laukos* (*kur?*) *valda dziļš klusums. Šur tur* (*kur?*) *vēl vidēja pelēcīgs sniegs. Te, ezermalā,* (*kur?*) *bija patīkami. Vīnstīgas tiecas augšup* (*kurp?*). *Mēs brauksim uz pilsētu* (*uz kuriem?*). *Lidmašīna lido līdz Rīgai* (*līdz kurieni?*). *Viesi sabraukuši no malu malām* (*no kurienes?*).

LAIKA APSTĀKLIS

Laika apstāklis nosauc darbības vai stāvokļa laiku un atbild uz jautājumiem *kad? cik ilgi? no kura laika? līdz kuram laikam?*

Mēs satiksimies pirmdien (kad?).

Lakstīgala pogoja visu nakti (cik ilgi?).

Todien (kad?) visi strādāja no saules lēkta (no kura laika?) līdz pašam vakaram (līdz kuram laikam?).

Viņš pārnāca desmitos (kad?).

VEIDA APSTĀKLIS

Veida apstāklis nosauc darbības veidu un atbild uz jautājumiem *kā? kādā veidā?*

Zēni soļoja lēnām (kā?).

Viņa paņēma piena krūzi un dzēra lieliem malkiem (kā?).

Zēns klusu (kā?) svilpoja savā nodabā (kā?).

Pēc slimības viņš kustējās lēni (kā?) un uzmanīgi (kā?), baidījās soļus likt droši (kā?).

Par ceļojumu būs jāizstāsta sīki jo sīki (kā?).

Mēs peldus (kā? kādā veidā?) virzījāties uz priekšu.

142

MĒRA APSTĀKLIS

Mēra apstāklis nosauc darbības vai stāvokļa, kā arī īpašības, pazīmes kvantitātes, intensitātes pakāpi un atbild uz jautājumiem *cik? cik lielā mērā?*

Vai daudz šodien padarīts?

Kaimiņi te ir dzīvojuši gadu gadiem.

Ērgļi lido augstu.

Ciemiņi pacienāti pa krietnam.

Autobuss bija stāvgrūdām pilns.

Jautājums tagad kļuva gluži skaidrs.

Lidmašīna nolaidās pavisam zemu.

Darbu pabeigsim ļoti drīz.

CĒLOŅA APSTĀKLIS

Cēloņa apstāklis nosauc darbības vai stāvokļa cēloni un atbild uz jautājumu *kāpēc?*

Meitenes skraidīja iekšā un ārā aiz ziņkārības un nepacietības.

Acis iekaisušas no negulēšanas.

Sirds sāp slimnieka dēļ. Viņa nopūtās pa paradumam.

Puikas pārgalvībā daudz ko izdara.

NOLOKA APSTĀKLIS

Nolūka apstāklis nosauc darbības vai stāvokļa nolūku un atbild uz jautājumiem *kādēļ? kādā nolūkā? Bērzu zari noder slotām. Mūs aicina braukt sēnēs un ogās. Aizslēgsim durvis drošības pēc. Sēdētāji pagriezās paskatīties. Meitene meklējama skatās visapkārt.*

PAVADAPSTĀKLIS

Pavadapstāklis nosauc darbību, kas noris vienlaikus ar kādu citu - galveno - darbību.

Pavadapstākli izsaka divdabji ar *-dams* vai *-ot(ies)*: *Krāsns kuras kvēlodama. Viņa to pateica smaidot. Laiva tuvojas šūpojoties.*

143

PIELIKUMS

Nozīme. Pielikums nosauc raksturojumu, paskaidrojumu, precizējumu kam priekšmetiskam: tā pazīmi, īpašību, nodarbošanos, tautību, radniecību, piederību pie kādas teritorijas:

Mums pretī nāca gaišmate meitene.

Viltnece lapsa pasakā apmāna vilku.

Saistījums. Pielikums ir saistīts ar lietvārdu, tā aizstājēju vai ar vietniekvārdu. Saistījumam raksturīgs saskaņojums locījumā un, ja iespējams, arī dzimtē un skaitlī.

Izsaka ar lietvārdu.

Zēnam patika pasakas par vilku pelēci, vāveri kūp l asti.

Ārsts Kalniņš pieņem slimniekus.

Brālis Jānis un māsa Laima brauks ciemoties.

Liepājnieks Lejīnš mii savu dzimto pilsētu.

IEROBEŽOTĀJS

Nozīme. Ierobežotājs nosauc nojēgumu, kas ierobežo kāda cita nojēguma izpratni konkrētā teikumā: *Zēni sacenšas skriešanā* (t. i., sacensties var, veicot dažādas darbības; minētajā teikumā no šīm darbībām ir «atlasīta» tikai viena - skriešana).

Pēc nozīmes ierobežotājs ir tuvs papildinātājam vai apstāklim.

Saistījums. Ierobežotājs ir saistīts ar teikuma locekli, kas izteikts ar darbības vārdu, lietvārdu, īpašības vārdu, apstākļa vārdu. Bez tam ierobežotājam ir raksturīgi saistījumi ar vārdiem *atkarībā, attiecībā, atšķirībā, salīdzinājumā, zinā.*

Izsaka ar lietvārdu lokatīvā vai prievārdisku savienojumu, retumis - ar apstākļa vārdu.

Vecākais brālis pārspēj jaunāko spēkā.

*Maizīte maksā 10 santīmu gabalā.
Draugiem ir laba saskaņa uzskatos.
Zinātnieks ir ievērojams speciālists ekoloģijā.
Jauneklis ir izveicīgs darbā.
Pēc darba uzdevuma un satura grafikā izšķir vairākus veidus.
Iztādē bija daudzas mākslinieciski vērtīgas gleznas.
Dzejoļu krājumā ir vienveidība tematikas zinā.*

144

DUBULTLOCEKLIS

Dubultloceklis vienlaikus ir saistīts gan ar 1) teikuma priekšmetu vai papildinātāju, gan ar 2) izteicēju. Līdz ar to dubultloceklim ir gan apzīmētāja, gan apstākļa nozīme:

*Balta nāca tautu meita (balta nāca un balta meita).
Pielēja krūzi pilnu (pielēja pilnu un pilnu krūzi).*

IESPRAUDUMI UN IESTARPINĀJUMI

Teikumā var būt patstāvīgi vārdi vai to savienojumi, kas nav teikuma locekļi:

*Laiks rītdien, iespējams, kļūs labāks.
Glezna, domājams, gūs ievērību.*

Iespraudumi izsaka autora attieksmi pret teikuma saturu:

- 1) apgalvojumu, šķietamību, pieļāvumu - *Tas, bez šaubām, ir pareizi. Tas, liekas, ir pareizi. Tā, varbūt, būs labi,*
- 2) ierobežojumu - *Tas, manuprāt, ir pareizi,*
- 3) secīgumu - *Bija nepieciešams, pirmkārt, savākt faktu materiālu un, otrkārt, iepazīties ar jaunāko literatūru,*
- 4) ievadījumu paskaidrojumā, saistījumu ar turpmāko kontekstu - *Reizēm, sevišķi saulainās dienās, gājām garās pastaigās,*
- 5) emocijas - *Par laimi, tas ir pareizi!*

Iespraudumos izmanto vairāku vārdšķiru vārdu formas un formu savienojumus:

- 1) darbības vārda formas - *domājams, domāju, jādomā, iespējams, jāsaka, liekas, protams, saprotams, teiksim, zināms u. c.,*
- 2) apstākļa vārdus - *galvenokārt, pareizāk, vispār, vispirms, sevišķi, it īpaši, pirmkārt, otrkārt, treškārt u. c.,*
- 3) lietvārdus - *tiesa, brīnums u. c.,*
- 4) īpašības vārdus - *galvenais, lielākais, mazākais,*
- 5) vārdu formu savienojumus - *bez šaubām, it īpaši, kā rādās, kā saka, kā zināms, par laimi, pats galvenais, no tiesas, no vienas puses - no*

otras puses, taisnību sakot, labāk (pareizāk) sakot, tā sakot, citiem vārdiem (sakot).

Iespraudumiem var būt arī teikuma forma: *Visi - galvu ķīlā lieku - / Uzņemti gribēs jūs ar prieku.* Daži piemēri. *Jautājums galvenokārt tiek risināts darba kolektīvos.*

145

Tiesa, jautājums vel ir jārisina.

Taisnību sakot, jautājums vēl ir neskaidrs.

Kā rādās, jautājums beidzot ir atrisināts.

Kā zināms, varam pievērsties nākamajam jautājumam.

Iestarpinājumi izsaka paskaidrojumu, piezīmi. Iestarpinājumi atrodas teikuma vidū vai beigās (bet ne sākumā), un tos parasti iekļauj iekavās vai domuzīmēs:

Ozolā apmetās žugure (stārķis).

Vīri - visbiežāk ziemas vidū - brauca peļņā.

Pēc Kokneses skolas beigšanas (meitenei tad ir desmit gadu) viņa turpina mācīties Rīgā. Mācību beigu posmā - astoņdesmito gadu sākumā - uz Rīgu pārnāk dzīvot pārējie ģimenes locekļi.

UZRUNA

Uzruna ir vārds vai vārdu savienojums, ar ko teikumā uzrunā visbiežāk cilvēku vai dzīvnieku, retāk - augus, priekšmetus, parādības u. tml.

Uzrunā izmanto lietvārdu vokatīva locījumā:

Klausies, m ā t!

Tu, J ān i, esi ieradies par vēlu.

Minka, nāc šurp!

Sveika, mana dzimtā zeme!

VĀRDU SECĪBA

Latviešu valodā vārdu secība ir samērā brīva.

1. Vārdu secību galvenokārt nosaka tendence novietot teikuma vai tā daļas beigās vārdu, kas ietver jauno, sva-• rīgāko informāciju.

Latviešu valodā parastā vārdu secība: teikuma priekšmets, izteicējs, papildinātājs vai teikuma priekšmets, izteicējs, apstāklis:

Māsa lasa grāmatu.

Brālis klausās pārraidi.

Zēns mācās labi.

Māte ada džemperī.

Šais teikumos jaunā informācija ietverta vārdos *grāmatu, pārraidi, džemperī, labi.*

Ja grib uzsvērt darbības veicēju, teikuma priekšmetu novieto teikuma beigās:

Grāmatu lasa māsa (nevis māte).

Pārraidī klausās brālis (nevis tēvs).

Jāņem vērā teikuma priekšmeta novietojums tādos gadījumos, kad lokāma vārda formu var uztvert gan par teikuma priekšmetu, gan papildinātāju. Teikuma priekšmetam tad jāatrodas teikuma sākumā:

Meitas vairs negrib klausīt mātes.

Mātes izlutina meitas.

Izteicējs kā jaunās informācijas nesējs teikuma beigās novietojams tad, ja no konteksta izriet vēl citas darbības iespējas:

Māte vienmēr kaut ko darīja ar džemperī - vai nu ārdīja un pārādīja no jauna, vai mazgāja, gludināja. Šovakar viņa džemperī mazgāja.

» Gadījumi, kad izteicējā ietverta jaunā, svarīgākā informācija, ir reti. Izteicējs nav novietojams teikuma beigās, • ja jaunā, svarīgākā informācija ietverta papildinātājā:

Šogad viņš jau saņēmis vairākas prēmijas (nevis: Šogad viņš jau vairākas prēmijas saņēmis).

Ja jaunā, svarīgākā informācija ietverta apstākļi, tas novietojams teikuma beigās:

Uz teātri mums jāiet šovakar. Šovakar mums jāiet uz teātri.

2. Cieši saistīto nojēgumu apzīmējumu vēlams novietot teikumā blakus: *Zēns raksta mātei garu vēstuli.* Šādu apzīmējumu attālinājums ir iespējams, bet tad tam jāizriet no teksta stilistiskajām īpatnībām: *Garu zēns mātei vēstuli raksta.*

3. Teikumā jāvairās no neskaidriem vārdu saistījumiem: *Zaļo brūkleņu mētru audze (zaļo brūkleņu vai zaļo mētru?). Melnā kaimiņa kaķa acis samiedzas (melnā kaķa vai melnā kaimiņa?).*

SALIKTS TEIKUMS

SALIKTA TEIKUMA VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Saliktu teikumu veido divas vai vairākas sastāvdaļas jeb komponenti. Katrai no šīm sastāvdaļām ir savs gramatiskais centrs. Sastāvdaļu uzbūve lielākoties ir tāda pati kā vienkāršam teikumam:

Diena ir saulaina (1. sastāvdaļa), *un talcinieki strādā čakli* (2. sastāvdaļa).

Vecītis parādīja ar roku uz dienvidiem, saņēma maizes gabaliņu un palika turpat sēžam (1. sastāvdaļa), *bet puisis arī aizgāja uz dienvidu pusi* (2. sastāvdaļa).

Ģeniāls ir tas mākslinieks (1. sastāvdaļa), *kas rada pārliedību* (2. sastāvdaļa), *ka cilvēka spējas ir neierobežotas* (3. sastāvdaļa).

Saliktu teikumu galvenokārt raksturo sintaktiskais sakars starp sastāvdaļām.

Ja starp sastāvdaļām ir sakārtojuma sakars, tad tādu teikumu sauc par saliktu sakārtotu teikumu: *Norietēja saule, un mežā kļuva tumšs.*

Ja starp sastāvdaļām ir pakārtojuma sakars, tad tādu teikumu sauc par saliktu pakārtotu teikumu: *Kad norietēja saule, mežā kļuva tumšs.*

Salikta teikuma sastāvdaļu saistījumu bieži izsaka ar saistī-tālvārdiem (saikļu saistījums):

Brālis lasa, u n māsa raksta.

Brālis lasa, bet māsa raksta.

Brālis lasa, kad māsa raksta.

Brālis lasa, k o māsa ir uzrakstījusi.

Dažreiz saistītālvārdu nav. Tad par saistījumu liecina sastāvdaļu saturs, pieturzīmes (rakstos), intonācija (runā). Šādu saistījumu sauc par bezsaikļu saistījumu:

Brālis lasa, māsa raksta.

Riet saule, mežā kļūst tumšs.

Es ceru, laiks kļūs labāks.

Lai labāk iepazītos ar saliktu teikumu īpatnībām, lietderīgi tos aplūkot šādā secībā: 1) salikti sakārtoti teikumi ar divām sastāvdaļām, 2) salikti sakārtoti teikumi ar trim vai vairākām sastāvdaļām, 3) salikti pakārtoti teikumi ar divām sastāvdaļām, 4) salikti pakārtoti teikumi ar trim vai vairākām sastāvdaļām, 5) jaukti salikti teikumi, kuros starp sastāvdaļām ir gan sakārtojuma sakars, gan pakārtojuma sakars.

SALIKTI SAKĀRTOTI TEIKUMI

SALIKTI SAKĀRTOTI TEIKUMI AR DIVĀM SASTĀVDAĻĀM

Starp salikta sakārtota teikuma sastāvdaļām var būt trīs sintaktiskās attiecības: vienojuma attiecības, pretstatījuma attiecības vai šķīruma attiecības.

Vienojuma attieksmes visbiežāk izsaka saiklis *un*. Bez tam šo attieksmju izteikšanai lieto šādus saistītātvārdus: *arī, un art, ne vien - bet arī, ne tikai - bet arī, ne tikvien - bet arī, tiklab - kā arī, kā - tā, gan - gan, te - te, drīz - drīz, ir - ir, ne - ne, nedz - nedz*.

Atstāstīju mūsu sarunu mātei, un viņa priecājās.

Koki jau ir gandrīz kaili, arī (un arī) osis sāk birdināt lapas.

Ne vien (ne tikai, ne tikvien) zāle sāk zaļot, bet a r l parādās pirmie ziedi.

Tiklab māte mudināja dēlu, kā arī skolotāji rosināja zēnu mācīties cītīgāk.

Kā smiltis kavēja iešanu, tā nogurums lika sevi manīt.

Gan (ir) darbs tika padarīts, gan (ir) atelpai atradās laiks.

Te (drīz) pazib uguns, te (drīz) viss atkal satumst. Ne (nedz) tu man padomu lūdzi, ne (nedz) es to būtu devis.

Līdz ar vienojuma attieksmēm saliktos sakārtotos teikumos var būt arī vēl citas, tām pakārtotas attieksmes: laika attieksmes, seku attieksmes, pievienojuma attieksmes.

1. Laika attieksmes atspoguļo norišu vai stāvokļu vienlaicīgumu vai secīgumu.

Pūš vējš, un koki šalc (vienlaicīgums).

Atnāk apsveicēji, gaviļnieks saņem ziedus (secīgums).

2. Uz seku attieksmēm bieži norāda īpaši vārdi otrajā sastāvdaļā: *tāpēc, tādēļ, tālab, tad, tā, un tā*.

*Trolejbuss ilgi nenāca, tāpēc (un tāpēc) es nokavējos. Var gadīties kļūme, un tad būs jāatbild konstruktoram. Eksāmeni tuvojas, un tā visi kļuvuši rosīgi. Uz seku attieksmēm var norādīt tikai saiklis *un*: *Braucot pārsalu, u n iesnas klāt*.*

3. Dažreiz starp teikuma otro un pirmo sastāvdaļu ir pievienojuma attieksmes, t. i., otrajā sastāvdaļā ir izteikts paskaidrojums, precizējums, papildinājums pirmās sastāvdaļas saturam:

Mākonī vairs neaizsedza sauli, tas visiem patika.

Pretstatījuma attieksmes visbiežāk izsaka saiklis *bet*. Bez tam šo attieksmju izteikšanai lieto šādus saistītātvārdus: *tomēr, taču, turpretī, turpretim, toties, un, un tomēr, tikai, tik, citādi, bet par to*.

149

Gadiem rakstu jau, bet mans darbs vēl nav pabeigts.

Saulīte gan augstu spīd, tomēr reiz tā zemē slīd.

Pārmeklēja visas atvilktnes, taču dokuments bija it kā izgaisis.

*Māte ar pūlēm valdījās, turpretī (turpretim) tēvs bija itin mierīgs.
Mēs nebraucām ekskursijā, toties redzējām izrādi.
Draugs šo grāmatu daudzkārt ir slavējis, un nu uzreiz tā neder nekam.
Nebija viegli, un tomēr mēs ar darbu tikām galā.
Nē, draugi, pasakas nav meli, tikai visu tās nepasaka.
Visi koki dzeltenī, t i k ozoli vēl zaļi.
Mums jāpasteidzas, citādi pārējie aizbrauks bez mums.
Darbs bija sarežģīts, bet par to varējām parādīt savu prasmi.
Pretstatījuma attieksmes var izteikt arī bez saistlējvārdiem, ja teikuma
sastāvdaļu saturs norāda uz šādām attieksmēm: *Es steigšos, jūs varat iet
lēnām.**

Līdz ar pretstatījuma attieksmēm teikuma otrajā sastāvdaļā var
izpausties dažas citas nozīmju nianšes:

1) tīrs pretstatījums —

*Gāzu saspiežamība ir liela, bet šķidrumus uzskata par nespiežamiem.
Es braucu, (bet) jūs ejat kājām,*

2) neatbilstība tam, kas būtu secināms no pirmās sastāvdaļas satura —
Sāka līt, tomēr (taču, bet) mēs gājām tālāk,

3) norobežojums, arī izņēmums —

Visi ekskursijas dalībnieki ir klāt, tikai šoferis kaut kur kavējas,

4) atlīdzinājums, kompensācija —

Mēs jūtamies noguruši, toties izstādē bija daudz ko redzēt.

Šķiruma attieksmes visbiežāk izsaka saiklis *vai*. Bez tam šo attieksmju
izteikšanai lieto šādus saistlējvārdus: *vai - vai, vai nu - vai (arī), vai -
jeb vai, vai arī, jeb vai, jeb arī.*

Zēns pārnāks pats, v a i viņu kāds atvedīs.

*Vai (vai nu) darbu beigsim šodien, vai (vai arī, jeb vai) tas būs vēl
jādara rītdien.*

*Satiksimsies pēc kādām dienām, vai arī (jeb vai, jeb arī) es tev
piezvanīšu.*

150

SALIKTI SAKĀRTOTI TEIKUMI AR TRIM VAI VAIRĀKĀM SASTĀVDAĻĀM

Ja saliktā sakārtotā teikumā ir trīs vai vairākas sastāvdaļas, starp tām var
būt vai nu vienas un tās pašas sintaktiskās attieksmes, vai arī dažādas
sintaktiskās attieksmes.

1. Starp salikta teikuma sastāvdaļām var būt vienas un tās pašas
sintaktiskās attieksmes. Šīs attieksmes parasti ir vienojuma vai pretstata

attieksmes:

1) vienojuma attieksmes —

Satumsa vakars, u n sals mazinājās, u n sāka snigt. Satumsa vakars, sals mazinājās, u n sāka snigt. Satumsa vakars, u n sals mazinājās, sāka snigt. Satumsa vakars, sals mazinājās, sāka snigt,

2) pretstatījuma attieksmes —

_ Baltās Mājas tikko varēja atšķirt no lielajām sniega kupenām visapkārt, tikai rija stāvēja pelēkiem piedarba vārtiem, bet trīs istabu logi zalgoja rīta saulē.

2. Starp salikta teikuma sastāvdaļām var būt dažādas - parasti vienojuma un pretstata - attieksmes.

Pienāca _ vakars, un es gribēju doties mājās, bet mans draugs nolēma vēl pamakšķerēt.

SALIKTI PAKĀRTOTI TEIKUMI

SALIKTI PAKĀRTOTI TEIKUMI AR DIVĀM SASTĀVDAĻĀM

Saliktā pakārtotā teikumā viena no sastāvdaļām ir neatkarīga, un to sauc par virsteikumu. Otra sastāvdaļa ir tam pakārtota, un to sauc par palīgteikumu:

Es redzu (virsteikums), ka brālis lasa (palīgteikums).

Es redzu (virsteikums): brālis lasa (palīgteikums).

Palīgteikuma saistījumam ar virsteikumu iespējami trīs galvenie paveidi.

1. Palīgteikums izvērsš domu, ko aizsāk kāds vārds (teikuma loceklis) virsteikumā: *Es z i nu, ka brālis lasa. Brālis lasa, lai uzzinātu ko jaunu.*
151

Brālis lasīs, līdzko beigsies televīzijas raidījums.

Brālis lasa grāmatu, kurā ir daudz ilustrāciju.

2. Palīgteikums konkretizē, it kā «atšifrē» kādu virsteikuma vārdu (teikuma loekli). Šis vārds parasti ir vietniekvārds (*tas, tāds*) vai vispārīgas nozīmes apstākļa vārds (*tā, tad, tur, tāpēc* u. tml.):

Es zinu to, ka brālis lasa.

Lekcija beigsies t a d, kad atskanēs zvans.

Brālis lasa tādēļ, ka grib uzzināt ko jaunu.

3. Palīgteikums var būt saistīts ar virsteikuma saturu kopumā, nevis ar vienu vārdu (teikuma loekli):

Šie trīsstūri ir vienlīdzīgi, kas arī bija jāpierāda.

Palīgteikumu novieto

1) aiz virsteikuma - *Iesim pastaigāties, ja laiks būs labs,*

- 2) virsteikuma priekšā - *Ja laiks būs labs, iesim pastaigāties,*
3) starp virsteikuma vārdiem - *Tikai tad, ja laiks būs labs, iesim pastaigāties.*

Dažiem palīgteikumiem novietojuma iespējas ir ierobežotas.

Palīgteikuma novietojumam jānodrošina nepārprotams saistījums ar virsteikuma saturu: *Nesdama rokā ceļasomu, iestādē ienāca meitene, kas šorīt bija iebraukusi no Liepājas* (nevis - *Iestādē ienāca meitene ar ceļasomu rokā, kas šorīt bija iebraukusi no Liepā jās*].

Pēc nozīmes vairums palīgteikumu atbilst teikuma locekļiem un atbild uz tādiem pašiem jautājumiem kā attiecīgais teikuma loceklis.

Ir šādi palīgteikumi: teikuma priekšmeta palīgteikums, izteicēja palīgteikums, papildinātāja palīgteikums, apzīmētāja palīgteikums, pielikuma palīgteikums, apstākļu palīgteikumi (vietas apstākļa palīgteikums, laika apstākļa palīgteikums, veida apstākļa palīgteikums, mēra apstākļa palīgteikums, cēloņa apstākļa palīgteikums, nolūka apstākļa palīgteikums, nosacījuma apstākļa palīgteikums), seku palīgteikums, salīdzinājuma palīgteikums, pieļāvuma palīgteikums, pamatojuma palīgteikums, relatīvais palīgteikums.

152

TEIKUMA PRIEKŠMETA PALĪGTEIKUMS

Teikuma priekšmeta palīgteikums atbild uz jautājumu *kas?*

Šo palīgteikumu parasti ievada s a i s t _ i t a j v ā r d i *kas, kurš, kāds, ka, lai, vai, ja, kur, kad, cik, kā, no kurienes, uz kurieni.* Iespējams bezsaikļu saistījums.

Virsteikumā parasti ir darbības vārdi, kas izsaka informācijas pārraidi vai uztveri, fakta vērtējumu, pārdzīvojumu. Darbības vārdam raksturīga ciešamās kārtas divdabja vai vajadzības izteiksmes forma.

Ir paziņots, kas (kurš) šodien ieradīsies.

Dzirdams, ka laiks uzlabosies.

Vēlams, lai (ka) ierastos visi sanāksmes dalībnieki.

Nav zināms, vai ieradīsies visi sanāksmes dalībnieki.

Labāk būtu, ja tu mēģinātu aizmigt.

Vai ir pateikts, kur (kad) mums jāsapulcējas?

C i k maksā šī glezna, nav nosakāms.

Vai ir noskaidrots tas, no kurienes ieradīsies jaunais darbinieks?

Kas lēnāk brauc, tas tālāk tiek.

Kas vainīgs, t a s bailīgs.

Kur tas redzēts, k a jūnijā snieg sniegs?

IZTEICĒJA PALĪGTEIKUMS

Izteicēja palīgteikums atbild uz jautājumiem *kas ir? kāds ir?*

Šo palīgteikumu parasti ievada saistītā j vārdi *kas, kurš, kāds, ka, lai*.

Virsteikumā ir izteicējs, ko veido vārdi *tas, tāds, viss*, retumis *būt* personas formā. Palīgteikums šos vārdus konkretizē.

Izteicēja palīgteikumu lielākoties novieto aiz virsteikuma.

Zēns bija tas, kas (kurš) pieskrēja pirmais.

Laiks bija tieši tāds, kādu mēs gaidījām.

Tas ir viss, kas mums ir zināms par šo notikumu.

Mana vēlēšanās ir, lai (ka) mēs drīz atkal sastaptos.

PAPILDINĀTĀJA PALĪGTEIKUMS

Papildinātāja palīgteikums atbild uz jautājumiem *ko? kam? par ko? ar ko? no kā?*

Šo palīgteikumu parasti ievada saistītā j vārdi *ka, lai*»

153

vai, kas, kurš, kāds, ka, kur, kad, kāpēc. Iespējams bez-saikļu saistījums.

Virsteikumā var būt papildinātājs, kas izteikts ar vietniekvārdu.

Palīgteikums to konkretizē: *Es zinu to, ka laiks būs labs.* Ja šāda

papildinātāja virsteikumā nav, palīgteikums izvērš virsteikuma saturu:

Es zinu, ka laiks būs labs.

Papildinātāja palīgteikumu lielākoties novieto aiz virsteikuma - pēc iespējas aiz darbības vārda vai aiz konkretizējamā vietniekvārda.

Iespējams arī novietojums starp virsteikuma vārdiem vai virsteikuma priekšā.

Vai tu tiešām tici, ka viss būs labi?

Mēs nezinām, vai nokļūsim laikā.

Meitenes rūpējās par to, lai mītne būtu patīkama.

Drīz redzēsim, kas tagad notiks.

Draugs neatceras, kurš viņam šo notikumu ir stāstījis.

Vai tu zini, kāda ir jaunā kinofilma?

Kā vilkam pasakā gāja, to tu laikam vēl nebūsi dzirdējis.

Nolēmu pajautāt, cik kaimiņam izmaksājis remonts.

Dabūju zināt, kur atrodas muzejs.

Nviens nevarēja pateikt, kurp (uz kurieni) ved šī taka.

Par to, kad sāksies raidījums, var izlasīt programmā. Noskaidrot,

kāpēc vilciens kavējas, tomēr vajadzētu. Visi uzskata - pasākums izdosies.

APZĪMĒTĀJA PALĪGTEIKUMS

Apzīmētāja palīgteikums atbild uz jautājumiem *kāds? kurš?*

Šo palīgteikumu parasti ievada saistītā j vārdi *kas, kurš, kāds, kā, kur, kad, ka, lai, vai*.

Apzīmētāja palīgteikums (tāpat kā apzīmētājs) var attiekties uz jebkuru virsteikuma vārdu (teikuma locekli), kas izteikts ar lietvārdu vai tā aizstājēju.

Tā ir mūzika, kas dzīvos laiku laikos.

Ir zināt nieki, kuras pazīst visa pasaule.

Mēs nonācām tik skaistā vietā, kādu nekad nebijām redzējuši.

Pastāv dažādas metodes, kā ātri apgūt svešvalodas. Es dzīvoju klusuma krastā, kur puķes zied. Nav tāda gadījuma, kad kāds šajā mežā būtu apmaldījies.

154

Tās ir tikai vecāku iedomas, ka viņu bērns ir nevarīgs un saudzējams.

Atrasts paņēmieni, lai ātrāk veiktu šo darbu.

Izvirzīts jautājums, vai šī glezna ir jāpārdod.

Apzīmētāja palīgteikumu ieteicams novietot tieši aiz tā vārda, uz kuru tas attiecas: *Piepeši taka, pa kuru gājām, nogriezās uz meža pusi.*

Ja šāds novietojums nav iespējams, dažreiz var izlīdzēties ar norādāmo vietniekvārdu virsteikumā: *Atmosfēras spiediens ir vienāds ar tāda atmosfēras staba svaru, kura šķērsriezuma laukums ir vienu vienību liels.* Uz saistījumu ar vārdu virsteikumā reizumis var norādīt arī ar attiecsmes vietniekvārdu attiecīgajā skaitlī un dzimtē: *Termodinamiskā sistēma ir jebkuru ķermeņu kopa, kuri savā starpā var apmainīties ar enerģiju.*

PIELIKUMA PALĪGTEIKUMS

Pielikuma palīgteikums konkretizē personas vietniekvārdu virsteikumā.

Par saistītā vārdu izmanto *kas*.

Mēs, kas esam atnākuši talkā, strādājam cītīgi.

Runāju ar jums, kas esat atnākuši talkā.

Pielikuma palīgteikumam ir novecojušas konstrukcijas iezīmes.

APSTĀKĻU PALĪGTEIKUMI

Pēc nozīmes gandrīz visi apstākļu palīgteikumi atbilst attiecīgajiem apstākļiem.

Šie palīgteikumi var būt saistīti tieši ar virsteikuma vārdiem, kas iz_saka norisi, stāvokli vai arī īpašības pazīmi:

Parunāsimies, kad būs laiks.

Virsteikumā var būt kāds vispārīgas nozīmes apstākļa vārds *tur; te, tad, tā, tik* u. tml. Palīgteikums konkretizē šos vārdus:

Grāmata bija tik interesanta, ka nevarēju no tās atrauties.

Vietas apstākļa palīgteikums atbild uz jautājumiem *kur? kurp? no kurienes? uz kuriem? līdz kuriem?* Šo palīgteikumu ievada saistītāji vārdi *kur, kurp, no kurienes, uz kuriem, līdz kuriem*.
Vienmēr ejam, kur taisnāks ceļš.

155

Kur koku cērt, tur skaidas lec.

Es iešu turp, kur mani mūžam sauc tava balss.

Mēs nākam, no kurienes daudzi nākuši.

Laika apstākļa palīgteikums atbild uz jautājumiem *kad? cik ilgi? no kura laika? līdz kuram laikam?* Šo palīgteikumu parasti ievada saistītāji vārdi *kad, kamēr, kopš, līdz, līdzko, kolīdz, tiklīdz, pirms, iekams, tikko, pēc tam kad*.

Bija jau vēls, kad pamācām.

Kad kaķis nav mājā, tad peles danco.

Pagaidīsim, kamēr pāries lietus.

Pagājuši daudzi gadi, kopš beidzies karš.

Bērni rotaļājās, līdz pienāca vakars.

Satiksīties, kolīdz (līdzko) būs brīvs laiks.

Sāksim darbu, tiklīdz pierims putenis.

Iekams kāds viņu paspēja aizkavēt, viņš izgāja no istabas.

Tikko pulkstenis būs astoņi, ieslēgsim televizoru.

Atpūtīsimies pēc tam, kad būs paveikts darbs.

Veida apstākļa palīgteikums atbild uz jautājumiem *kā? kādā veidā?* Šo palīgteikumu parasti ievada saistītāji vārdi *kā, ka, lai*.

Mēs rakstām, kā mums mācīts.

Mēs rakstām tā, kā mums mācīts.

Kā mežā sauc, tā atskan.

Dažreiz gadās tā, ka jācieš nevainīgajam.

Runā, lai var saprast!

Mēra apstākļa palīgteikums atbild uz jautājumiem *cik? cik lielā mērā?* Šo palīgteikumu parasti ievada saistītāji vārdi *cik, cik vien, ka, lai*.

Visi strādāja, cik bija viņu spēkos.

Visi strādāja tik, cik bija viņu spēkos.

Pamāte bija tik laba, cik vien iespējams.

Teļi bļauj, ka nevar aizklausīties.

Mēs runājām tik klusi, lai mūs nevarētu sadzirdēt.

Cēloņa apstākļa palīgteikums atbild uz jautājumu *kāpēc?* Šo palīgteikumu parasti ievada saistītā j vārdi *tāpēc ka, tālab ka, tamdēļ ka, tā kā, ka* (vārdi *tāpēc, tālab, tamdēļ* var ietilpt virsteikumā, ja tajā jāizsaka īpaša virzība uz palīgteikuma saturu).

Lasu šo rakstu, tāpēc ka tas man noderēs.

Lasu šo rakstu tāpēc, ka tas man noderēs.

Palīgteikumu, ko ievada *tā kā*, novieto virsteikuma priekšā:

156

Tā ka vakars bija tuvu, mums vajadzēja pasteigties.

Nolūka apstākļa palīgteikums atbild uz jautājumiem *kādēļ? kādā nolūkā? kādam nolūkam?* Šo palīgteikumu parasti ievada s a i s tīt ā j vā r d s lai, kā arī novecojušie *ka, ka lai*.

L a i varētu redzēt, vajadzīga gaisma.

Es uztrīšu savu mēli, l a i griež asa valpdina.

Bet vai tad es te biju tikai tādēļ, lai stāvētu un gaidītu rītu?

Panēm tik līdzī maizi uz ceļa, ka būtu ko stiprināties.

Jāiekurina krāsns, ka lai istaba kļūtu silta.

Nosacījuma apstākļa palīgteikums norāda uz nosacījumu, kas nepieciešams, lai īstenotos darbība, rastos stāvoklis, kas minēts virsteikumā. Šis palīgteikums atbild uz jautājumu *kādā gadījumā?*

Palīgteikumu parasti ievada s a i s tīt ā j vā r d s /a, retāk *ka, kad*. Var būt bezsaikļu saistījums.

Iesim pastaigāties, j a laiks būs labs.

J a laiks būs labs, tad iesim pastaigāties.

Ej tu pie cilvēkiem kā draugs, tad visi tev būs draugi.

Bet ko Laimei bija darīt, ka viņai nebij vairāk kā šis saldaiss viltus.

Citam nav nekāda daļa, kad man patīk dzīve zaļa.

Valodas praksē ieteicams nelietot palīgteikumu ar *ja* kā salikta sakārtota teikuma sastāvdaļu: */a pērn tika iegūta laba raža, tad šogad tā ir vēl labāka* (laba raža vienā gadā nav nosacījums ražai nākamajā gadā; precīzāk ražu salīdzinājumu varētu izteikt, piemēram, šādi: *Pērn tika iegūta laba raža, bet šogad tā ir vēl labāka vai 50-gad raža ir labāka nekā pērn*).

SEKU PALĪGTEIKUMS

Seku palīgteikums norāda uz sekām, ko izraisa virsteikumā minētā

darbība, norise, stāvoklis, situācija.

Šo palīgteikumu ievada saistītā j vārdi *tā ka, ka*. Var būt bezsaikļu saistījums.

Seku palīgteikumu parasti novieto aiz virsteikuma.

Darbs padarīts, tā ka var atpūsties

Kuģis šūpojas, ka ne kājās nostāvēt.

Sniegs nokūsis no apaviem, uz grīdas sakrājušās peļķes.

157

SALĪDZINĀJUMA PALĪGTEIKUMS

Salīdzinājuma palīgteikumā izvērs virsteikuma saturu, salīdzinot to ar kādu citu domu, priekšstatu. Salīdzinājuma palīgteikums atšķiras no veida apstākļa palīgteikuma vai apzīmētajā palīgteikuma ar atšķirīgu, parasti tēlainu, domu, priekšstatu sastatījumu.

So_palīgteiku_mu_ievada s a i stīt ā j v ā r d i *kā, nekā, it kā, itin ka, tāpat ka, kā kad, cik, kā arī jo - jo* (pirmais *jo* atrodas palīgteikumā).

Ainava bija akvareliski dzidra, ar krāsu un toņu plūstošu pāreju citcitā, kā tas mēdz būt vienīgi agrā pavasari.

Varbūt pļava zied skaistāk, nekā ūdens zied.

Tupēsi tik priecīgs, it kā būtu noticis kas labs.

Tāpat kā saule silda vasarā, tā krāsns gādā siltumu ziema.

Viņa jutās tā, kā kad smaga nasta būtu noņemta no pleciem.

C i k palūkojos gleznā, tik atceros vasaru.

Jo drīzāk paveiksim darbu, jo vairāk labuma iegūsim.

PIEĻĀVUMA PALĪGTEIKUMS

Pieļāvuma palīgteikums izsaka domu par to, kas varētu kavēt vai padarīt neiespējamu virsteikumā minēto darbību, norisi, stāvokli, bet, neraugoties uz ko, šī darbība, norise, stāvoklis tomēr īstenojas.

Šo palīgteikumu ievada saistītā j vārdi *kaut, lai, kaut gan, kaut arī, lai gan, lai arī, ja arī, jebšu*.

Kaut (kaut gan, kaut art, lai gan, lai arī) lija lietūs, pajūgs virzījās uz priekšu.

L a i ir grūt¹, vajag spēt/ Stipram būt, uzvarēt.

Ja arī būsim piekusuši, tomēr vēl aizstaigāsim līdz ezeram.

Novecojušais *jebšu* lietojams ar nozīmi 'kaut': *Jebšu ir stiprs sals, malku zāgēt būs jāiet.*

PAMATOJUMA PALĪGTEIKUMS

Pamatojuma palīgteikumā izsaka domu, loģisku slēdzienu, cēloni, paskaidrojumu u. tml., kas pierāda virsteikumā minētā patiesumu, arī nepieciešamību.

158

Šo palīgteikumu ievada *s a i stīt ā j vā r ds jo*. Iespējams bezsaikļu saistījums.

Pamatojuma palīgteikumu novieto aiz virsteikuma.

Iededzām spuldes, jo kļuva tumšs.

Ēnu viņiem nebija, jo tie nestāvēja ceļa nevienam gaismas staram.

Man jāsteidzas, ir jau vakar s.

RELATĪVAIS PALĪGTEIKUMS

Relatīvais palīgteikums norāda uz virsteikuma saturu kopumā un pievieno šim saturam kādu samērā neatkarīgu domu.

Šo palīgteikumu parasti ievada saistītā]vārdi *kas, kā rezultātā, turklāt, pie tam, pie kam*.

Zēns sāka lasīt dzejoli, kas izdevās itin labi.

Uznāca krusa, kā rezultātā stipri cieta dārzi.

Luga ir grūti iestudējama, pie tam skatītājus tā nespēj ieinteresēt.

- Valodas praksē nav ieteicams lietot relatīvos pa-I līgteikumus, ko ievada *kamēr* - nevajadzīga laika nojē-

- gurna dēļ: *Grāmatas mēdz būt biezas, kamēr žurnālus parasti izdod samērā plānus* (labāk - *Grāmatas parasti ir biezākas nekā žurnāli*).

DIVI VAI VAIRĀKI PALĪGTEIKUMI SALIKTĀ PAKĀRTOTĀ TEIKUMĀ

Palīgteikumu pakārtojums virsteikumā var būt divējāds: tiešs pakārtojums vai pakāpenisks pakārtojums.

Tiešā pakārtojumā visi palīgteikumi ir saistīti ar virsteikumu. Šādam pakārtojumam iespējami trīs paveidi.

1. Visi palīgteikumi attiecas uz vienu un to pašu vārdu (teikuma locekli) vai uz virsteikuma saturu kopumā_ un raksturo to no viena un tā paša viedokļa. Palīgteikumi šādā gadījumā ir vienlīdzīgi un starp tiem ir sakārtojuma sakars:

K a d snieg un kad kupenas ir dziļas, iet nav viegl i.

Kad snieg un kupenas ir dziļas, iet nav viegli.

Kad snieg, kad kupenas ir_ dziļas, iet nav viegli.

Man gribas, lai vasara būtu ilga, lai spīdētu saule, lai visur būtu krāsni ziedi.

159

Pagaidām zinātne vel nav apmierinoši atbildējusi uz jautājumiem, kur meklējams cēlonis vieglās mūzikas lielajai ekspansijai un kā izskaidrot šīs mūzikas garīgā tonusa pārsteidzošo vienveidību.

- Valodas praksē jāievēro - ja vienlīdzīgu palīg-f teikumu ievadīšanai izvēlēti vietniekvārdi *kas* vai *kurš*,

- tad visos palīgteikumos lietojams tikai viens no tiem (vietniekvārda *kas* lokatīva formu aizstāj apstākļa vārds *kur*).

Ostā iebrauc kuģis, kas ilgi ir bijis ekspedīcijā un ko sagaidīja daudz (auzu).

Bērniem patīk grāmatas, kas ir interesantas un kur ir daudz ilustrāciju.

Bērniem sevišķi patīk tās grāmatas, kuras ir interesantas un kurās ir daudz ilustrāciju.

2. Palīgteikumi attiecas uz vienu un to pašu virsteikuma vārdu (teikuma locekli), bet raksturo to no dažādiem viedokļiem. Šādi palīgteikumi ir nevienlīdzīgi.

Kad atver logu, dzirdams, kā rūc automobiļu motori.

3. Palīgteikumi attiecas katrs uz savu virsteikuma vārdu (teikuma locekli). Šādi palīgteikumi arī ir nevienlīdzīgi.

Naktīs, kad stipri salst, mēs dzirdam, kā sper lausks.

Pakāpeniskā pakārtojumā palīgteikumi ir saistīti cits ar citu un veido it kā virkni.

Mēs sapratām, ka darbs jāturpina, kaut arī uznāktu sals.

Viņš bija cilvēks, kas mīlēja skaistumu, kura izpausmes meklēja dabā un mākslā.

»Nav vēlams blakus novietot divus saistītāvjārdus un sākt «vienlaikus» divus palīgteikumus: *Tēvs teica, ka,*

- *lai darbs veiktos ātrāk, mums jāstrādā abiem ar brāli (labāk - Tēvs teica, ka mums jāstrādā abiem ar brāli, lai darbs veiktos ātrāk).*

JAUKTS SALIKTS TEIKUMS

Jauktā saliktā teikumā ir kā salikta sakārtota, tā salikta pakārtota teikuma uzbūves pazīmes.

Man pašam bija jau astoņi gadi un ļoti laba saimniece, kad pirmo vasaru kalpoju, bet tomēr es vēl tagad atceros, c i k atstāts brīžam jutos.

Aizvien retāk gandarījums tiek meklēts universālas atziņas un plašā emocionāli estētiskā pieredzē, ko var sniegt nopietna māksla, un cilvēks pierod steigā gūt veldzi atvieglotos fragmentāros iespaidos un baudījumos, kuri rodami parādību virspusē.

Lugas sižetu var izstāstīt pāris teikumos, bet par šīs lugas saturu, tajā ietvertu dzīves vielu var uzrakstīt plašu apcerējumu, jo dramatiskais darbs ir piesātināts ar vērojumiem un atzinām, kas krājušies gadiem ilgi

TEIKUMA MODALITĀTE

Teikuma modalitāte atspoguļo runātāja vai rakstītāja attieksmi pret teikuma saturu un saikni ar īstenību. Modalitātei ir divi veidi:

- 1) komunikatīvā modalitāte, kas atspoguļo teikuma iekļaušanu sazināšanās procesā,
- 2) loģiskā modalitāte, kas atspoguļo teikuma satura patiesuma pakāpi.

KOMUNIKATĪVĀ MODALITĀTE

Sazināšanās procesā informācija vai nu tiek nodota citiem cilvēkiem, vai arī tiek pieprasīta no citiem cilvēkiem, parasti jautājuma veidā. Tādā kārtā izšķirami četri teikuma modālie tipi, ko izmanto informācijas nodošanai (stāstījuma, rosinājuma, vēlējuma, izsaukuma teikumi), un viens teikuma modālais tips, ko izmanto informācijas pieprasīšanai (jautājuma teikums).

Izdalot šos teikuma tipus, ņem vērā ne tikai informācijas virzību, bet arī vārdus un vārdu formas, kas ir tipiskas šo teikumu izveidē.

STĀSTĪJUMA TEIKUMS

Stāstījuma teikumos tiek ietvertas kādas atziņas, faktu konstatējumi, cilvēku darbības, dabas u. c. tēlojumi u. tml. Rakstos stāstījuma teikuma beigās liek punktu.

161

Lidaparāta uzstādītas gan elektroniskās sistēmas, gan manuālās vadības ierīces.

Rudens tagad ir ļoti lietais.

It visu aiznes vējš, / Un laime zūd tāpat kā nelaime.

ROSINĀJUMA TEIKUMS

Rosinājuma teikumos tieši izsaka gribu, lai notiktu vai nenotiktu kāda darbība, īstenotos vai neīstenotos kāds stāvoklis.

Pasniedz man grāmatu!

Skriet ātrāk!

Uguni!

Klau!

Rosinājuma teikumam ir vairākas gramatiskās pazīmes.

1. Ļoti raksturīgi ir darbības vārdi pavēles izteiksmē: *5 ā c taču rīkoties! Iesim lēnāk! Nāciet šurp! L a i viņš i ēnā k!*

2. Lieto arī darbības vārda īstenības izteiksmes formas ar pavēles izteiksmes nozīmi:

Ejam ātrāk!

Tu to tūlīt izdarīsi!

Mums nebūs padoties grūtībām!

3. Darbības vārda nenoteiksme izsaka lakonisku, kategorisku pavēli, rīkojumu: *Sākt! Klusēt!*

4. Mazāk kategorisks gribas izpaudums dažreiz tiek izteikts ar darbības vārda vajadzības vai vēlējuma izteiksmes formā m:

Mums tūlīt jābrauc tālāk! Būtu labāk klusējis!

5. Rosinājumu var izteikt ar lietvārdu, parasti nosaucot nepieciešamās darbības objektu, mērķi, dažreiz arī šādas darbības veicēju:

M i e r u!

Uzmanību!

Vairāk par to neviena vārda!

Klusums!

Tagad visi pie galda!

Vakariņās!

Tev!

162

6. Ar apstākļa vārdu izsaka rosinājumu ko darīt attiecīgajā veidā: *Ā t r ā k! Kļūs u!*

7. Rosinājuma izteikšanai izmanto arī dažus izsaukšanas vārdus (galvenokārt tos, kas ir radušies no darbības vārdiem) :Pag!Klau!Stop! Marš!

Rosinājumu teikumu paveids ir retoriskie rosina-juma teikumi, kuros izsaka spriedumu, atziņu u. tml., bet kuri nav tieši vērsti uz kādas darbības vai stāvokļa izraisīšanu: *Dari ko darīdams, apdomā galu!*

VĒLĒJUMA TEIKUMS

Vēlējuma teikumos izsaka vēlēšanos vai novēlējumu:

Kaut tev tas izdotos!

Daudz laimes!

Par vēlējuma teikumiem uzskata arī sveicinājumus, dažus pieklājības teicienus: *Labdien! Paldies!*

Vēlējuma teikumam ir vairākas gramatiskās, kā arī leksiskās pazīmes. L ļoti raksturīgi ir darbības vārdi vēlējuma izteiksmē, bieži kopā ar partikulu *kaut*:

Nebūtu tik karsts laiks!

Kaut nelītu lietūs!

Kaut nu tev būtu taisnība!

Retumis izmantotas partikulas *ja, kad*:

Ja tu zināt u, kā es tevi gaidīju!

Kad tik bērns ne pa mostos!

2. Darbības vārdu īstenības izteiksmes formas lieto kopā ar partikulu *lai*: *L a i jums labi veicas!*

3. Vēlējumu var izteikt ar lietvārdu, nosaucot vēlamās darbības objektu, mērķi:

Labu ceļu vēj u!

Sveiciens mūsu talciniekiem!

Uz redzēšanos!

4. Lai izteiktu sveicinājumus, pateiktos, parasti lieto i z-sauksmes vārdus: *Labvakar! Paldies!*

IZSAUKUMA TEIKUMS

Izsaukuma teikumos izsaka samērā spēcīgas jūtas:

«7 ū r a! J ū r a!» *abi zēni priecīgi sauca.*

Izsaukuma teikumi pēc sintaktiskās formas reizumis

163

līdzīgi stāstījuma teikumiem (rakstos atšķirības parada ar izsaukuma zīmi): *Šodien nu gan ir jauks laiks!*

Par izsaukuma teikumu var liecināt izsauksmes vārdi, kā arī vietniekvārdi *kāds, kas (par)*, apstākļa vārdi *cik, kā, kur*, partikulas *tad tā, tā tad*:

A i, kā šodien salst!

A k, es tā negribēju!

Kādi labi šie ļaudis, - cik sirdis tiem jūtīgas!

Kas par skaistu dienu!

Tad tā garšīgi!

Tātad liela nelaime!

Izsaukuma teikumos dažreiz lieto tādas konstrukcijas kā Tavu brīnumu!

To laimi! Tava gudra bērna!

JAUTĀJUMA TEIKUMS

Jautājuma teikumos izsaka pieprasījumu pēc informācijas, izmantojot īpašus valodas līdzekļus:

1) partikulu *vai* —

Vai tu atrakstīsi vēstuli? Vai tu esi redzējis šo filmu?,

2) vietniekvārdus *kas, kurš, kāds* - *Kas lasa šo grāmatu?*

Ko tagad darīsim?

Par ko ir stāstīts grāmatā?

Kurš no jums ir lasījis šo grāmatu?

Kāds laiks ir gaidāms rīt?,

3) apstākļa vārdus *kā, cik, kur, kurp, kāpēc* (cēloņa nozīmē), *kādēļ* (nolūka nozīmē), prievārdiskos savienojumus *no kurienes, uz kuriem, līdz kuriem* —

Kā tas varēja atgadīties? Cik maksā šī glezna? Kur atrodas aka? Kurp tagad iesim? Kāpēc viņš ir tik priecīgs? Kādēļ mums vajadzīga šāda soma? No kurienes natek šī upe? Uz kuriem dodas gājējs? Līdz kuriem lido gājputni?,

4) tikai intonāciju - *Drīz uzlēks saule? Koncerts ir sācies?*

164

Vairāk vai mazāk spilgta intonācija var būt arī teikumos, ko ievada partikulas, vietniekvārdi u. c.

Jautājumu teikumu paveids ir retoriskie jautājuma teikumi, kuros izsaka kādu domu, negaidot atbildi. Jautājuma forma piešķir šādai domas izteiksmei lielāku kategoriskumu, arī emocionalitāti: *Kas gan dzīvē neatgadās?*

LOĢISKĀ MODALITĀTE

Loģiskā modalitāte atspoguļo teikuma satura patiesuma pakāpi no pilnīgas atbilstības īstenībai līdz pilnīgai neatbilstībai:

Meitene ir skaista.

Meitene laikam ir skaista.

Meitene esot skaista.

Meitene laikam nav skaista.

Meitene neesot skaista.

Meitene nav skaista.

Pēc loģiskās modalitātes šķir apgalvojuma un nolieguma teikumu.

APGALVOJUMA TEIKUMS

Apgalvojuma teikumos izsaka domu, kas ir patiesa, dažkārt ar lielāku vai mazāku šaubu pakāpi: *Rīt spīdēs saule. Rīt spīdēšot saule. Rīt varbūt spīdēs saule* u. tml.

NOLIEGUMA TEIKUMS

Nolieguma teikumos izsaka domu, ka kas neatbilst īstenībai. Noliegums var būt pilnīgs, daļējs vai atkārtots.

Teikumos ar pilnīgu noliegumu ir noliegts izteicējs:

Es to ne s ap ro t u.

Viņš nav uzcītīgs.

Dažās konstrukcijās, parasti izsaukuma teikumos, ar noliegtu darbības vārdu izsaka pastiprinātu apgalvojumu: *Ko tikai ļaudis nesarunā! Kas tikai nav pieredzēts!*

Teikumos ar daļēju noliegumu ir noliegts nevis izteicējs, bet kāds cits teikuma loceklis:

165

N e jau viņi vien ir vainīgi.

Ne vienmēr runcim krējuma pods.

Teikumos ar atkārtotu noliegumu blakus noliegtam

l vietniekvārdam vai apstākļa vārdam ir noliegts arī dar-' bības vārds izteicēj ā:

Neviens to nedzirdēs.

Neviens to nekur nav redzējis.

Noliegums ir atkārtots arī tad, ja teikumā ir noliegts izteicējs un pie kāda cita teikuma locekļa ir partikula *ne*:

Mežā nejuta ne vēsmaņas.

Teikumā apgalvojumu pastiprina darbības vārdu *nevarēt, nedrīkstēt* savienojumi ar cita noliegta darbības vārda nenoteiksmi:

Mēs nevarējām nepriecāties par izstādi.

Nedrīkst nedomāt par mūsu valodas tīrību.

RUNAS UN DOMU ATVEIDOJUMS TIEŠĀ RUNĀ

Tiešā runa ir tiešs runas vai domu atveidojums. Tiešā runa parasti ir saistīta ar norādi par to, kas runājis, teicis, domājis. Šo norādi sauc par piebildi.

Rakstos tiešā runa liekama pēdīnās. Piebildei attiecībā pret tiešo runu var būt dažāds novietojums.

1. Ja piebilde ir tiešās runas priekšā, tad aiz piebildes liek kolu un tiešās runas priekšā pēdīnās apakšā. Tiešo runu sāk ar lielo burtu. Tās beigās liek attiecīgo pieturzīmi un pēdīnās augšā: *Brīviņiete cietās, cietās, tad ieminējās pavisam saldi: «Ej nu, meit, uzliec vēl pāra bļodiņas galerta.»*

2. Ja piebilde ir aiz tiešās runas, tad tiešās runas beigās liek komatu, jautājuma zīmi vai izsaukuma zīmi un pēdīnās augšā. Piebildi raksta ar mazo burtu: *«Tāds pusgraudnieks vai rentnieks ir kā putns zara galā,» pasmejās Osis.*

3. Ja piebilde ir starp kāda tiešās runas teikuma vārdiem, tad tiešās runas priekšā liek pēdīnās apakšā, tiešo runu sāk ar lielo burtu un tās daļas beigās liek komatu un pēdīnās augšā. Piebildi tad sāk ar mazo burtu, aiz tās liek komatu un tiešās runas otrās daļas priekšā - pēdīnās apakšā. Tiešās runas otro daļu sāk ar mazo burtu: *«Tērces liekņā nav*

166
slīktāk audzis,» priekšstrādnieks teica, «un gar upi zem ābeļdārza.»

4. Ja piebilde ir kāda tiešās runas teikuma beigās, bet aiz piebildes tiešā runa turpinās jaunā teikumā, tad aiz piebildes liek punktu un tiešās runas turpinājuma priekšā - pēdīnās apakšā. Tiešās runas turpinājumu sāk ar lielo burtu: *«Nav jau nekas liels,» Mārtiņš teica, tāpat čukstēdams: «Lietainā laikā viņš man vienmēr 'lauz. Kad dabū drusku pagulēt un nekustas, tad drīz vien pāriet.»*

Tiešā runa var būt arī bez piebildes. Tādos gadījumos, lai nošķirtu viena runātāja vārdus no otra runātāja vārdiem, starp tiem liek domuzīmi:

«Vai tev ir laba skolotāja?» - «Laba.» - «Nebaras?» - «Tikai dažreiz.»

CITĀTS

Citāts ir vārdu pa vārdam atkārtots teksts vai tā daļa. Rakstos citātus vienmēr liek pēdīnās - *Imants Ziedonis kādā epifānijā raksta: «Skumjas ir brīvas, un tām ir putnu brīvie spārni.»*

Ja citātā ir izlaisti vārdi, to vietā liekama divpunkte: *Ienāca prātā Raiņa vārdi «Ja gribi pilnīgs būt un sevi liels, Tad neprasi, lai dod par darbu algu ...»*

NETIEŠĀ RUNA

Netiešā runa ir runas vai domu satura atstāstījums. Netiešā runa parasti ir ietverta saliktā teikumā. Viena šāda teikuma daļa atbilst tiešās runas piebildei - tā norāda uz personu, kuras runu vai domas attēlo. Saliktā teikuma otrajā daļā ietverta netiešā runa:

*Meitenīte paskaidroja, ka otrās klases atrodoties pirmajā stāvā.
Bērniem tika piekodināts, lai durvis vaļā neslēdz.*

NOĢIEDAMĀ RUNA

Noģiedamā runa ir domu gaitas vārdisks atveidojums: *Pēdējos vārdus Jancis runāja tādā nopietnībā un pārliecībā, ka Mārča domas dabūja pavisam savādu virzienu. Ko Jancis īsti gribēja teikt? Vai ka āboli pieder viņam vien? Varbūt viņam tagad žēl, ka Mārču ņēmis līdz?*

167

PIELIKUMS

VĀRDU SAVIENOJUMI

Teikumu var sadalīt vārdu savienojumos, kuros ietilpst parasti divi pēc nozīmes un formas saistīti patstāvīgi vārdi. Piemēram, teikums *Nakti šalc sabangotā jūra* sastāv no savienojumiem *šalc nakti*, *šalc jūra*, *sabangotā jūra*.

Veidojot teikumu, nereti ir lietderīgi pārbaudīt, vai vārdu savienojumi tajā atbilst valodas likumiem.

Vārdu savienošanas likumi pamatos izriet no vārda nozīmes, no tā saistāmības ar citiem vārdiem, no locījumu nozīmēm.

Parasti sintaksē vārdu savienojumus iedala trīs grupās: 1) savstarpēji atkarīgu vārdu savienojumos, 2) pakārtotumā saistītu vārdu savienojumos un 3) sakārtotumā saistītu vārdu savienojumos.

Galvenie līdzekļi vārdu saistīšanai ir vārdu galotnes, saistītājvārdi, vārdu secība.

Sintaksē neaplūko tādus ciešus vārdu savienojumus kā *šā tā*, *šur tur*, *tā kā tā*, *bijis nebijis*, *lai gan*, *kaut arī* u. c.

Savstarpēji atkarīgu vārdu savienojumos ietilpst teikuma priekšmets un izteicējs: *Jūra šalc*.

Pakārtotumā saistītu vārdu savienojumos jeb **vārdkopās** viens no savienojuma locekļiem ir neatkarīgs, otrs* - atkarīgs: *kupls* (atkarīgais

loceklis) *ozols* (neatkarīgais loceklis).

Vārdkopās var būt trīs pakārtojuma veidi: saskaņojums (*laba grāmata*), pārvaldījums (*rakstīt vēstuli*), pieklāvums (*rakstīt glīti*).

Vārdkopas iedala pēc neatkarīgā locekļa vārdšķiras verbālajās, nominālajās un adverbiālajās vārdkopās.

1. Verbālajās vārdkopās neatkarīgajam loceklim, kas izteikts ar darbības vārdu, var pakārtot

- 1) darbības vārdu nenoteiksmes formā - *sāku rakstīt, steidzos pateikt*,
- 2) darbības vārdu divdabja formā - *skatos noskumis, smaidu iepriecināts, pamanīt rakstām*,

168

3) lietvārdu - *rakstīt vēstuli, pateikt tēvam, durt ar adatu, klauvēt pie durvīm, skatīties tālumā*,

4) īpašības vārdu - *sazelt zaļam*,

5) skaitļa vārdu - *atnākt pirmajam*,

6) vietniekvārdu - *nodot viņam*,

7) apstākļa vārdu - *runāt klusu, rakstīt ātri*.

2. Nominālajās vārdkopās neatkarīgajam loceklim, kas izteikts ar nomenu, var pakārtot

1) lietvārdu - *tēva grāmata, ala klinti, rūpes ģimenes dēļ, derīgs cilvēkiem, viens no strādniekiem*,

2) darbības vārdu nenoteiksmes formā - *cerības uzvarēt, gatavs cīnīties*,

3) īpašības vārdu - *jauns uzvalks, sena dziesma, vecu vecs, kaut kas jauns*,

4) darbības vārdu divdabja formā - *dziestošs ugunskurs, pabeigts darbs, kas nedzirdēts*,

5) skaitļa vārdu - *divi cilvēki, trešā māja*,

6) vietniekvārdu - *mans draugs^, šis cilvēks*,

7) apstākļa vārdu - *pretī turēšanās, zaļgani pelēks*.

3. Adverbiālajās vārdkopās neatkarīgajam loceklim, kas izteikts ar apstākļa vārdu, var pakārtot

1) lietvārdu - *tepat mežā, vakar vakarā*,

2) apstākļa vārdu —, *gluži lēnām, ļoti ilgi*. **Sakārtojumā saistītu vārdu savienojumus jeb vārdrindas**

iedala

1) blīvējumos, ja vārdrindā ietilpst dažādi vārdi - *ābeles, ķirši, bumbieres*,

2) divkāršojumos, trīskāršojumos utt., ja vārdendrā ir atkārtots viens un tas pats vārds - *tālu, tālu*.

GALVENIE PIETURZĪMJU LIETOŠANAS NOTEIKUMI

Punkts (.)

1. Punktu lieto stāstījuma teikuma beigās:

Bet dusmas bija pāri. Viņa aizsteidzās pēc savām zālēm.

2. Punktu lieto aiz arābu cipariem, ja tie apzīmē kārtas skaitļa vārdus: *1990. gada 1. augustā. Mūsu vietas ir 3. rindā.*

169

3. Punktu lieto aiz vardu saīsinājumiem: *piem., pīkst., utt., ii. tml, u. c., sk.*

Piezīmes. Punktu nelielk

1) aiz mērvienību, fizikālu lielumu apzīmējumiem, ķīmisko elementu simboliem - *g, kg, m_f km_f l, L, T, s, min, Au, Mg,*

2) aiz burtu saīsinājumiem - *LU, LLU.*

Jautājuma zīme (?)

1. Jautājuma zīmi lieto aiz vienkārša teikuma, kurā izteikts jautājums:

Kāpēc vilciens kavējas? Vai tu redzēji jauno izrādi? Kur tu noliki avīzi?

2. Jautājuma zīmi lieto aiz salikta teikuma, ja kādā teikuma sastāvdaļā izteikts jautājums:

Vai tu nezīnāji, ka viņš šogad beigs institūtu? Ko jūs iesāksit ar suni, kad abiem būs jābrauc komandējumā?

Katrā mājā pāri sliekšnim es kāpju, sirdij iedreboties: bet ja nu nēlaiž?

Kas tas ir par spēku, kuram neviens nevar pretoties? Kāpēc upē monētu sviežam, kad uz tilta pirmoreiz griežamies?

Izsaukuma zīme (!)

1. Izsaukuma zīmi lieto aiz vienkārša teikuma, kurā izteikts rosinājums, vēlējums vai izsaukums:

Nāc iekšā, kaimiņ!

Laimīgu jauno gadu!

Kaut drīzāk paietu ziema!

Kā putenis gaudo!

Cik skumji būs beigtam lauvam!

Kaut puisis, kaut puisis es būtu!

2. Izsaukuma zīmi lieto aiz salikta teikuma, ja kādā tā sastāvdaļā

izteikts rosinājums, vēlējums vai izsaukums:

Ej tālāk un palīdzi, kam jāpalīdz!

*Es saraujos pēkšņi, jo dzirdu: / Pie durvīm kladzina kāds! Man bailes
kā viesulis uzbrūk, / Nē, durvis es neiešu vērt! Noskaiti lūgšanu
sniegam, - tikai nesajauc vārdus!*

170

Komats (,)

1. Ar komatu atdala salikta teikuma sastāvdaļas:

*Viņi tur nav kāpuši, viņi to nav prasījuši, bet kāds brīnums pacēlis viņus
mums pāri, un nu mēs tos nesaprotam.*

Tie ir tie retie, kuri stāv augstu pār mums.

Piezīmes. 1) Komatu *un* priekšā nelieto, ja kādā no salikta sakārtota teikuma sastāvdaļām ir vārds vai vārdu savienojums, kas attiecas uz visu teikumu:

Vakar mēs gaidījām ciemiņus un viņi atnāca laikā.

2) Komatu *un*, vai priekšā nelieto, ja tie savieno vienlīdzīgus palīgteikumus:

*Bija iestājies tas periods, kad domas apmākušās un darbs pavisam
neveicas.*

2. Ar komatu atdala vienlīdzīgus teikuma locekļus: *Nopērc pienu,
sieru, maizi, cukuru!*

Piezīme. Komatu *un*, vai, jeb priekšā neliek, ja tie vienlīdzīgu teikumu locekļu saistīšanai lietoti vienu reizi:

Nopērc pienu, maizi un cukuru!

Nopērc pienu, maizi vai cukuru!

Ja *un*, vai, jeb atkārtojas, to priekšā liekams komats, sākot ar pirmo atkārtojumu:

Nopērc pienu un maizi, un cukuru!

Nopērc pienu vai maizi, vai cukuru!

3. Ar komatu atdala atkārtotus vārdus: *Viņi gāja, gāja visu
pēcpusdienu. Iebīdām dziļi, dziļi upē.*

4. Ar komatu atdala divdabja teicienus, kā arī cita veida savrupinājumus:

Zēns raksta, sēžot pie galda. Zēns raksta, uzmanīgi un cītīgi.

5. Ar komatiem atdala iespraudumus, iestarpinājumus: *Mūs šis
uzaicinājums, bez šaubām, iepriecina.*

Tu to, protams, zini labāk.

Jaunībā viņa ir bijusi, to nevar noliegt, ļoti valdzinoša.

Piezīmes. 1) Ar komatiem neatdala *laikam, varbūt, diemžēl, droši vien, acīmredzot.*

2) Vārds *respektīvi* rakstāms komatos, ja tam ir nozīmes 'jeb', 'tas ir', 'proti*'.
Priedes lapas, respektīvi, skujas, ir zilganzaļas.

Turpretim, ja *respektīvi* lietots ar nozīmi 'Vai', tad tas nav liekams komatos: *Jāraksta vārdi respektīvi vārdkopas.*

171

6. Ar komatu atdala uzrunu: *Paklausies, māt, ko viņš raksta! Mīļo dēliņ, tev tagad jāceļas.*

7. Ar komatu atdala pielikumu:

Jūs, Ozolu dzimta, esat stūrgalvīgi ļaudis.

8. Ar komatu atdala piebildi no tiešās runas, ja piebilde atrodas tiešās runas vidū:

«Jums nav jā rūpējas,» viņa teica, «es visu nokārtošu.»

9. Ar komatu parasti atdala izsaukmes vārdus: *Lūk, pirmais tauriņš lido!*

E, tas nemaz nav grūti!

Izsaukmes vārdu neatdala, ja tas ir jēdzieniski cieši saistīts ar kādu citu vārdu teikumā: *Ak tavu pārsteigumu!*

10. Ar komatu atdala partikulas *jā, nē*: *Jā, man tiešām ir labi.*

Nē, pēc goda man nealkst prāts.

Domuzīme (—)

1. Domuzīmi mēdz lietot izlaista vārda vietā: *Zemgale - Latvijas līdzenākais rajons. Sītiens prasa atsitienu, atsitiens - pretsitienu.*

2. Domuzīmi lieto, ja stāstījums pārtraukts, ja seko kas negaidīts: *Tikai nelga pie galda smējās - bet tu kriti izmisumā. Es paļaujos uz savām kājām, es paļaujos uz savām acīm - man nav cita, uz ko paļauties tumsā un naktī. Tad rādās sapni - asi kā giljotina.*

3. Domuzīmi lieto, lai atdalītu paskaidrojošus vārdus un paskaidrojošu vārdu grupas:

Un tad tu redzi, kāds no viņiem pļavā - jaunais un vecais - aiziet pie krūma, izņem skābputras kanniņu no aizvēņa un aizgūtnēm dzer.

4. Domuzīmi lieto, lai atdalītu pielikumu kopā ar tā apzīmētājiem: *Diemžēl citām tautām maz pazīstams Rainis - lielākais latviešu dzejnieks.*

5. Domuzīmi lieto konstrukcijās ar precizējamo vai ar vispārinošo vārdu:

Mums ceļojumā patika viss - pilsētas, ciemati, kalni, meži, lauki.

172

6. Domuzīmi lieto atkārtojuma priekšā: *Visapkārt jūra - tikai jūra.*

7. Ar domuzīmi atdala īpaši uzsvērtus savrupinātus teikuma locekļus:
Un ap tevi ir tava tumsa - lielā un bezgalīgā.

8. Ar domuzīmi reizumis atdala salikta teikuma daļas bez-saikļu saistījumā:

Tikai jūtu - brīnums notiek.

Es mīlu savus bērnus - viņi vienmēr kaut ko grib. Viņš nesaprata - nav Dievam laimes, pie kuras dvēsele nepierod.

9. Domuzīmi lieto aiz tiešās runas, ja katras personas runa nesākas jaunā rindā un piebildes nav:

«Tu šovakar kur iesi?» - «Nē.» - «Kāpēc tad tu nepār-ģērbies?»

10. Iespieddarbos domuzīmi lieto, ja piebilde atrodas tiešās runas priekšā:

Uz tilta kāda sieviete, kas apšaubīja viņa spējas, uzsauca:

- Ja tu esi gaišreģis, tad pasaki, cik gadu ir manam vīram!

- Dīvaini, ja to jautā sieviete, kura nekad nav bijusi precējusies, - Kaliostro viedīgi konstatēja.

11. Domuzīmi lieto arī aiz komata, lai atvieglotu izsacītās domas uztveršanu:

Mūžs garš - daudz dziesmu sakrājušās, f Nu jāatvadās man no tām, / Sev paturēšu tikai vienu, - / Tev tik un tā to nesaprast.

Kols (:)

1. Ar kolu atdala tiešo runu no piebildes, ja tiešā runa atrodas piebildes priekšā:

Vai es tevi nemācīju: «Nebāz roku ugunī!»

2. Kolu lieto aiz vispārinošā vārda, ja tam seko vienlīdzīgi teikuma locekļi:

Visur te bija izmētātas rotaļlietas: mašīnas, lelles, zaķi, lāči, grabuļi.

3. Kolu reizumis lieto saliktā teikumā, ja nav saikļu saistījuma:

Es jums saku: dziediet!

Tur šaubu vairs nav nekādu: Ir princese slima pat ies!

173

Semikols (;)

Semikolu lieto starp salikta teikuma sastāvdaļām, ja tajās izteiktas samērā neatkarīgas domas:

Bet tev? Tu esi cilvēks; Lai sapnis cilvēcīgs No labu jūtu zemes Kā

rudzu grauds tev dīgst.

Daudzpunkte (...)

1. Teikuma beigās daudzpunkte norāda uz domas aprāvumu vai uz emocionālu stāvokli:

Nāc nu pieradini stirnas bērnu! Steigties varēsi pēc tam, pēc tam ...

2. Teikuma vidū daudzpunkte norāda uz pārtraukumu, izlaidumu vai arī uz ko negaidītu:

«Brauc, manu dēliņ! Lai dievs stāv tev klāt! Še... ņem šo vīstiņu ... būs tev uz ceļa ...»

Iekavas ((), [])

Iekavās iekļauj iestarpinājumus, paskaidrojumus:

Terapeits viņu nosūtīja pie lora (ausu, kakla, deguna ārsta).

Vauva, vauva, mazais lauva, Taisi acis ciet! (Nāc tavs tēvs, un man ir viņam Jāuzrūc mazliet.)

Tevi godinās un apsveiks delegācijas (apsveicējos būs arī valdības pārstāvji) - par to, ka tu esi.

Pēdiņas («»)

1. Pēdiņas lieto tiešās runas apzīmēšanai: *Vai es tevi nemācīju: «Nebāz roku uguni!»*

2. Pēdiņas liek nosaukumus, kam ir īpašvārda nozīme: *žurnāls «Karogs», stāstu krājums «Skumju druva», apgāds «Zvaigzne ABC».*

3. Pēdiņas liek vārdus, kas ir lietoti pārnestā nozīmē: *Tas gan bija «gudri» darīts.*

Divpunkte (..)

Divpunkti lieto, lai parādītu vārdu vai teikumu izlaidumu citātos:

Māmulin, dzirdi: jau nosita trīs! Laiks nu ir celties un auties, un posties ..

174

Ilgi braucot vilciena, vienmēr atceros Plūdona rindas.. Tik pa taku, Blāķu, blāķu!

Defise (-)

1. Defisi lieto, dalot vārdu zilbēs vai sastāvdaļās: *pa-nā-ku-mi, pār-vald-niek-s.*

2. Defisi lieto dubultvārdos un ģeogrāfiskos nosaukumos: *Birznieks-Upītis, Alma-Ata.*

3. Defisi lieto starp vārdiem, kas apzīmē vienotu nojēgumu: *naudas-preču attiecības.*

Apostrofs (')

_Apostrofu lieto izlaista patskaņa burta vietā: *Kā smildziņa Mūs' māsiņa.*

Pusiekava ( ))

Pusiekavu lieto aiz arābu cipariem vai mazajiem alfabēta burtiem, kas apzīmē secību:

Teikuma priekšmets var būt izteikts 1) ar lietvārdu, 2) ar vietniekvārdu, 3) ar īpašības vārdu.

Vienpēdiņas (, ')

1. Vienpēdiņas liek augu vai augļu šķirņu nosaukumos: *'Superstars', 'Trebū'.*

2. Vienpēdiņas liek nozīmju skaidrojumus: *tolerants - 'ieciētīgs'.*

DARBĪBAS VARDU PAMATFORMAS

Darbības vārdu pamatformu sarakstā iekļauta samērā bieži lietotu darbības vārdu nenoteiksme, tagadnes un pagātnes 1. personas formas (ja darbības vārdam nav 1. un 2. personas formu, tad dotas 3. personas formas ar norādi «3. p.»). Konjugācija apzīmēta ar romiešu ciparu, grupa - ar arābu ciparu.

I_konjugācijas darbības vārdiem parādīta 2. personas forma, ja tā beidzas ar galotni *-i*. Visas trīs tagadnes vienskaitļa

175

formas dotas darbības vārdiem, kam praksē iespējamās svārstības līdzskaņu mijā, - *mocīt, moku, moki, moka*.

Lietderīgi ievērot, ka darbības vārdiem ar konjugācijas apzīmējumu III 1 vai III 2 ir garš *ā* tagadnes daudzskaitļa 1. un

2. personas galotnē (atgriezeniskajiem darbības vārdiem arī

3. personas galotnē) un divdabju finālēs -*āms, -āmes, -ām*.

Sarakstā galvenokārt ir tiešie bezpriedēkļa darbības vārdi, izņemot gadījumus, kad darbības vārdu bez priedēkļa vai tiešajā formā nelieto vai lieto reti, piemēram, *paaugstināt, sirdīties* u. tml.

Sarakstā nav iekļauta liela daļa svešvārdu ar *-ēt*, jo tie vienmēr pieder

pie II konjugācijas 4. grupas. Ieskatam daži no šādiem sarakstā

neiekļautiem darbības vārdiem: *absolutizēt, absorbēt, abstrahēt,*

adaptēt, administrēt, adsorbēt, aerēt, afišēt, aklimatizēt, aktivēt,

akumulēt, akvarelēt, alkoholizēt, amizēt, amortizēt, anektēt, anestezēt,

angažēt, anotēt, apercipēt, aprobēt, argumentēt, artikulēt, autorizēt,

avansēt, balansēt, balza-mēt, bonēt, bronzēt, brošēt, centrēt, cenžēt,

cirkulēt, deducēt, defilēt, denaturēt, deponēt, detalizēt, determinēt,

detonēt, devalvēt, diferencēt, diskontēt, dislocēt, disociēt, disonēt,

dokumentēt, dozēt, drapēt, dreifēt, džigitēt, ekipēt, ekstrahēt,

ekstrapolet, eli-dēt, emaljēt, emancipēt, emitēt, emulgēt, eskortēt,

estetizēt, eše-lonēt, fascinēt, fetišizēt, figurēt, finierēt, fluorescēt,

fokusēt, fos-forescēt, frakcionēt, fraktēt, galvanizēt, gofrēt, graduēt,

granu-lēt, gravitēt, ģeneralizēt, herbarizēt, hidrolizēt, hipertrofēt, hlo-

rēt, hloroformēt, hromēt, iluminēt, imatrikulēt, implicēt, inducēt,

inkrustēt, internet, interpolēt, intonēt, introducēt, investēt, ira-diēt,

jodelēt, kadrēt, kalibrēt, kartēt, kartografēt, katalogizēt, ka-tapultēt,

kolotēt, kolportēt, kompilēt, kondicionēt, konstituēt, kontrahēt,

kontraktēt, konturēt, konvergēt, kopulēt, kotēt, krei-sēt, kulminēt, kvitēt,

leģēt, leģitimēt, liberalizēt, likmēt, litografēt, luminiscēt, maketēt, manifestēt, matricei, metalizēt, mine-ralizēt, mistificēt, modulēt, monopolizēt, motorizēt, mumificēt, municipalizēt, narkotizēt, naturalizēt, niansēt, niķelēt, nitrēt, nitrificēt, okulēt, orkestrēt, ozonēt, palpēt, parafinēt, parfīmēt, patinēt, pedalizēt, pensionēt, percipēt, perforēt, periodizēt, per-kutēt, pigmentēt, plasēt, platinēt, poetizēt, polarizēt, pomadēt, portretēt, postulēt, predestinēt, predisponēt, prezumēt, primiti-vizēt, privileģēt, profesionalizēt, profilēt, promenēt, prostituēt, puantet, pulverizēt, punktēt, rafinēt, raportēt, recitēt, reduplicēt, reflektēt, rekognoscēt, ritmizēt, ruinēt, sekvestrēt, sensibilizēt, separēt, stratificēt, sublimēt, šaržēt, taranēt, titrēt, trasēt, tre-molēt, trepanēt, uniformēt, verbalizēt, viražēt, vokalizēt, vltižēt.

Nenoteiksme	Tagadne	Pagātne	Konju - gācija	Konju - gācija s grupa
abonēt	abonēju	abonēju	II	4
absolvēt	absolvēju	absolvēju	II	4
adīt	adu	adīju	III	2
adoptēt	adoptēju	adoptēju	II	4
adresēt	adresēju	adresēju	II	4
aģitēt	aģitēju	aģitēju	II	4
aicināt	aicinu	aicināju	III	1
aijāt	aijāju	aijāju	II	1
airēt	airēju	airēju	II	4
aizmirst	aizmirstu, aizmirsti	aizmirsu	I	5
akcentēt	akcentēju	akcentēju	II II	4 4
akceptēt	akceptēju	akceptēju		
akreditēt	akreditēju	akreditēju	II	4
ākstīties	ākstos	ākstījos	III	2
aktivizēt	aktivizēju	aktivizēju	II	4
aktualizēt	aktualizēju	aktualizēju	II	4
ākēt	ākēju	ākēju	II	4
ālēties	ālējos	ālējos	II	4
algot	algoju	algoju	II	2
alkt	alkstu, alksti	alku	I	5
aloties	alajos	alajos	II	2
alvot	alvoju	alvoju	II	2
amnestēt	amnestēju	amnestēju	II	4
amputēt	amputēju	amputēju	II	4
analizēt	analizēju	analizēju	II	4
anulēt	anulēju	anulēju	II	4
apaļot	apaļoju	apaļoju	II	2
apbēdināt	apbēdinu	apbēdināju	III	1
apbrīnot	apbrīnoju	apbrīnoju	II	2
apdullināt	apdullinu	apdullināju	III	1
apdult	apdullstu, apdullsti	apdullu	I	5

apelēt	apelēju	apelēju	II	4
apgrūtināt	apgrūtinu	apgrūtināju	III	1
apkaunot	apkaunoju	apkaunoju	U	2
apklust	apklustu, apklusti	apklusu	I	5
aplaimot	aplaimoju	aplaimoju	II II	2 4
aplaudēt	aplaudēju	aplaudēju		
apļot	apļoju	apļoju	II	2
apmežot	apmežoju	apmežoju	II	2
apnikt	apnīku	apniku	I	3
apretēt	apretēju	apretēju	II	4
apsēklot	apsēkloju	apsēkloju	II	2
apslimt	apslimstu, apslimsti	apslimu	I	5
apstulbot	apstulboju	apstulboju	II	2
apstulbt	apstulbstu, apstulbsti	apstulbu	I	5
aptumšot	aptumšoju	aptumšoju	II	2
apūdeņot	apūdeņoju	apūdeņoju	II	2